

Kulla och Hjalsta

SVERIGES KYRKOR
UPPLAND

ANN CATHERINE BONNIER
ROBERT BENNETT

Kulla och Hjalsta kyrkor

Kulla och Hjärsta kyrkor

LAGUNDA HÄRAD, UPPLAND BAND XII:1

Av ANN CATHERINE BONNIER

och ROBERT BENNETT

VOLYM 134 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1970

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO SÖREN HALLGREN

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Kulla och Hjalsta kyrkor avslutades i oktober 1969. Excerpteringen i ULA har utförts av fil stud Carin Olsson. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger en detalj av den gotländska dopfuntsfoten från ca 1250 i Kulla kyrka. Foto S Hallgren 1969.

På omstående sida Lagunda härads sigill (Rikens Ständers Beslut o. Biafsked. 1602, s 18. RA)

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1970

Förord

Med föreliggande volym påbörjas publiceringen av Lagunda härad, som omfattar tio kyrkor, varav de flesta är medeltida och av stort konsthistoriskt intresse. Kulla kyrka har beskrivits av fil kand Ann Catherine Bonnier och Hjärsta kyrka av fil lic Robert Bennett. Av samma författare utkommer även en beskrivning av Fittja kyrka, medan Fröslunda kyrka i samma härad är under utarbetande av fil kand Gerd Edgren.

Värdefull hjälp vid utarbetandet av beskrivningen har lämnats av tjänstemän vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum, till vilka utgivarna härmed framför sitt varma tack. Detsamma gäller komminister Lars Magnus Holmbäck, som granskat och kompletterat uppgifter om kyrkklockorna. Komminister Sven Tjernberg och kyrkvårdarna i Kulla och Hjärsta har med stort tillmötesgående underlättat arbetets utförande i samband med undersökningar och förberedelser för denna beskrivning och tackas därför hjärtligt.

Stockholm i januari 1970

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

Innehåll

KULLA KYRKA

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	9
<i>Kyrkobyggnaden</i>	10
<i>Byggnadshistoria</i>	17
<i>Inredning och inventarier</i>	21
NOTER	55
KÄLLOR OCH LITTERATUR	57
FÖRKORTNINGAR	57
SUMMARY	58

HJÄLSTA KYRKA

<i>Inledning</i>	61
<i>Kyrkogård och klockstapel</i>	62
<i>Kyrkobyggnaden</i>	65
<i>Byggnadshistoria</i>	73
<i>Inredning och inventarier</i>	79
NOTER	98
KÄLLOR OCH LITTERATUR	99
FÖRKORTNINGAR	100
SUMMARY	101

KULLA KYRKA

Uppland, Uppsala län, Lagunda härad, Uppsala ärkestift, Lagunda kontrakt

Inledning

Kulla socken ligger ca två mil söder om Uppsala och gränsar mot Hjalsta, Fittja och Holm socknar samt mot mälarviken Oxen. Socknen består till större delen av slättland och kan sägas vara en typisk jordbruksbygd. Järnåldersgravar finns vid Valsta, Vreta och Gryta. En runsten vid Gryta vittnar om den äldsta kristna tiden. »Knut och Arnborg och Gudve(?) och Gunnar och Halvdan och Ingefast reste denna sten i Gryta och likhus och bro. Gud hjälpe hans ande nu» (U 818).

Kulla omtalas första gången 1303 vid ärkebiskoparna Nils Allessons och Olofs visitationsresor (SD nr 2218). 1314 omnämns församlingen i samband med utbetalandet av den sk sexårsgården

(SD nr 1946). Kulla kallas där Bondekulla («de bondakullum») för att kunna skiljas från Biskopskulla («de kullum»). I socknen finns bl a herrgården Friberg, som under 1600- och 1700-talen ägdes av släkterna Forbus och De la Gardie.

Kulla kyrka ligger på en kulle mitt i socknen. Vid kyrkan möts tre av socknens största vägar. Församlingen lydde länge under Holm. 1868 sammanslogs flera församlingar till Hjalstaholms pastorat och Kulla kyrka upphörde därvid att vara gudstjänstlokal. Den underhölls dock hjälpligt och församlingen tillhör nu sedan 1962 Gryta pastorat. Kyrkans räkenskaper finns bevarade sedan 1620-talet.¹

Kyrkogården

Kyrkogården har rektangulär plan med sin största utsträckning norr och söder om kyrkan (fig 2). 1835 skänktes jord för en planerad utvidgning åt norr, vilken dock beslöts först 1885 (st prot). Inhägnaden består utom i den utvidgade norra delen av en mur av valda och klivna gråstensblock lagda i kalkbruk. Murens utvändiga högsta höjd är ca 150 cm, i söder, och dess lägsta ca 100 cm, i väster. Bogårdsmur omtalas tidigast 1626 (räk) och sägs

1735 vara »nog bofällig» (vis prot). Dess träöverklädning avlägsnades 1758. »Likmätigt förra avslut-

Fig 1 Kyrka med torn och takryttare. Gavel (nr 4, norra sidan) från kyrkans bänkinredning, snidad 1628–29, troligen av Jöns snickare. Foto 1969.

Church with tower and flèche. Bench end (no 4, N side) from church pews, carved 1628–29, probably by Jöns the Carpenter.

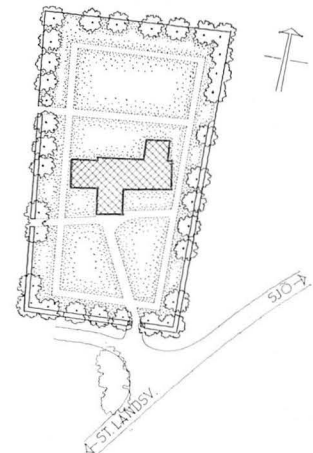

Fig 2. Kyrkogårdsplan, 1.2000. Uppm J Söderberg 1958.

Plan of churchyard.

Fig 3. Kulla kyrka från nordost. Foto 1969.

Kulla Church from NE.

ning kommer Bogårdsmuhrens gl. taak, som dageligen rubbas och af wanartiga menniskior bortstiäles, at bortsäljas om lördag wil Gud .» (st prot).²

Kyrkogården har tre ingångar. Huvudingången, som är belägen i söder, stängs av järngrindar mellan murade vitputsade stolpar med korskrönta plåthuvar. De båda övriga ingångarna ligger i väster och har grindstolpar av huggen gråsten. Stigluckor, troligen medeltida, omtalas 1628 och 1663 (räk). På en karta från 1699 syns stigluckor i söder och väster (fig 4). Den södra stigluckan revs 1803, då den nuvarande ingången iordningställdes (räk).

Den västra revs troligen först 1870, då kyrkostämman beslöt, att »helt och hållet nedrifva allt teglet i den så kallade stigluckan».

Klockstapel omnämns första gången 1640 och syns på en karta från 1734 (fig 5) vara av klockbockstyp. Den revs 1738, då den dåvarande enda klockan flyttades till kyrktornet (räk).³

År 1678 uppfördes ett numera försvunnet kyrkohärbärke (räk). Inga äldre gravstenar finns på kyrkogården, vilken kantas av lövträd planterade i samband med utvidgningen åt norr.

Kyrkobyggnaden

Kulla kyrka är salformad utan särskilt markerat kor och försedd med torn i väster, vapenhus i söder samt sakristia i norr (fig 6–10). Planen visar att kyrkan smalnar av mot öster (fig 8). Långhusets västra del härstammar troligen från ca 1200. Tornet samt kyrkans östra del är något yngre, medan vapenhuset tillkommit under senmedeltiden. Kyrkan har en karakteristisk profil med sitt satta torn och sin valmade takavslutning i öster (fig 3).

Material

Kyrkans murar är uppförda av valda och klivna gråstensblock, som i långhus och torn ligger i tämligen jämna skift i skärvspäckat bruk. Medeltida tegel finns i gavelrösten, dörromfattningar, bågar och valv, i vapenhusets och sakristians gesimser, i torntrappan och klockvåningen samt i form av flisor i tornets murverk.

Kyrkans murar är putsade och vitkalkade. Den nuvarande putsen härstammar från 1832 (vis prot), men rappning omtalas redan 1786 (vis prot). Röd färg skymtar under vitkalkningen. Under medeltiden var långhuset eventuellt oputsat, eftersom inga putsrester syns på den norra muren mot sakristievinden (fig 12). Hadorphs teckning⁴ av kyrkan 1681 (fig 11) visar blindingar på vapenhuset i form av ett nischflankerat kors och på tornet i form av rundlar, vilka omger ljudgluggarna. Alla spår efter dessa blindingar är nu försvunna.

Kyrkan saknar sockel. Tornets, långhusets och vapenhusets murar är förstärkta med ankarjärn.

Ingång

Ingången mellan vapenhus och långhus är svagt spetsbågig med en tegelomfattning i två språng (fig 13). I brösthöjd sitter ett tvärband av tegel, som går tvärs över omfattningen. Dörrnischen är stickbågig; bomhål saknas.

Dörren, som öppnas in mot långhuset, är gjord av breda stående betsade plankor. Den medeltida dörringens beslag (fig 14) är rombformat med liljeformade ändar. Höjd 50 cm. Ringen är ornerad och försedd med vulster. Diameter 19 cm. Även låsbeslaget är medeltida och av samma form som dörringens beslag. Höjd 60 cm. Dörren återinsattes på sin forna plats 1950. Över dörren finns på långhusväggen en målad text: »Huru lustige äro tine boningar herre Z. Psal. 84: v 2». Texten tillkom troligen i samband med en större reparation av kyrkan 1832. En liknande text har funnits på långhusets västvägg.

Fönster

Fönsteröppningarna härstammar i sin nuvarande form från 1832, då korfönstret, de två sydfönstren och fönstret i tornets bottenvåning vidgades (vis prot). Vid samma tillfälle togs två nya fönster upp mot norr. Fönstren har gråmålade träkarmar och solbänkar av plåt, utom tornfönstret, vars solbänk är gjord av tjärat träspån. Korfönstret har antikglas. Sakristiefönstret är försett med dubbla järngaller. Hadorph visar två relativt stora rundbågiga fönster i söder på de nuvarandes plats (fig 11).

Ett ursprungligt fönster har bevarats i långhusets västgavel mot tornvinden (fig 15). Det har delvis

Fig 4. Kulla kyrka och kyrkogård 1699. Kyrkogården har stigluckor i söder och väster. Detalj av karta, LSt.

Kulla Church and churchyard, 1699. There are lich-gates in the S and W parts of the churchyard. Detail from a map.

Fig 5. Kyrkan och dess omgivning 1734. Detalj av karta, LSt.

The church and its surroundings, 1734. Detail from a map.

brutits upp för att möjliggöra passage mellan tornet och långhusvinden. Fönstrets yttre omfattning (mot tornet) har varit rundbågig (fig 16). De sneda smygarna är putsade och i dageröppningen finns en ränna efter fönsterinsatsen. Rännan är ca 2 dm djup och har bevarat en bit trä. Solbänken är rak. Inget tegel kan skönjas i omfattningen. Dageröppningens höjd 108, bredd 38 cm. Yttre omfattningens höjd 125, bredd 90 cm. Fönstret är något förskjutet mot söder i förhållande till gavelns mitt-axel. Mot långhusvinden visar muren enstaka puts-

Fig 6. Kyrkan från söder. Foto 1969.
The church from S.

rester samt ca 1,5 m över och på båda sidor om fönstret hål efter inmurade trästänger

I långhusets södra mur syns från vapenhusvinden övre delen av ett igensatt medeltida fönster (fig 17). Fönstret, som troligen varit spetsbågigt, har murats igen i samband med att långhuset välvdes och vapenhuset byggdes till (se nedan). Fönstersmygen samt muren närmast intill fönstret är starkt putsade, vilket möjligen tyder på att fönstrets form inte är den ursprungliga.

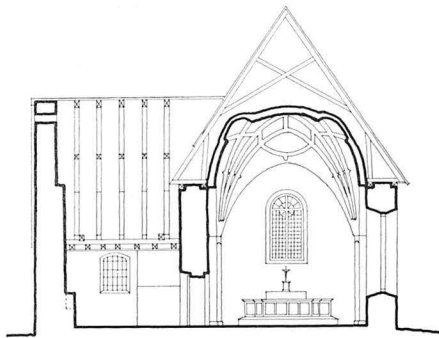
Tornet

Tornet är kraftigt och relativt lågt (fig 10). Det saknar förband med långhusets murar, men rider på

dess västgavel. Från långhusvinden kan konstateras att tornets nordöstra hörnkedja vilar på långhusets mur. Långhusets ursprungliga västgavel är troligen delvis riven och kan inte längre urskiljas på grund av lagningar och sprickor i murverket.

Tornets bottenvåning förenas med långhuset genom en vid spetsbåge utförd i tegel. Tornkammaren täcks av ett tegelvalv. En avsats i väggarna i norr och söder ca 2 m över nuvarande golvnivå markerar troligen läget för ett tidigare bjälktak. Rummet var då lägre än det är nu, även om golvet i tornkammaren med säkerhet blivit höjt under senare tid.

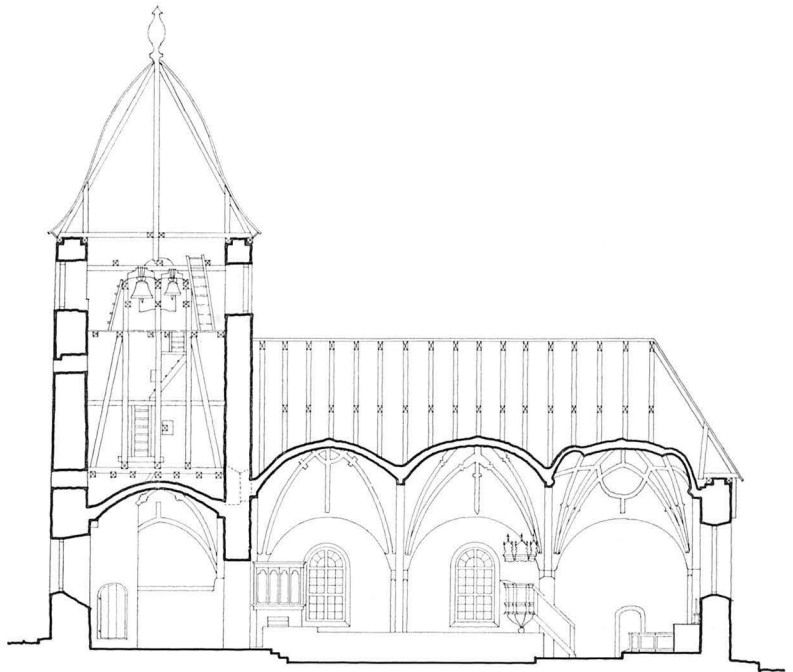
Upp i tornet leder ett trapphus av tegel i nordvästra hörnet. Öppningen till trappan är rundbågig

SKÄRNING B B

Fig 7 Tvärsektion mot öster, 1 300.
Uppm J Söderberg 1958.

Cross section looking E.

SKÄRNING A-A

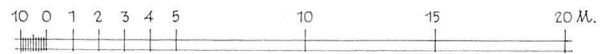

Fig 8. Längdsektion mot norr samt plan 1.300. Uppm J Söderberg 1958.
Longitudinal section looking N, and plan.

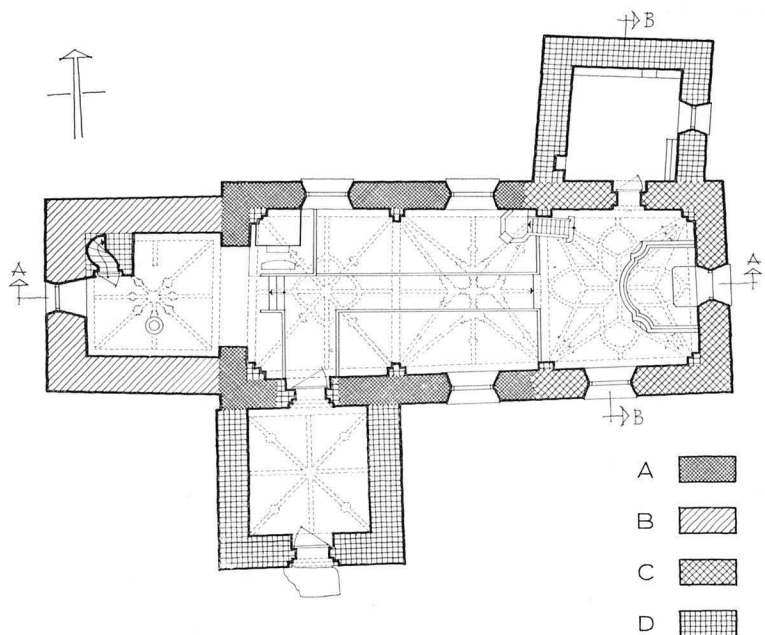

Fig 9. Kyrkan från nordost. Foto 1969.

The church from NE.

med en enspråkig omfattning och försedd med en dörr av grova stående plankor. I tornets västra mur finns ovanför varandra anbragta smala ljusöppningar. Också i den södra muren finns en ljusglugg i nivå med en likadan, men igensatt, öppning i norr. Två kraftiga bjälkhål efter en tidigare innanbyggnad i tornet finns ovanför de nord-sydliga ljusgluggarna (fig 8). Den nuvarande bjälklagsindelingen i två våningar härstammar från 1738 (räk).

Tornets översta del utgörs av en ca 2,5 m hög tegelförhöjning i munkförband med snedstrukna fogar. Denna klockvåning har fyra stora ljudöppningar, som stängs med träluckor. Öppningarnas nuvarande form härrör från 1832 (vis prot), men redan på Hadorphs teckning finns ljudgluggar i tornet. Eftersom klockan under 1600-talet hängde i stapel och först 1738 flyttades till tornet,³ tyder detta på att man redan under senmedeltiden hade klocka i tornet.

Tornet täcks av en karnissvängd spånklädd huv

med ett plåttäckt vasformat krön. Huvn tillkom troligen vid en större reparation 1745.⁵ Innan dess var tornet försett med ett sadeltak med trägavlar (fig 11).

Sakristia

Sakristian har stötfog mot kyrkans norra mur och är alltså uppförd senare än denna (fig 9). De putsade och vitkalkade murarna avslutas uppåt av en tegelgesims av samma typ som på vapenhuset. Murarna är starkt lagade. Gaveln saknar blinderingar. Från vinden kan konstateras att gavelns förband består av omväxlande kopp- och löparskift, d v s ett renässansförband.

Ingången från kyrkans kordel har en rundbågig enspråkig tegelomfattning. Dörren, som öppnas in mot sakristian, är gjord av stående breda plankor och helt järnbeslagen mot koret. Sakristian är täckt av ett omålat platt trätak, men hade valv till 1680 (räk). Väggarna är vitputsade. Längs norra

väggen löper en murad avsats av tegel. Höjd 130, djup 30 cm. I avsatsen finns en 60 cm djup nedsänkning, som avdelats med en trähylla (fig 18). En nisch i västra väggen har något förstörats i samband med insättandet av ett kassaskåp. Nuvarande mått: höjd 47, bredd 47 cm.

Vapenhus

Vapenhuset (fig 6) stöter stumt mot långhusets södra mur. De putsade murarna avslutas uppåt av en enkel profilerad tegelgesims av senmedeltida typ. Portalen är svagt spetsbågig med en omfattning i två språng. Dörren är gjord av breda stående plankor och är utvändigt klädd med brungulmålade bräder i rombmönster. Det hjärtformade läsbeslaget inköptes 1656 (räk).

Vapenhusets väggar är putsade och vitkalkade. Rummet täcks av ett tegelvalv. Över portalen följande text: »Wi vilje gå uti Guds boningar och Tilbedja för hans fotapall. Psal. 132.v.7.» Texten har tillkommit samtidigt med den på södra långhusväggen, troligen 1832.

Vapenhusgavelns tegelförband har snedstrukna fogar, vilket syns från vapenhusvinden.

Yttertak

Yttertaken på långhus, vapenhus och sakristia är spåntäckta och tjärade. Långhuset har sedan 1700-talet en valmad avslutning i öster, vilken eventuellt utfördes på 1740-talet (fig 6, 9).⁵ Takstolen härrör troligen delvis från en reparation 1762–63, då byggmästaren betaltes för »takstolarna underslaget o spånandet på kyrkotaket». Vapenhusets takstol tillverkades 1782 enligt ett på en bjälke inristat årtal. Taken reparerades senast i samband med restaureringen 1949–50.

Interiör

Kyrkans inre (fig 19, 20) får en ljus luftig karaktär genom de stora 1800-talsfönstren. Tornkammaren bidrar till att betona kyrkorummets längdutsträckning. Väggar och valv är vitputsade. Vitkalkning av kyrkorummet omtalas tidigast 1786 (vis prot).

Golvet består av tegel lagt i mönster. Korets golv befinner sig en tegelbredd högre och tornkammarens tre tegelbredder högre än långhusgolvet nivå. 1686 höjdes »golfvet i hög Choret, som neder-

Fig 10. Tornet från sydväst. Foto 1969.

The tower from SW

sänkt var» (räk). Golvet lades senast om i samband med restaureringen 1949–50.

Valv

Kyrkorummet är täckt av tre senmedeltida tegelvalv med halvstensribbor. Valven vilar på rundbågiga sköldbågar och ensprångiga väggpilastrar. Gördebågarna är svagt spetsbågiga och förstärkta av järnband. Korets valv är det rikaste och utgörs av ett sk sturevalv⁶ med spetsiga tvärstenar på diagonalribborna (fig 23). Hjässan utmärks av en

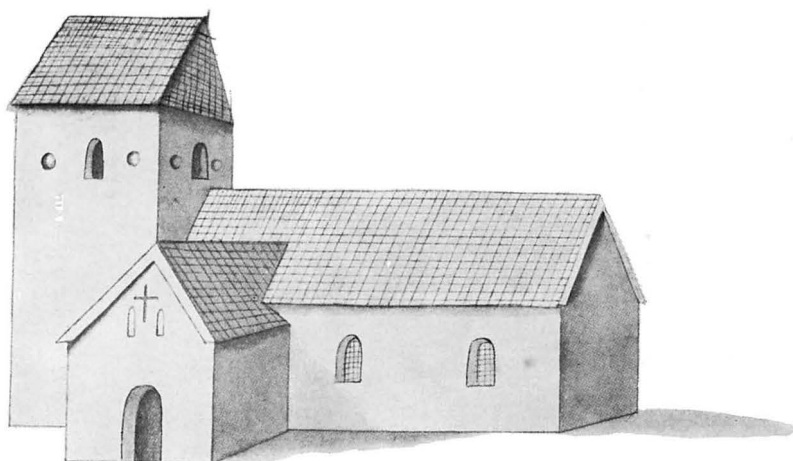

Fig 11. Kyrkan från sydost 1681. Efter *Afritningar*.

The church from SE, 1681.

rund putssköld. Mittvalvet har en enkel stjärnform utan egentliga diagonalribbor, vilken delas av två transversalribbor. Ribbkorsningarnas helstensribbor har en »krusad» profil (fig 24). Västvalvet är åttadelat med ett fyrpassformat tvärband i hjässan (fig 25).

I tornets bottenvåning finns ett åttadelat valv, som åt alla sidor vilar på sköldbågar. Halvstensribborna har tvärstenar, vilka i valvhjässan bildar en cirkel. Hjässans mitt markeras av en rund sköld.

Även vapenhusets valv är åttadelat (fig 26). Det vilar direkt på murarna utom i norr, där det bärs av en sköldbåge. Valvet är ett s k gubbvalv⁷. Den öst-västliga transversalribban avslutas nämligen nedtill av starkt överputsade gubbhuvuden. Diagonalribborna samt deras skärningspunkt i hjässan markeras av runda putssköldar, på vilka det finns spår efter medeltida målning i form av geometriska motiv i rött och gråblått (fig 27).

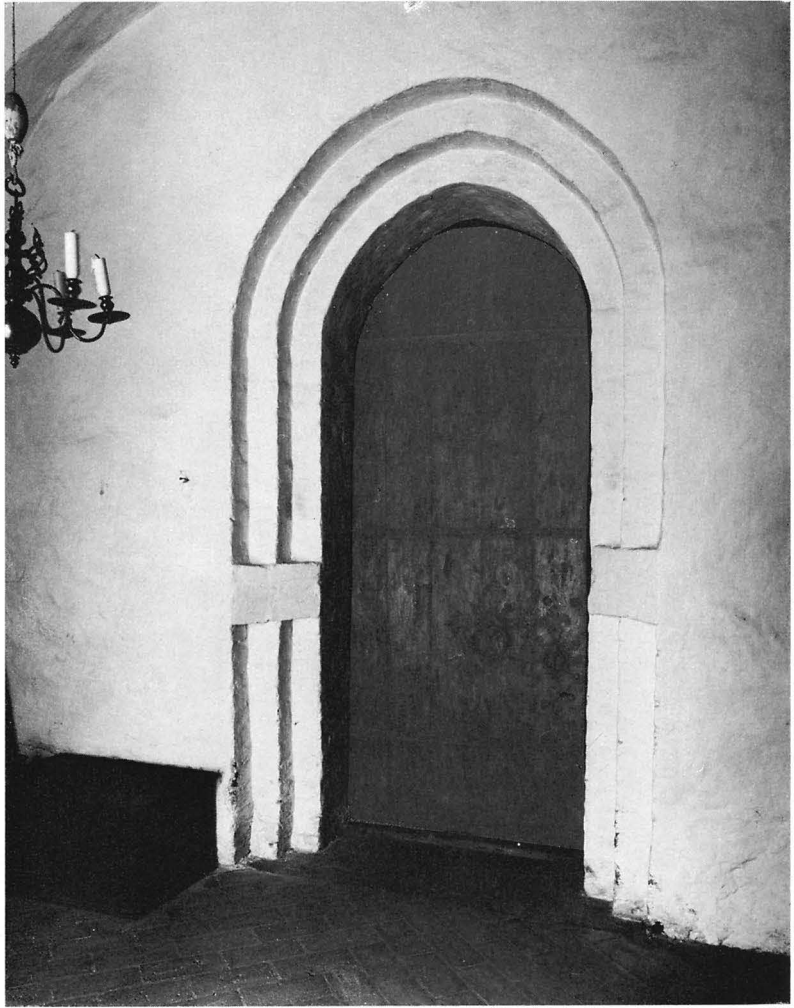

Fig 12. Kyrkans norra mur, sedd från sakristievinden. Foto 1969.

N wall of church, from the vestry attic.

Fig 13. Långhusets södra portal, sedd från vapenhuset. Foto 1969.

S portal of nave, from the porch.

Byggnadshistoria

Den äldsta byggnadsperioden i Kulla kan inte med säkerhet fastställas, eftersom murarna är överputsade och ingen utgrävning företagits.⁸ Den äldsta delen av kyrkan utgörs dock troligen av långhusets västra del. Kyrkans konvergens mot öster (fig 8) antyder nämligen att kyrkan anslutit sig till en grupp upplandskyrkor från ca 1200, vars kännetecken var ett tämligen kort avsmalnande långhus och ett smalare, vanligen absidförsett kor. Så har t ex varit fallet i de närbelägna kyrkorna i Yttergran och Övergran (SvK Up VII, s 453 f, 528). Det finns alltså en viss anledning att anta att så varit fallet även i Kulla.

Den förmodade äldsta kyrkan hade alltså långhus och ett smalare kor, eventuellt försett med absid. I söder fanns en smal ingång, som under 1400-talet vidgades till den nuvarande sydportalen. Mitt på södra långhusfasaden fanns troligen ett senare vidgat romanskt fönster (se nedan) och i västgaveln fanns det ännu bevarade fönstret (fig 15). Med tanke på gavelfönstrets höga placering får man anta att kyrkan varit försedd med öppen takstol eller trätunnvalv, vilket varit fallet i Angarn (SvK Up V, s 85 f), som haft ett liknande fönster. — En övre gräns för dateringen av den ursprungliga kyrkan ges av de äldsta bevarade in-

Fig 14. Medeltida järnbeslag på södra långhusportalens dörr. Foto 1969.

Medieval ironwork on door of nave portal.

ventarierna, nämligen en gotländsk dopfunt och ett triumfkrucifix. Dessa har tillverkats omkring 1250 och anskaffades troligen först då kyrkan stod färdig.

I nästa byggnadsskede har tornet tillbyggt. Dess östra mur lades ovanpå långhusets troligen delvis rivna västgavel, ett förfarande som var vanligt under hela medeltiden och som varit fallet i t ex Övergran. Tornkammaren, vars golv låg lägre än nu, täcktes av ett platt trätak och upplystes eventuellt av ett fönster i väster på det nuvarandes plats. Förbindelsen mellan torn och långhus gick genom en tornbåge som var lägre och smalare än den nuvarande. — Eftersom tornets murverk visar ganska stor överensstämmelse med det i långhusets västra del (se ovan), borde tornet ha tillbyggt tämligen snart, troligen redan under 1200-talets senare del.

Fig 15. Romansk fönsteröppning i västra långhusgaveln, sedd från tornvinden. Foto 1969.

Romanesque window in W gable of nave, from the tower attic.

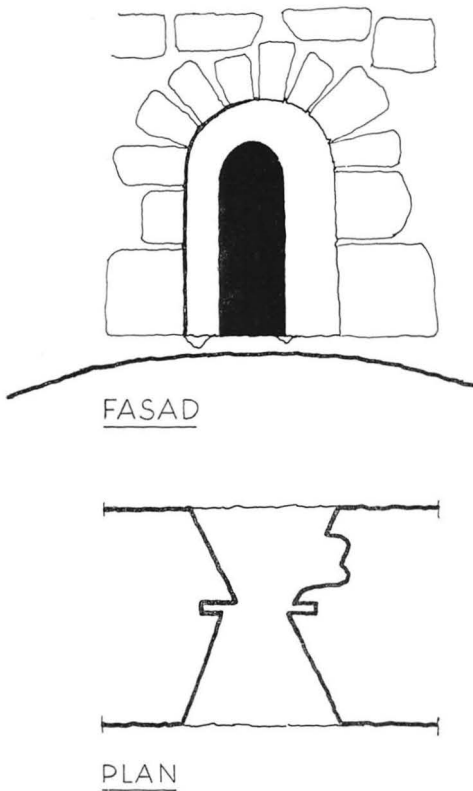

Fig 16. Romanskt fönster i västra långhusgaveln, 1:40. Uppm J Söderberg 1969.

Romanesque window in W gable of nave.

Fig 17 Ovan t h. Igensatt medeltida fönster i södra långhusmuren, sett från vapenhusets vind. Foto 1969.

Above to the right. Bricked up medieval window in S wall of nave, from the porch attic.

Fig 18. Avsats med hylla i sakristians norra vägg. Foto 1969.

Ledge with shelf in N wall of vestry.

Då tornet stod färdigt revs det äldre koret och kyrkan utvidgades mot öster till en rakt avslutad salkyrka, den nuvarande kyrkan. Det romanska fönstret i södra långhusmuren vidgades därvid till samma storlek som kyrkans övriga fönster. Sakristian är svår att datera, men bör ganska snart ha byggts intill den färdiga salkyrkan. — För detta skede i kyrkans byggnadshistoria finns inget säkert dateringsunderlag, men salkyrkans i förhållande till bredden relativt stora längdutsträckning, ca tre kvadrater, tyder på att den inte tillhör denna kyrkotyps äldsta utveckling,⁹ vilken inföll under 1200-talets senare del, utan snarare borde hänföras till 1300-talet.

På 1400-talet inleddes en ny stor byggnadsperiod. I likhet med ett stort antal upplandskyrkor försågs hela kyrkan med stjärnvalv av tegel, som i långhus och kor vilar på sköldbågar. I söder tillbyggdes vapenhuset, vars valv uppfördes samtidigt med murarna. I samband med tillkomsten av vapenhuset igensattes det äldre sydfönstret (fig 17) och sydportalen förstörades och fick en tvåspråkig tegelomfattning (fig 13). I tornet vidgades bågen in mot långhuset och ett trapphus byggdes i tornkammarens nordvästra hörn samtidigt som denna välvdes. En klockvåning av tegel med ljudgluggar byggdes till och tornet försågs med sadeltak (fig 11). — Sakristian, som ovan antagits ha uppförts strax efter salkyrkans tillkomst, torde i samband med någon lagning av murarna under 1500-talet ha fått sin nuvarande gavel.

Den senmedeltida byggnadsperioden inföll under 1400-talets sista fjärdelel. Valven i Kulla (fig 23–26) har nämligen karakteristiska former, som återfinns i grannkyrkan Hjalsta (fig 97–99), bl a det enkla stjärnvalvet med krusade ribbor,¹⁰ det åttadelade valvet med fyrpassformat band i hjässan samt de spetsiga tvärstenarna. Hjalsta, vars byggnadshistoria kan följas med hjälp av en avskrift av den medeltida räkenskapsboken (se nedan), har troligen välvts redan före 1474, då yttertakets spånades, eller

senast under perioden 1489–96, då räkenskaper saknas. Hjalstavalven är strama och eleganta och har med största sannolikhet varit förebild för de något tyngre valven i Kulla. Även sydportalen har samband med Hjalsta genom sitt typiska tvärband (fig 13), som återfinns i grannkyrkans vapenhusportal (fig 90). Denna senare portal stod färdig 1486, då dörren enligt räkenskaperna sattes in. — Flera av kyrkans bevarade inventarier kan sättas i samband med denna byggnadsperiod, nämligen resterna av ett altarskåp, en madonnaskulptur samt en primklocka.

Restaureringar

1680 revs sakristievalvet (rök). 1742 ansågs Kulla kyrka vara i »ganska uselt skick» (vis prot) och 1745 bestämdes att kyrkan skulle »til sin bofellighet både innan och utan med torn och tak förbettras» (st prot). 1786 rappades kyrkans murar och den fasta inredningen målades med »Pärlfärga samt förgulda Listor på Predikstolen och altaret» (vis prot).

1832 påbörjades en omfattande restaurering. Kyrkan blev »så utan som innan brukslagen och vitlimmad» och nya fönster togs upp (vis prot). Golvet lades om, varvid man avlägsnade några gravhällar, och klockvåningen fick nya stora ljudöppningar.

År 1949–50 restaurerades kyrkan efter ett förslag av arkitekt Ärland Noreen, varvid kyrkorummet vitkalkades och inredningen fick en enhetlig grågrön färgton. Bänkar i tornkammaren togs bort och den övriga bänkinredningen moderniserades, dock med bibehållande av de gamla bänkgavlarna från 1600-talet. Ett dopkapell inrättades i tornkammaren och gravhällarna, som 1832 flyttats ut på kyrkogården, ställdes upp i vapenhuset. Den medeltida dörren till sydportalen sattes tillbaka, golvet lades om och äldre inventarier konserverades. — Elektrisk uppvärmning installerades efter ett förslag 1949 av Älvkarleby kraftverk och en transformator-kiosk anordnades i östra kyrkogårdsmuren.

Fig 19. Interiör mot öster. Foto 1969.
Interior looking E.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbordet av grönmålat trä tillverkades 1784 av snickare Lindqvist (räk). Höjd 105, bredd 90, längd 155 cm. Den samtida slutna altarringen har utbuktande framparti och är indelad i profilerade fält. Knäfallspallen är klädd med ljusgrått läder. Altarringen vilar på en murad uppbyggnad. Golvet är av trä.

På altarbordet står ett silverkrucifix med sockel och kors av ebenholtz (fig 28). Kristusfiguren är försedd med en förgylld bygelkrona. Höjd (med sockel) 98

cm. Krucifixet är ett östeuropeiskt arbete från 1600-talets början, troligen krigsbyte,¹¹ och skänktes till kyrkan av Ebba Brahe 1671 (LIa.1).¹² Vid samma tillfälle skänktes också tre stycken nu försvunna tavlor, som framställde Passionshistorien. Enligt ett tillägg i 1671 års inv satt silverkrucifixet 1690 »öfr Chordörn», medan tavlorna hängde »kring om fenstret öfver altaret».

I inv 1713 omnämns en »litten gl. altartafla af gamla Modelet med förgylt Bilthuggare arbete». Från detta altarskåp härrör troligen de fem figurer

Fig 20. Interiör mot väster.
Foto 1969.

Interior looking W

Fig 21 Interiör mot öster före
restaureringen 1949–50. Foto
ATA.

*Interior looking E before
restoration 1949–50.*

(fig 33), som nu sitter uppsatta på korets södra vägg.
— 1 Stående diakon (S Lars) med långt lockigt hår
(fig 34a). Ansiktet skadat. Bok i vänstra handen.
Höjd 61 cm. — 2. Stående helig konung (S Erik)
med långt lockigt hår. Klädnaden hålls ihop av ett
brett bälte. Riksäpple i vänster hand, den högra
saknas. Höjd 59 cm. — 3. Sittande Maria med krona
och händerna korsade framför bröstet. Vänd mot
nr 4. Höjd 59 cm. — 4. Sittande Kristus med krona
och höger hand lyft till välsignelse, den vänstra
håller världsklot. Vänd mot nr 3. Höjd 59 cm (fig

34 b). — 5. Stående helig biskop (S Henrik) med
avslagna händer Höjd 58 cm.

Altarskåpet, som i corpus framställt Marie krö-
ning, har tillverkats av en svensk mästare under 1400-
talets senare del.¹¹ Figurerna har enstaka målnings-
rester och konserverades 1950 av konservator
Sven Dalén (konserveringsrapport i ATA).

Medeltida träskulptur

Triumfkrucifix av lind (fig 29, 30) med enstaka
färg- och kredderingsrester. Armar och kors saknas.

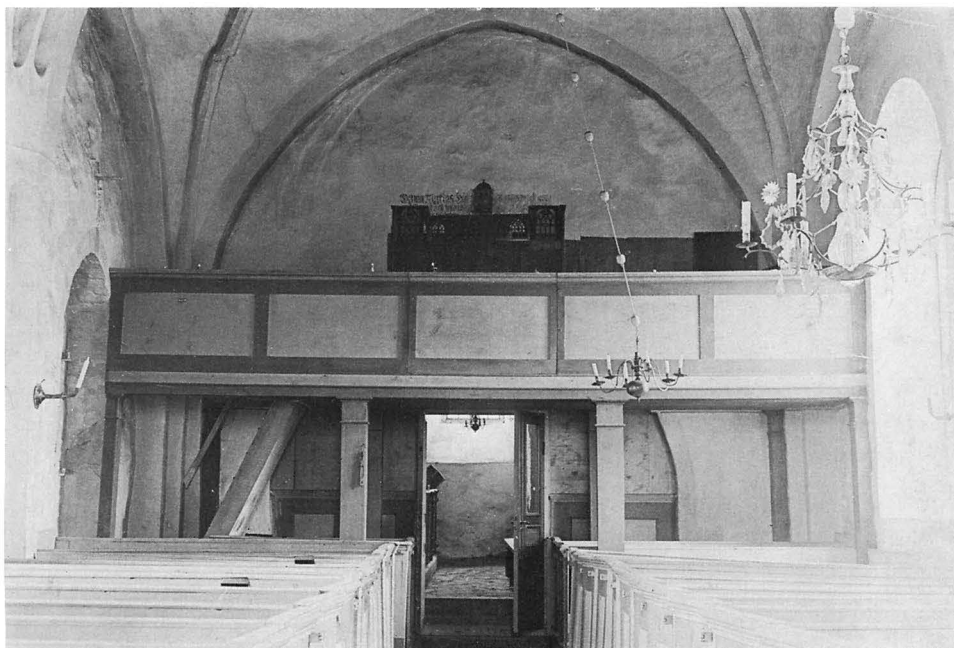

Fig 22. Interiör mot väster före restaureringen 1949–50. Foto K-byrån, Raå.
Interior looking W before restoration 1949–50.

Fig 23. Senmedeltida valv i koret, s k sturevalv. Foto 1969.
Late medieval vault in chancel, so-called Sture vault.

Fig 24. Senmedeltida valv i långhusets östra del. Foto 1969.

Late medieval vault in E part of nave.

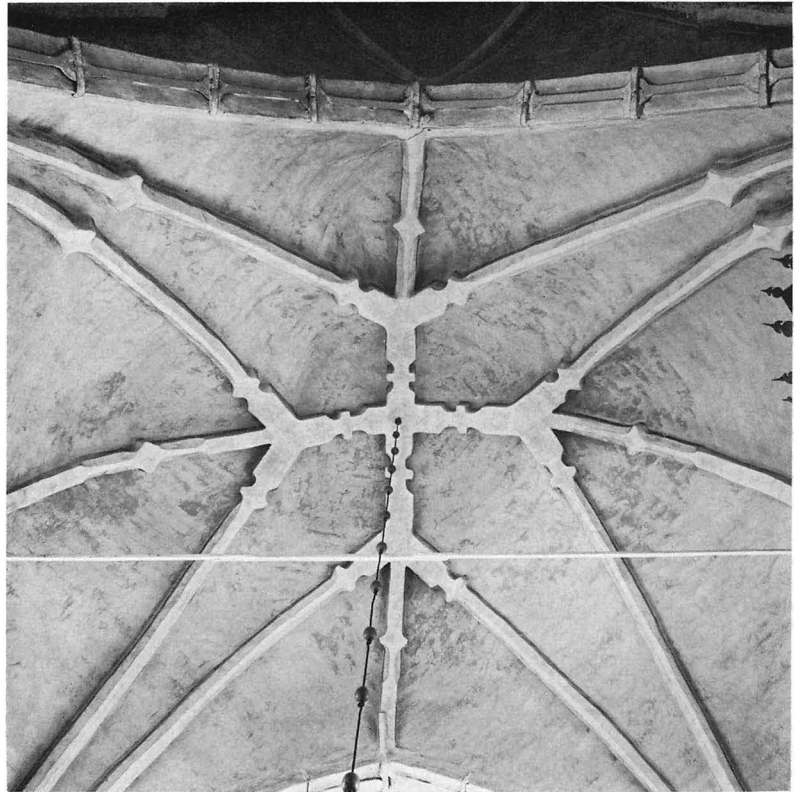

Fig 25. Senmedeltida valv i långhusets västra del. Foto 1969.

Late medieval vault in W part of nave.

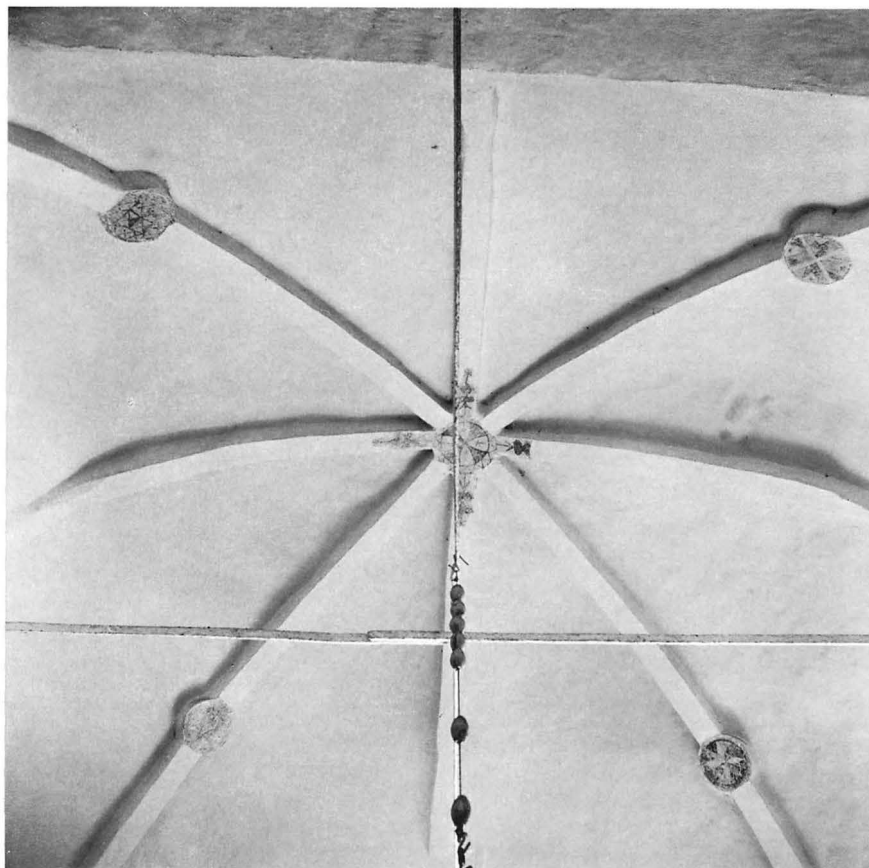
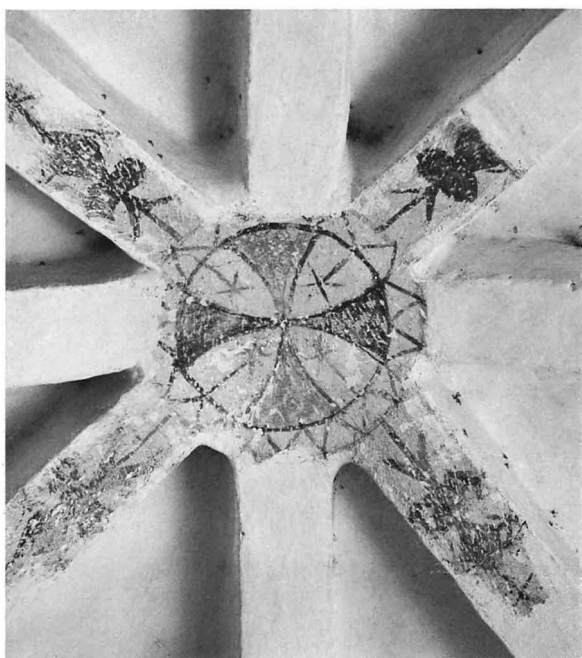

Fig 26. Senmedeltida valv i vapenhuset. Foto 1969.

Late medieval vault in porch.

Fig 27 Nedan. Senmedeltida ornamentalkalkmålning i vapenhusets valv. Foto 1969.

Below. Late medieval painting on porch vault.

Kroppen är svagt böjd åt höger och fötterna står åtskilda på ett suppedaneum. Huvudet kröns av en starkt skadad kungakrona, som har fördjupningar efter inlagda stenar. Håret, som lämnar öronen fria, har fallit i två flätor över axlarna. Skägget ligger i mjuka lockar och ansiktet har ett milt uttryck. Överkroppens revben är fint stiliserade. Ländklädets strama parallella veck är samlade till en knut på högra höften. Höjd 142 cm. Hänger på korets norra vägg över sakristiedörren. — Krucifixet kan dateras till 1200-talets andra fjärdedel eller mitt och tillhör en inhemska skulpturskola i Mälardalen, vilken visar engelska stildrag.¹³

Stående madonna (fig 31, 32). Maria har långt lockigt hår och krona. Kristusbarnet håller en uppslagen bok. Några färgspår visar, att Maria varit iklädd röd livklädnad och en förgylld mantel med blått foder. Höjd 123 cm. Madonnan står vid triumfbågen. — Madonnan är troligen utförd

omkring 1500 av en gesäll till mästare Lars Gerundsson i Enköping.¹¹

Predikstol

Predikstolen (fig 35, 36) på norra väggen är avsnidad grönmålat trä och består av korg med underrede, ljudtak och trappa med bröstvärn. Korgen är polygonal och indelad i nischprydda fält, vilka åtskiljs av kolonner med ornerade hylsor. Kolonnerna vilar på förkroppningar mellan rektangulära fält med kraftiga ramlistor. Underredet är pokalformat och avslutas nedåt av en knopp. Ljudtaket är också polygonalt och pryds av höga profilerade gavelstycken. Bröstvärn är oornerat. Under predikstolstrappan finns rester av en äldre bemålning i form av slingor i grått och vitt på röd botten. Spår efter en liknande bemålning finns i första bänkkvarteret på norra sidan.

Predikstolen har en rik dekor i plattskärningsteknik med bl a beslagsornamentik, speciellt i nischernas omramning och på ljudtakets frontoner. Tekniken och vissa ornamentdetaljer gör att predikstolen kan attribueras till den träsnidare, möjligen Jöns snickare,¹⁴ som tillverkat bänkgavlarna (se nedan) på 1620-talet. Predikstolen ansluter sig i sin allmänna uppbyggnad till den sk bergslagstypen, som uppträder tidigast omkring 1620.¹⁵

Timglas

På predikstolen står ett timglas för fyra glas i en ställning av förgylld plåt med ståndare av snidad och förgyllt trä (fig 37). Höjd (med fot) 55 cm. Timglaset skänktes 1778 till kyrkan av dess dåvarande komminister Åberg¹⁶ (inv 1787).

Ett äldre timglas omtalas i inv 1713 som »nästan obrukelig».

Bänkinredning

Den moderna bänkinredningen i grönmålat trä är sluten och försedd med äldre snidade gavlar och bröstning.¹⁷ Bröstningen mot koret och mot gängen från vapenhuset är prydd med bågfält.

25 stycken bänkgavlar finns bevarade från 1600-talet, 19 i kyrkan och 6 i Statens historiska museum (inv nr 24959). De är snidade i furu och har i sin övre del utsmyckning i plattskärningsteknik. De flesta gavlarna har en beslagverksliknande orna-

Fig 28. Altarkrucifix av silver, skänkt 1671 av Ebba Brahe. Foto 1969.

Silver altar crucifix, donated in 1671 by Ebba Brahe.

mentik i form av rundlar, lyror och kors sammankomponerade med stjärnor och liljor eller med yxor och andra redskap. På några gavlar framställs fabeldjur, stiliserade fåglar och kyrkbilder samt medeltida motiv som Livets hjul och Pelikanen matande sina ungar. Initialer och årtalen 1628 och 1629 förekommer i några fall. Varje gavel har två

Fig 29. Triumfkrcifix av lind, svenskt arbete från ca 1250. Foto 1969.

Rood, of lime wood, Swedish work, ca 1250.

Fig 30. Detalj av triumfkrcifixet fig 29. Foto 1969.

Detail of rood, fig 29.

Fig 31 Maria med barnet. Svenskt arbete från ca 1500. Foto 1969.

The Virgin and Child, Swedish work, ca 1500.

inskurna rosettornament ett stycke nedanför den övriga utsmyckningen. Gavlarna visar tydliga tecken på att ha gjorts smalare vid någon ombyggnad

av bänkinredningen, eventuellt 1754–55 (räk) eller 1832 (vis prot).

Norra sidan. — 1. Lyrformat ornament. — 2. Lyrformat ornament. — 3. Ornament i form av rundlar. — 4. Stilerad kyrka med torn, takryttare, ljuskrona och altare. På taket sitter två fåglar. Två stjärnor markerar himlen (fig 1). — 5. Initialerna DEVS(on?), KHD(otter). Ansiktsmask, ur vilken växer fram slingor med liljeformade ändar (fig 38 a). 6. Stort djur med böjd svans och utsträckt tunga. Ben med sporrar och klor. På ryggen två vingar eller horn (fig 38 b). Troligen en grip. — 7 Pelikanen matande två ungar med sitt eget blod. Fåglarna har ett hjärtformat ornament på kroppen. I nedre vänstra hörnet en kyrka, i det högra ett monogram AV (fig 39 a). Pelikanen var bl a symbol för Kristi död och uppståndelse.¹⁸ — 8. Stor kartusch med initialerna ATD(otter) och året 1628. Under kartuschen ett ornament (monogram AV?) (fig 39 b). — 9. Kors med flera tvärbjälkar och ornament. 10. Diagonala rutor — Mått: Höjd 87, bredd 25–26 cm.

Södra sidan: — 1 Dubbelörn, utformad som ett ornament (fig 40 a). — 2. Ornament med tre verktyg i mittfält. — 3. Fyrfotad djur med horn i pannan, böjd svans samt ett träd på ryggen. I övre vänstra hörnet ett mindre djur (fig 40 b). Troligen enhörning (symbol för det goda, kyskhet), livsträd och svin (symbol för det onda, otukt).¹⁹ — 4. Hjul med ekrar, omgivet av stjärna, liljor och andra ornament. 5. Ornament i form av rundlar med inskrivna liljor. — 6. Ornament i form av kors och halvcirklar. — 7 Fågel med lång kluven tunga (orm?), som bär sin unge på ryggen (fig 41 a). Troligen storken, som vördades för sina goda egenskaper, bl a kärleken till sina ungar.²⁰ — 8. Ornament bestående av fyra stjärnprydda rundlar inskrivna i större cirkel. Överst året 1629 (fig 41 b). 9. Ornament i form av kors med liljor. Under korsarmarna året 1629 samt rosettornament. — Mått: höjd 87, bredd 23–24 cm.

Statens historiska museum (fig 42, 43): 1 Lyrformat ornament med inskrivna verktyg och stjärnor. Rosettornamenten uppflyttade. — 2. Cirkelformat ornament. 3. S-format ornament omgivet av lilja och yxa. — 4. Livets hjul. Behornad djävul griper efter människan på hjulets topp. Nedtill till vänster en dödgrävare vid en öppen grav

Fig 32. Detalj av Maria med barnet
fig 31. Foto 1969.

Detail from the Virgin and Child, fig 31

— 5. Ornament i form av rundlar 6. Stiliserad växt i bågfält. Mått: höjd 105, bredd 25 cm.

Symbolspråket i bänkgavlarna bygger på arv från medeltidens rika föreställningsvärld. Äldre grafiska förlagor kan möjligen ha använts, men det medeltida stoffet har omtolkats till folkkonst. På predikstolen som utförts av samme konstnär täcks varje liten del av utsmyckning, en tendens som är besläktad med medeltidens »horror vacui». Ornamentiken på predikstol och bänkgavlar, vanligen beslagverk, är dock den för senrenässansens typiska.

Träsnidaren har antagits vara identisk med den Jöns snickare,²¹ som finns upptagen i räkenskaperna 1626 och 1627 (L1a.1, p 27), möjligen en man från trakten.²² En korbänk i Nysätra kyrka (Up) har tillverkats av samme träsnidare.

I inv 1738 upptas »en prästbänk behållen». Denna torde vara identisk med den bänk av omålad furu som står framme i koret (fig 44). Ryggen avslutas uppåt av en rad svarvade pinnar och de profilerade sidostyckena har inskurna rosettorner av samma slag som på bänkgavlarna. Höjd 124, längd 158,

Fig 33. Träskulpturer från altarskåp, svenskt arbete från 1400-talets senare del. Mittscenen har framställt Marie kröning. Foto 1969.

Wooden sculptures from a triptych, late 15th century Swedish work. The centre scene was a representation of the Crowning of the Virgin.

Fig 34 a. S Lars, träskulptur från medeltida altarskåp. Jfr fig 33. Foto 1969.

St Lawrence, wooden sculpture from a medieval triptych. Cf fig 33.

b. Kristus, träskulptur från medeltida altarskåp. Jfr fig 33. Foto 1969.

Christ, wooden sculpture from a medieval triptych. Cf fig 33.

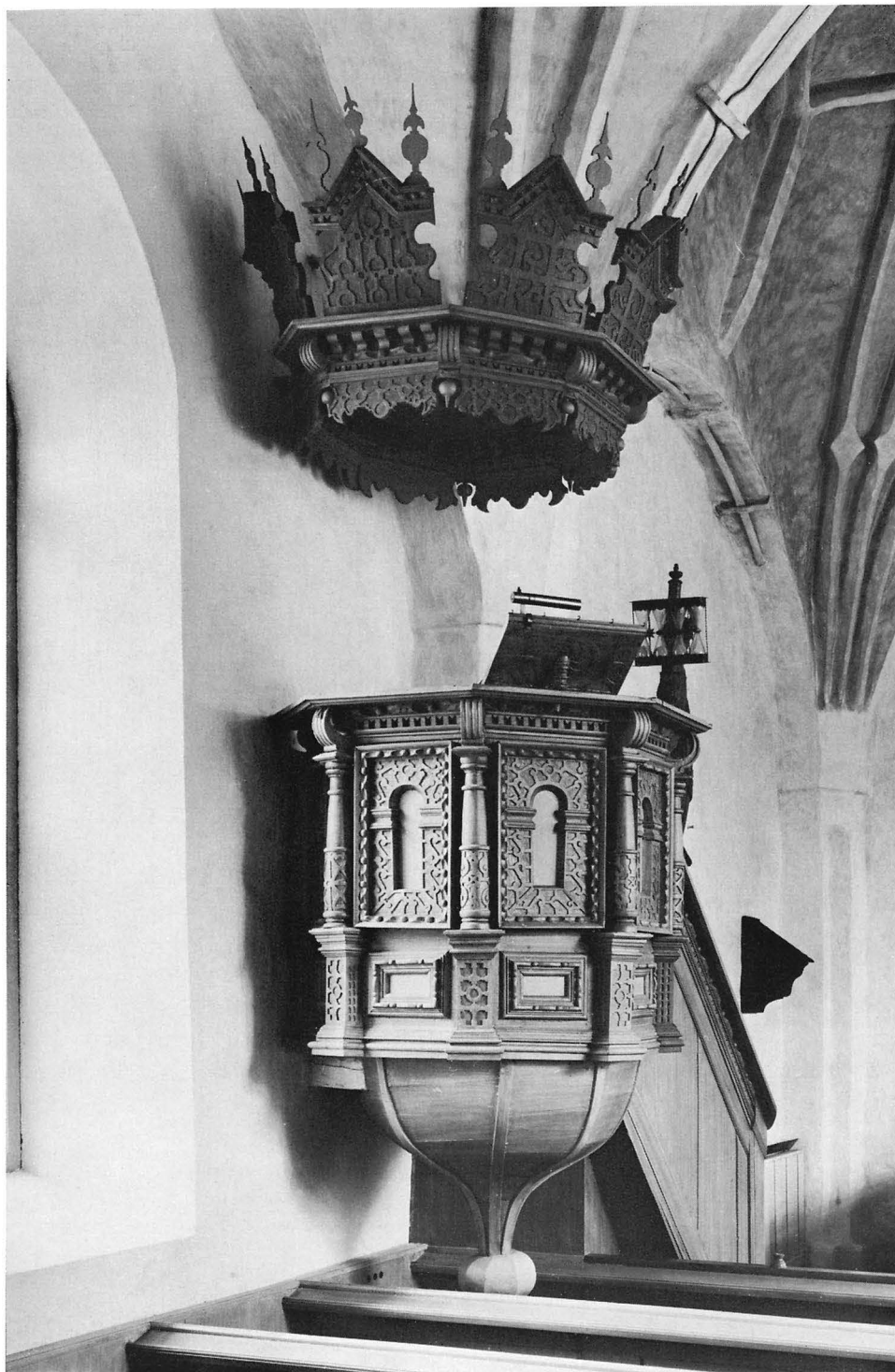

Fig 35. Predikstol, troligen tillverkad på 1620-talet av Jöns snickare som också gjort bänkinredningen. Foto 1969.

Pulpit, made in the 1620's, like the pews probably by Jöns the Carpenter.

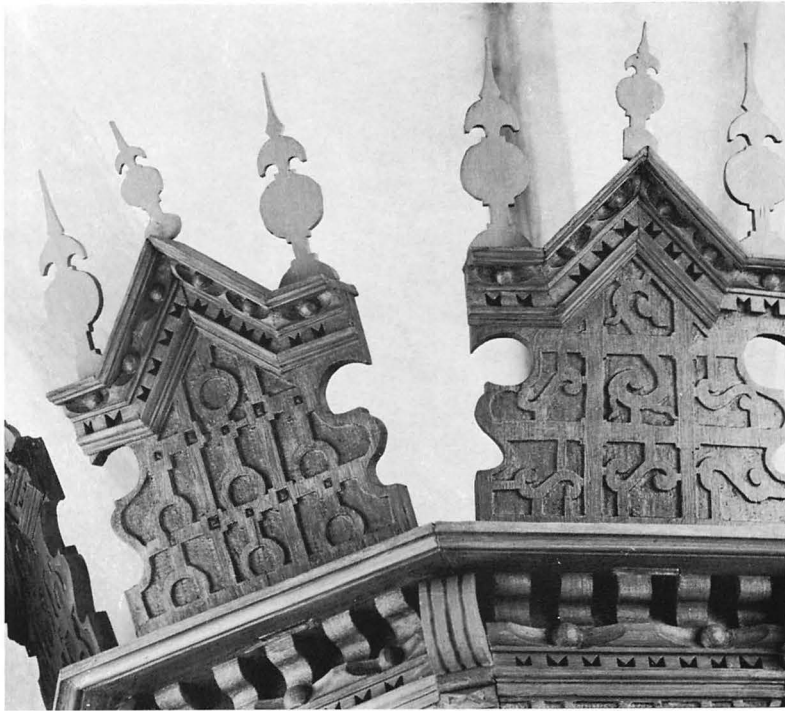

Fig 36. Detaljer av predikstolen fig 35:
a. frontoner på ljudtaket; b. ett av
korgens fält. Foto 1969.

*Details of pulpit, fig 35: a. pediments
on the sounding-board; b. one of the
fields of the pulpit.*

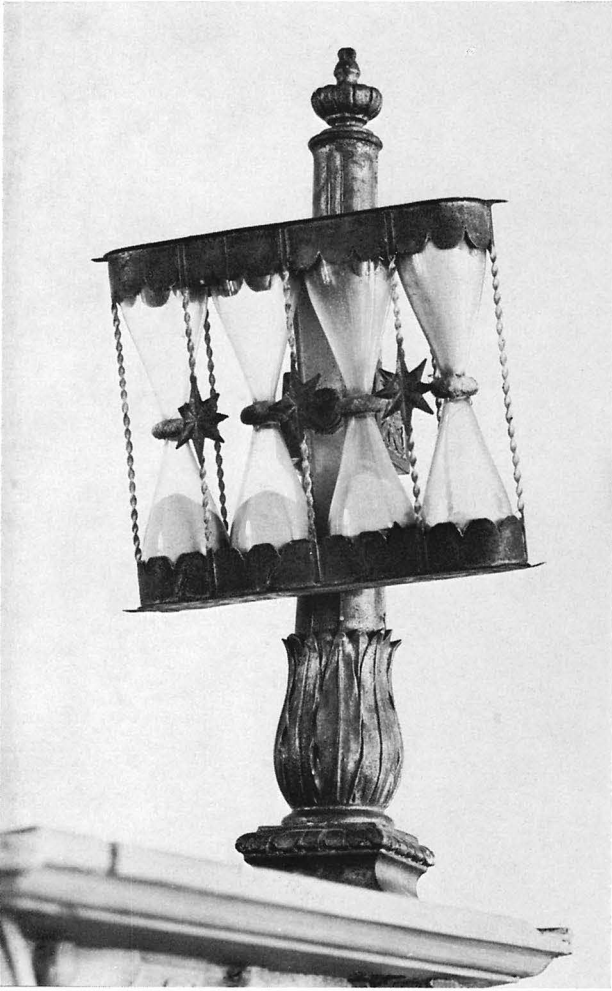

Fig 37 Timglas, skänkt 1778. Foto 1969.
Hourglass, donated in 1778.

Fig 38 a. Ovan t h. Initialer och renässansornament på bänkgavel (nr 5, norra sidan), snidad 1628–29, troligen av Jöns snickare. Foto 1969.

Above to the right. Initials and Renaissance ornament on bench end (no 5, N side), carved 1628–29, probably by Jöns the Carpenter

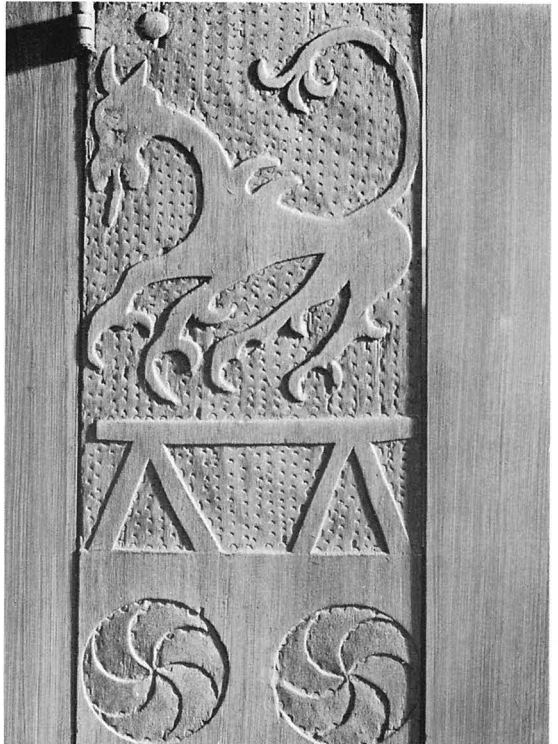

Fig 38 b. Fabeldjur, troligen grip, på bänkgavel (nr 6, norra sidan) från 1628–29. Foto 1969.

Fabulous beast, probably a griffin, on bench end (no 6, N side), dating from 1628–29.

Fig 39 a. Pelikanen matar sina ungar, medeltida fabelmotiv på bänkgavel (nr 7, norra sidan) från 1628–29. Foto 1969

Pelican feeding her young, medieval fable motif on bench end (no 7, N side), dating from 1628–29.

Fig 39 b. Ovan t h. Kartusch med initialer och årtal på bänkgavel (nr 8, norra sidan) från 1628–29. Foto 1969.

Above to the right. Cartouche with initials and date on bench end (no 8, N side), dating from 1628–29.

Fig 40 b. Nedan t h. Enhörning, livsträd och svin, medeltida fabelmotiv på bänkgavel (nr 3, södra sidan) från 1628–29. Foto 1969.

Below to the right. Unicorn, tree of life and swine, medieval fable motifs, on bench end (no 3 S side), dating from 1628–29.

Fig 40 a. Ovan t h. Dubbelörn, motiv på bänkgavel (nr 1, södra sidan) från 1628–29. Foto 1969.

Above to the right. Double eagle, motif on bench end (no 1, S side), dating from 1628–29.

Fig 41a. Nedan. Storken med sin unge på ryggen, medeltida fabelmotiv på bänkgavel (nr 7, södra sidan) från 1628–29. Foto 1969.

Below. Stork with young on its back, medieval fable motif on bench end (no 7, S side), dating from 1629–29.

Fig 41b. Ornament och årtal på bänkgavel (nr 8, södra sidan) från 1628–29. Foto 1969.

Ornament and date on bench end (no 8, S side), dating from 1628–29.

sitthöjd 49 cm. —1738 omtalas också en nu försvunnen »ofärdig» klockarbänk.

Läktare

Vid en visitation 1787 befanns kyrkan vara »tämml. ljus och inrymmer ännu socknens ledamöter, men en Läktare-byggnad bak uti kyrkan torde framdeles

blifva nödig». En läktare (fig 22) omnämns tidigast 1861 (vis prot). Den togs bort vid restaureringen 1949–50.

Orgel

Orgeln, som har nio stämmor, två manualer och fristående pedal, kommer från Åkerman & Lunds

Fig 42. Livets hjul samt ornament på bänkgavlar från 1628–29, nu i SHM. Foto SHM 1954.

The wheel of life and ornaments on bench ends, 1628–29. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

Fig 43. Verktyg och ornament på bänkgavlar från 1628–29, nu i SHM. Foto SHM 1954.

Tools and ornaments on bench ends, 1628–29. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

Fig 46. Nummertavla, skänkt 1750. Foto 1969.

Hymnboard, donated 1750.

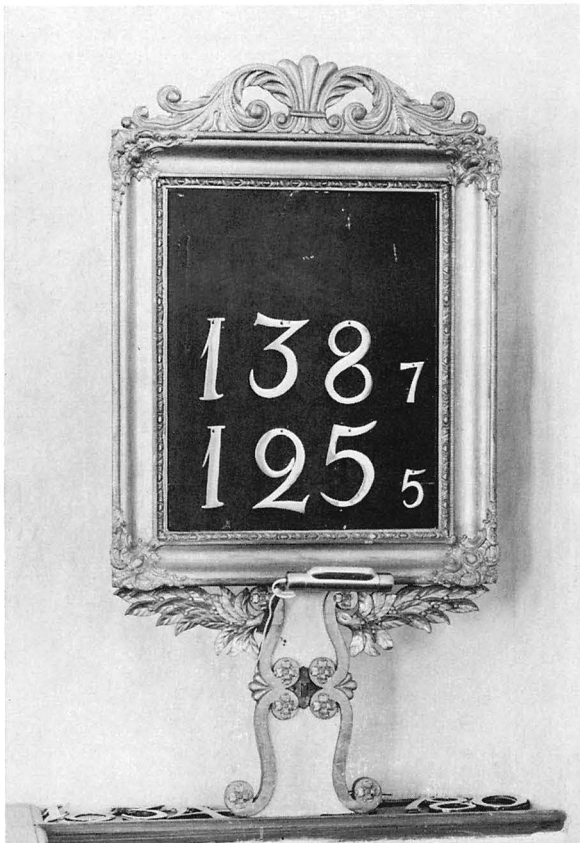

Fig 44. Ovan t v. »Prästbänk» i koret, tidigast omtalad 1738
Foto 1969.

Above to the left. "Priest's bench" in the chancel, mentioned first in 1738.

Fig 45. Nummertavla, 1800-talets mitt. Foto 1969.

Hymnboard, mid-19th century.

Fig 47 Dopfunt av kalksten. Foten gotländskt arbete från ca 1250, cuppan modern. Foto 1969.

Limestone baptismal font. The base is Gotland work, ca 1250, the bowl modern.

Nya Orgelfabriks AB. Den installerades 1957 och står på ett podium, som anordnades i långhusets nordvästra hörn vid restaureringen. Orgeln ersätter tidigare orgelharmonier från 1856 och 1925 (inv).

Nummertavlor

I koret står en nummertavla på en snidad, vitmålad och förgylld fot (fig 45). Tavlans ram är förgylld och kröns av akantusornament. Höjd 97 cm (utan fot). Anskaffades troligen 1861 (inv). — Jfr fig 114.

I sakristian förvaras två äldre nummertavlor. — 1 Tavla av svartmålat trä med ljusare ram med vågig överdel samt målad påskrift »Inspectoren Hans

Bastian skiänckt Anno 1750» (fig 46). Höjd 66, bredd 43 cm. — 2. Tavla av svartmålat trä i superellipsform med omålad ram. Höjd 66, bredd 52 cm. Troligen tillverkad 1786 (räk).

I inv 1713 omtalas en »svart tafla med sine tillhörige ziffror», nu förkommen.

Dopredskap

Dopfunten (fig 47) är av gotländsk kalksten och består av en medeltida fot med skaft och bas samt en modern cuppa. Basen har en närmast attisk profil med två vulster. Skaftet har en svagt konisk form och kröns av en vulst med fyra utskjutande

Fig 48. Manshuvud, detalj av dopfunten fig 47 Foto 1969.

Head of man, detail of font, fig 47

Fig 49. Manshuvud, detalj av dopfunten fig 47 Foto 1969.

Head of man, detail of font, fig 47

Fig 50. Manshuvud,
detalj av dopfunten fig
47 Foto 1969.

*Head of man, detail of
font, fig 47*

Fig 51 Manshuvud, detalj av dopfunten
fig 47. Foto 1969.

Head of man, detail of font, fig 47

manshuvuden (fig 48–51). Vulsten har mångkantig genomskärning. Övre sidan har en 0,5 cm djup cirkelrund försänkning för cuppans botten. Av de fyra symmetriskt placerade manshuvudena har vartannat skägg. Uttömningshållet har livlig profilering i såväl bas som skaft.²³ Höjd 50, diameter nedtill 63, bredd upptill 56 cm. Foten är ett gotländskt arbete från ca 1250.²⁴

Cuppan av romansk typ tillverkades 1951 av AB Bröderna Gustafssons stenhuggeri efter en ritning av fil lic Rune Norberg.

Funtens nuvarande placering i tornkammaren härrör från 1951, då foten hämtades hem från Uppsala, där den blivit kvar efter utställningen 1918 (Upps utst nr 28).

Till dopfunten hör ett dopfat av silver med en i botten ingraverad duva samt inskriften »Kulla kyrka 1951». Dopfatet är ritat av fil lic Rune Norberg och tillverkat av i församlingen insamlat silver, bl a gamla snusdosor. Diameter 45 cm.

I inv 1636 omtalas »En koppar kitell I funten» och ett trälock till funten finns upptaget i 1713 års inv 1787 byttes en tennkanna bort mot en »döpelse-skål».

Nattvardskärl

Kalk av delvis förgyllt silver med bägarformad cuppa, rund fot och profilerad nod (fig 52). Inskrift på fotens översida. »Pontus Delagardie, Charlotta Taube 1752²⁵ 40 3/4 lod.» Under foten märkt »Kulla kyrka tillhörig».²⁶ Enligt stämplarna under foten och cuppan tillverkad 1752 av Henrik Wittkopf d ä (mästare i Stockholm 1724–1756). Höjd 24, cuppans diameter 11 cm.

Paten av förgyllt silver. Inskrifter och stämplarna som föregående. Diameter 14,5 cm.

Vinkanna av delvis förgyllt silver (fig 52). Pärformad med snås, handtag och tumgrepp samt lock krönt av en profilerad knapp. Kannan är försedd med inskriften »Adam Carl Dela Gardie, Anna Juliana Horn».²⁷ Enligt stämplarna på undersidan tillverkad 1751 av Gustaf Henning (mästare i Stockholm 1731–1757). Höjd 23,5 cm.

Rund oblatask av silver (fig 54). Locket har inskriften »DDDPK, LNSGH A:o 1711 14 Majj» inom en graverad krans. Enligt stämplarna tillverkad 1711 av Anders Bengtsson Starin (mästare i Stock-

holm 1694–1715–1717). Höjd 4, diameter 10 cm.

Sockenbudstyg av delvis förgyllt silver (fig 53). Kalk med bägarformad cuppa, rund profilerad fot och skaft. Höjd 14, diameter 5,5 cm. Paten med oblatgömma. Diameter 9 cm. Sockenbudstyget saknar stämplarna. Inköpt mellan 1738 och 1751 (inv). — Tillhörande fodral av trä. Höjd 17,5, diameter 11 cm.

Rund oblatask av trä med lock. Höjd 6, diameter 15 cm. Omtalad i inv 1849.

Försvunna nattvardskärl

Vid Gustav Vasas reduktion 1545 indrogs silver från Kulla kyrka enligt en bevarad avskrift av det ursprungliga kvittot: »Wij Gustaf medh Gudz nåde Sveriges Giötes och Wändes konung Giör vitterligt medh thenne vår Qwitt:e uppå vårt Slott Stockholm then förste dagen Julij Anno 45 /· genom våhr Tienare Hans Sunerson och Rasmus Nielsson ./ hafva anamma och upbära låtit af oss Elskelig H:r Päder Kyrkiepräst i Kulla samt Staffan i Brunna och Niels Pädersson i Nyby kyrkievärdarne ther sammastädes the effter:ne kyrkio sölfv af Kulla, som ähr ett förgyllt Monstrans med en förgyllt koppfoot, en hvijt kalck, förgyllte; Ett lijtet Agnus Dei och ett lijtet kors weg sex ton löde mk:r fjorton lodh, item förgyllt Monstrans weg half Tridio löde mk:r. Summa uppå förb.:m kulla kyrkio sölfv sex ton lödemk:r sex lodh, undantagandes koppfooten, hvarför giffve wij förb.:m Hrr Päder samt menige socknebond:ne i förbe:m Kulla her med quitt ock frij för att ydhermehr tilltaal om förb.:m kyrke sölfv Och thess till visse låthe wij tryckia vårt signet her nedanföer och medh egin hand underskrifvit. Dat. loco et tempore ut supra. Gustafvus. locis Sigilli» (LIa. 2, p 1).

I inv 1634 omtalas »Kalk förgylt 1 st, Paatin förgylt 1 st, Soknebudzkalk 1 st, Vijnflaskor 2 st, Teenkanna 1 st, Oblatz ask aff blek 1 st». I räk 1700 finns följande anteckning: »Blef den omgiorda socknebudz kalcken ifrån gullsmeden i Stockholm inlöst, hvilcken nu är svarfvader och innan uti förgylter, Een kantigh flaska uthi footen till vijnet och een lijten ask för oblatet under Patenet som i socknebudh till den siuka skall bäras, bägge aff sölfwer giorde.»

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver med pärlkrönta spetsar och hängen i form av hjärtan. Tillverkad 1960 av Ateljé Göthe i Enköping och skänkt till kyrkan av Kyrkliga syföreningen. Höjd 6, diameter 14 cm.

Ljusredskap

Ljuskronor av mässing: — 1 För sex ljus i en krans, relativt små droppskålar (fig 55). Fyra prydnadsarmar i en övre krans. Profilerad stam, som avslutas nedtill i en stor kula med inskriften »IHS, MP 1585» samt en kartusch med ett namnchiffer. Hänger i långhusets västra del. Höjd 54 cm. — 2. För sex ljus i en krans, runda droppskålar (fig 56). Armarna pryds på mitten av stiliserade djurhuvuden. Sex prydnadsarmar i en övre krans. Profilerat skaft, som nedtill avslutas i en kula och upptill i en dubbelörn med graverade fjädrar. Hänger i vapenhuset. Höjd 42 cm. Denna krona är troligen identisk med en »Lithen liuskrona aff messingh» som omtalas i 1634 års inv — 3. För sex ljus i en krans, runda droppskålar. Elva prydnadsarmar med reflexblommor i två kransar. Hänger i tornkammaren. Skänkt av Kyrkliga syföreningen 1950. — 4. Med fem armar för elektriskt ljus. Hänger i sakristian. Skänkt 1950 av fru Anna Åkerblom.

Fig 53. Sockenbudstyg av delvis förgyllt silver, 1700-talets mitt. Foto 1969.

Silver viaticum communion vessels, parcel-gilt, mid-18th century.

Fig 52. Nattvardskärl av delvis förgyllt silver, tillverkade 1752 av Henrik Wittkopf d ä, Stockholm. Foto 1969.

Parcel-gilt silver communion vessels, made in 1752 by Henrik Wittkopf the elder, Stockholm.

Fig 54. Oblatask av silver, tillverkad 1711 av Anders Bengtsson Starin, Stockholm. Foto 1969.

Silver bread-box, made in 1711 by Anders Bengtsson Starin, Stockholm.

Fig 55. Ljuskröna (1) i långhuset, daterad 1585. Foto 1969.

Chandelier (1) in the nave, dated 1585.

Fig 56. Nedan t v. Ljuskröna (2) i vapenhuset, tidigast omtalad 1634. Foto 1969.

Below to the left. Chandelier (2) in the porch, mentioned first in 1634.

Fig 57. Kristallkröna (1) i långhuset, 1700-tal. Foto 1969.

Cut-glass chandelier (1) in the nave, 1800th century.

Fig 58. Vaggarm (1) i triumfbågen, renässanstyp. Foto 1969.
Candle bracket (1) in the rood arch, Renaissance type.

Fig 59. Vaggarm (3) i långhuset, 1600-talstyp. Foto 1969.
Candle bracket (3) in the nave, 17th century type.

Kristallkronor · — 1 För sex ljus i en krans med hängen i form av löv och prismor (fig 57), 1700-tal. Profilerad stam, en arm defekt. Hänger i långhusets östra del. Höjd 80 cm. Enligt inv 1844 skänkt av klockare CF Sahlström.²⁸ — 2. För fyra ljus i en krans. Avslutas nedåt i kula, hängen i form av löv och prismor. Hänger i koret. Höjd 60 cm. Skänkt 1828 av kyrkvärden Johan Hagenborg (se gravsten 4).

Vaggarmar · 1 Rund vaggbricka och S-formad ljusarm med päronformad ljushållare och rund droppskål, av mässing (fig 58). Ljusarmen är fäst vid vaggbrickan genom en knuten hand. Brickan har initialerna OTS ingraverade. Sitter på sydväggen i triumfbågen. Diameter 21, längd 35 cm. 1600-talstyp. — 2. Tre stycken av driven och punsad mässing. Rund välvd vaggbricka med blomdekor och vriden ljusarm med vulst och rund droppskål.

Fig 60. Mässingskandelaber på predikstolen, renässanstyp. Foto 1969.

Brass candelabra on pulpit, Renaissance type.

Fig 62. Tennstakar (2 och 3), tillverkade ca 1700 av Christian Wickman och Mårten Kasper Rokus, Stockholm. Foto 1969.

Pewter candlesticks (2 and 3), made ca 1700 by Christian Wickman and Mårten Kasper Rokus, Stockholm.

Fig 61. T v. Vägglåt i sakristian, tidigast omtalad 1849. Foto 1969.

To the left. Sconce in the vestry, mentioned first in 1849.

Två av väggarmarna har »A» inristat på brickan. Sitter på korets norra och östra vägg. Diameter 24, längd 32 cm. Inköpta 1742 (räk). — 3. Ett par av driven och punsad mässing med åttkantig välvd väggbricka, svängd ornerad ljusarm med vulst samt åttkantig droppskål (fig 59). På långhusets södra och norra vägg. Diameter 15, längd 29 cm. Omtalas tidigast i inv 1738. — 4. Ett par av mässing med två svängda ljusarmar för elektriskt ljus. På var sin sida om tornbågen på tornkammarens östra vägg. Skänkta 1968 av Kyrkliga syföreningen.

Vägglåt av bleckplåt med hög avrundad väggbricka och hylla för ett ljus (fig 61). I sakristian. Höjd 31 cm. Omtalad i inv 1849

Fig 63. Trästake i sakristian, tidigast omtalad 1849. Foto 1969.

Wooden candlestick in the vestry, mentioned first in 1849.

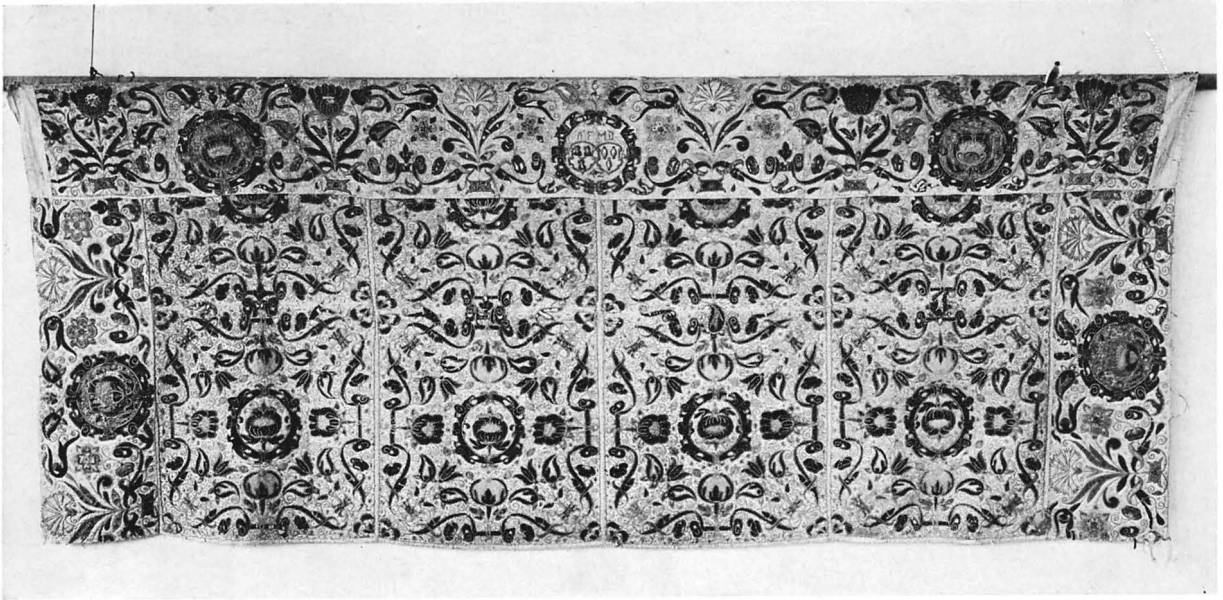

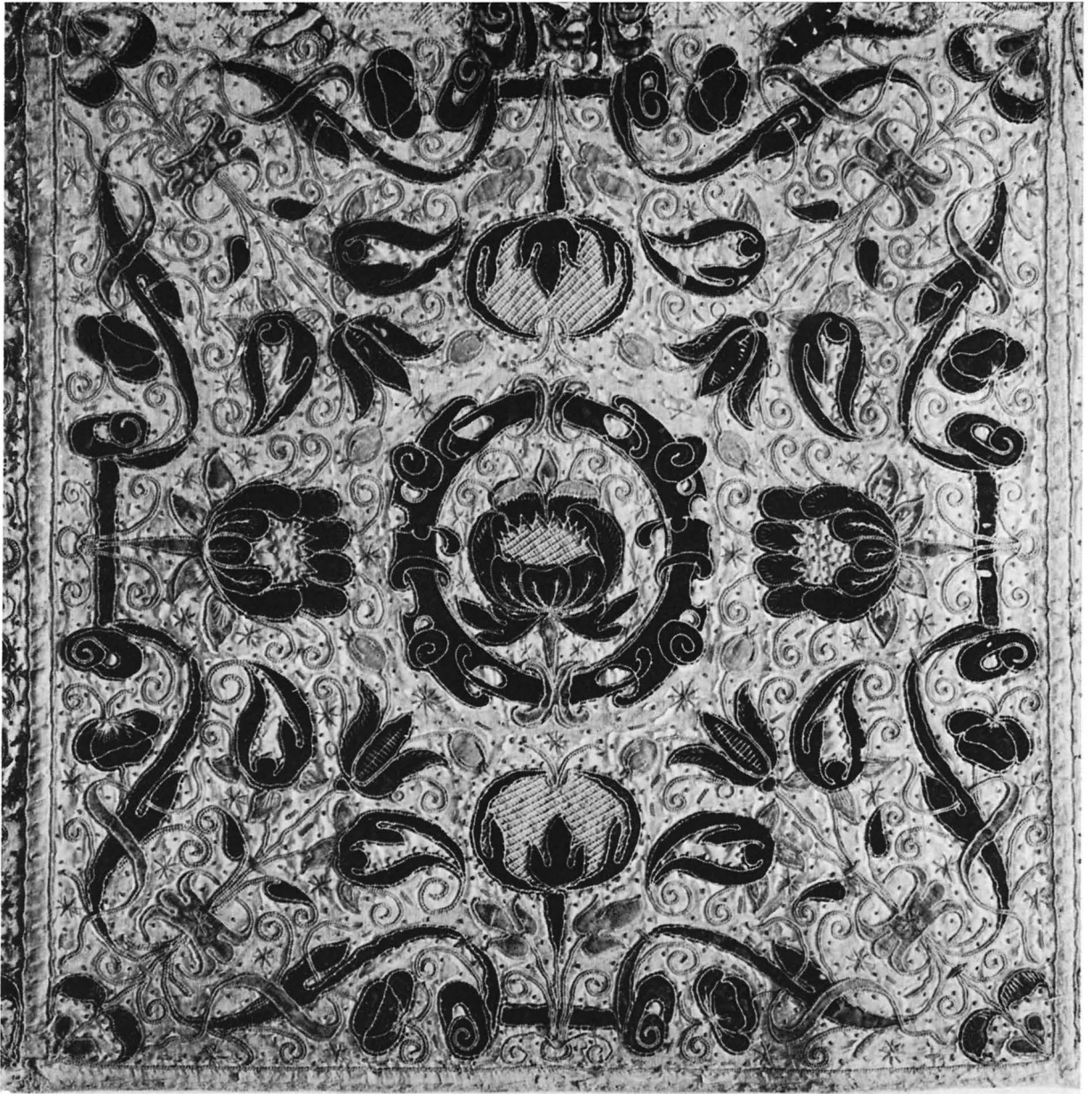
Fig 64. Antependium av vitt ripssiden med sammetsapplikationer i flera färger. Skänkt 1642 av Arvid Forbus och Margareta Boije. Foto ATA 1951.

Antependium, white silk with velvet appliqué in several colours. Donated in 1642 by Arvid Forbus and Margareta Boije.

Ljustakar: — 1 Trearmad gjuten mässingskandelaber (fig 60). Profilerad stam, rund fotplatta, två runda droppskålar samt päronformade ljushållare. På predikstolen. Höjd 37, fotens diameter 22 cm. Renässanstyp. Omtalas tidigast i inv 1636. — 2. Ett par av trestämplat tenn med rakt skaft, rund fot samt skaftring; ingen droppskål (fig 62). Under den ena en svag inskrift: »Andreas Odman». Höjd 24, fotens diameter 18 cm. Enligt stämplat under foten tillverkade 1696 och 1697 av Christian Wickman (verksam i Stockholm 1688–1711). Stakarna troligen identiska med ett par som skänktes 1698 av Lars Öberg (räk). — 3. Ett par av trestämplat tenn med rakt skaft och vulst ovanför den runda foten, ingen droppskål (fig 62). Enligt stämplat under foten tillverkade av Mårten Kasper Rokus (verksam i Stockholm 1683–1714). Årsstämpel saknas. Höjd 20, fotens diameter 16 cm. Skänktes möjligen 1735 av »Hof Jägaren vid Ekholms Sund, H:r Stillström». — 4. Tvåarmad trästake med målning i grönt och gult (fig 63). Höjd 46 cm. Omtalad i inv 1849. — 5. Sex stycken golvstakar av järn med ljuspigg. Höjd 90 cm. Anskaffades 1955 (inv).

Textilier

Antependier: — 1 Vitt ripssiden med applikationer i flera färger av sammet samt något siden (fig 64–66). Applikationerna kantade med snodder i läggsöm i silke, guld- och silvertråd. Dessutom dekor i silke i schattersöm, läggsöm, knutstyg och paljetter. Mönstret i renässansstil med blomsterornamentik och rullverk i en över hela ytan täckande dekor där varje tomrum är utfyllt av knut- och stjärnstyg. Antependiet är hopsytt av en bård, som sitter upp till och vid sidorna, samt kvadratiska stycken. Mitt på övre bården två vapen, friherrliga ätten Forbus med tre björnhuvuden och en mänskära samt adliga ätten Boije af Gennäs med tre bojar (?), allt omgivet av bokstäverna »A.F — M.B. 1642».²⁹ Foder av naturfärgat lärft. Höjd 105, längd 250 cm. Högklassigt 1600-talsarbete.³⁰ — 2. Av rött linne med applikationer och broderier i guld i form av kors och flammor. Signerad »Licism 1950». Skänkt av Kyrkliga syföreningen 1950. — 3. Av violett linne med broderier och guldband. Skänkt av Kyrkliga syföreningen 1954. — 4. Av grön siden-

brokad. Skänkt 1957 av dåvarande v pastor B I Kilström (inv).

Mässhakar — 1. Av brun sammet (ursprungligen svart?) med silverapplikationer i form av Jehovahsol och kors. Inköpt 1855 (räk). — 2. Av mönstervävd benvit sidendamast. Dekor av rött band i form av Kristusmonogram och kors. Signerad »S.W Licium 1950» (=Sofia Widén).³¹ Skänkt av syföreningen samma år. — Tillhörande vit stola. — 3. Av violett linne med kors av guldband och

broderad Jehovahsol. Signerad »Ersta 1955». Skänkt av syföreningen. — Tillhörande stola. — 4. Av grön sidenbrokad med gaffelkors av mönstervävt band. Skänkt 1956 (inv).

Kalkkläden. — 1. Av brun (ursprungligen svart?) sammet med dekor av silverspets. 1800-talets mitt. — 2. Av grön sidenbrokad. Modernt.

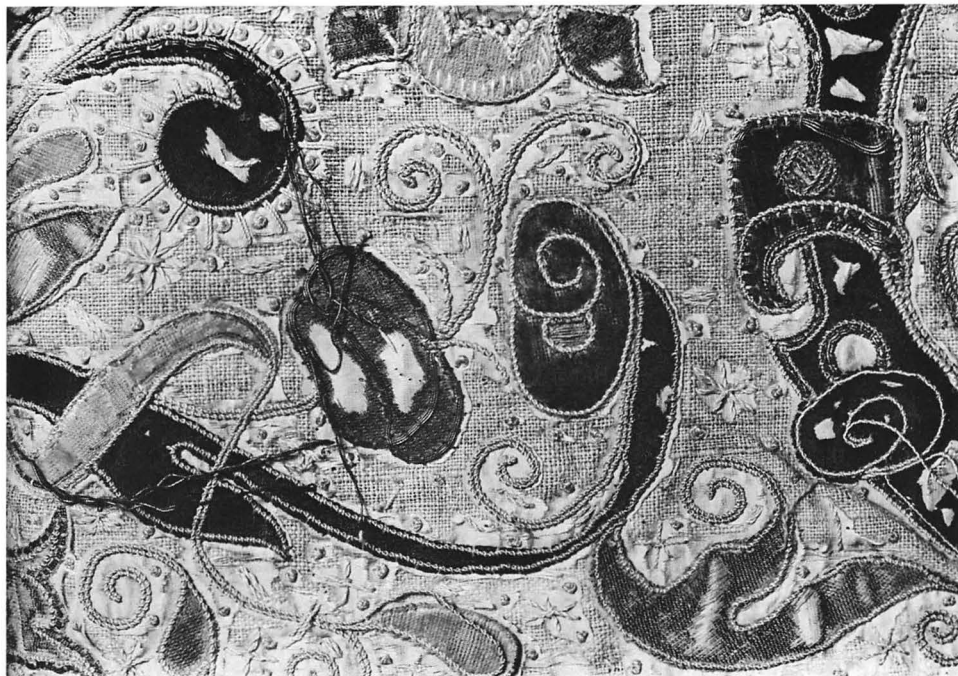
Predikstolskläden. — 1. Av röd sidensatin med broderier i guld och silver (fig 67). I mitten krans med den katolska Mariainskriften. I varje hörn

Fig 66. Detalj av antependium fig 64. Foto ATA. 1951.

Detail of antependium, fig 64.

Fig 65. T v. Detalj av antependium fig 64. Foto ATA 1951.

To the left. Detail of antependium, fig 64.

diagonalt ställda blomsterornament omgivna av mindre blommor på varje sida. Inskrift förutom Maria. »As, Dn, ZKS, RSW» samt årtalet 1629. Längd 55, bredd 43 cm. Polskt arbete. Tidigare använt som kalkkläde (inv 1849). — 2. Av gult linne med broderade flammor och guldfrans. Modernt.

Håvar: — 1 Av brun (ursprungligen svart?) sammet med silverband och silvertofs (fig 68). Svart svarvat träskaft. Längd 126 cm. 1800-talets mitt. — 2. Av mörkblå sammet med band i naturfärgat linne och silver. Svart svarvat träskaft. Längd 130 cm.

Mattor: 1. Rya i koret i blått, vitt och grönt. Längd 205, bredd 125 cm. Modern. — 2. Rya innanför altarringen i blått, brunt, grått och grönt. Längd 170, bredd 88 cm. Modern.

Försvunna textilier

1634 års inv upptar följande textilier: »Altarkläde gammalt 1 st, Altareduk gammal 1, Handkläde gamla 3, Altare bortedduk grönt 1, Kalkdukar en ny öfver sydd mz rödt silke och en gammal.» Inv 1636 innehåller bl a en »Chorkåpa»³² på altaret samt en »Tiggjarpungh».

1671 fick kyrkan av Ebba Brahe en mässshake

»af rött blomerat atlask med underfordrat rött lärfftt och med Gyllendukz kors på ryggen framman och rundt om aff gullgaloner» (LIa.1). Sophia Hansdotter Lund skänkte 1691 »itt altarkläde eller duk af vackert lärfftt och knytning med sin sahl. mans och sitt namn på,³³ desslikes till sielfva disken en duk af lijka arbete» (inv).

1713 års inv upptar en mässshake »af grönt Attelask med virkat silfz:r kors af gullblommor insänkt på Ryggen och Framman samt lijka galoner omkring med A och W framman till, 1711 på Ryggen sytt». I inv 1777 upptas en »Kyrkovaktare-Räck helt ny och köpt 1775». 1783 inköptes en mässshake »af blått atlas, med ägta Silfver-Galoner, sol på bröstet och kors på ryggen» (räk).

Övriga inventarier

Böcker: — 1 Gustav Vasas bibel. Söndrig, saknar försättsblad. — 2. Korallhandskrift från 1600-talet.³⁴ — 3. Karl XII:s bibel, skinnband. Tryckt 1703. — 4. »Concordia Pia. Tros och Läros Bekännelse». Tryckt i Norrköping 1730 hos Carl Friedrich Broocman. Skinnband. — 5. Psalmbok från 1739, skinnband. — 6. »Hand-Bok», tryckt i Stockholm 1772. Skinnband med Gustav III:s namnchiffer.

Fig 68. Håv (1) av brun sammet, 1800-talets mitt. Foto 1969.
Collection bag (1), brown velvet, mid-19th century.

Fig 67 T v. Predikstolskläde av röd sidensatin med guld- och silverbroderier. Polskt arbete daterat 1629. Foto 1969.
To the left. Pulpit pall, red silksatin with gold and silver embroidery. Polish work dated 1629.

Möbler: — 1 Rektangulärt bord med grönmålad skiva på brunmålat stativ. Längd 128, bredd 72, höjd 78 cm. — 2. Rektangulärt bord med grågrön skiva och utdragslåda. Längd 92, bredd 63, höjd 69 cm. — 3. Två bord med rund skiva, profilerad stam samt tre profilerade ben. Målade i brun marmorering. Höjd 76, diameter 49 cm. — 4. Fyra brunmålade stolar med rak rygg. Höjd 96, bredd 49, sitthöjd 49 cm. — 5. Rödmålade stol med rak rygg. Höjd 78, bredd 42, sitthöjd 45 cm. — 6. Brunmålade stol med uppåt avrundad rygg. Höjd 96, bredd 40, sitthöjd 45 cm. Nummer 1–4 förvaras i sakristian.

Kyrkkistor: Fyra stycken rödmålade järnbeslagna kistor med plant lock; två med myntspringor i vapenhuset.

Kistplåt av bleckplåt (fig 69) med inskriften. »Omhägnad med nattliga friden / Den trötte, o graf! i din gömma / När natten en gång är förliden / Skäl Herren sin afbild ej glömma. Ps. 492 v 11».

Ljussläckare av mässing med träskåft. Längd 150 cm.

Försvunna inventarier

Ett gammalt trasigt rökelsekar av trä skall ha funnits i kyrkan på 1600-talet.³⁵ I inv 1751 omtalas en »stor tafla med förgyllder ram, som utvisar en Botfärdig syndares gång til Christum, skänkt af Pastor Loci 1751». Samma tavlas öde nämns i 1792 års inv: »taflan öfver Sacristiedörren, som skänktes af framledne kyrkoherden Agrivillius³⁶ d. 2 Majji 1751, blef 1787 af kyrkotjufvarna på golfvet upbränd.»

Gravstenar

I vapenhuset förvaras fyra gravhällar, som 1950 flyttades in från kyrkogården.³⁷ — 1. Av röd kalksten. Rektangulär med timglas, döds-skalle och ansiktsmasker i de fyra hörnen (fig 70). I en rullverkskartusch på stenens högra hälft följande inskrift: »Här ligger beg/ravd den gud/fruktige oc dy/gderike matrona / hustru Dorothea / Michelsdotter / hvilken i Herr/anom afsomnade / den 6 May / anno 1636». I en mittrundel initialerna ENS, DDM och året 1673, omgivande ett bomärke.

Runt kanten. »Phil I cap / Christus är (mitt liv) och / dödhen är min / vinning». Längd 192, bredd 118 cm. — 2. Av grå kalksten. Rektangulär med ringar och rundlar med timglas, dödskalle och puttin i de fyra hörnen. I ovalt insänkt fält följande inskrift: »Denna steen och graf/ställe hörer under / Vijfärna gård och / rymmer Johan Månson / och des k. hustru Mar/gareta Ericksdotter / des barn och efter / kommande rätta / arfwingar till / (monogram) A:o 1708». Runt kanten. »Ro 14. Lefwe wij / så lefwe Herranom dö uij så dö uij Her/ranom ehvad uij nu / lefwe eller dö så höre vij Herranom till». Längd 187, bredd 118 cm. — 3. Av grå kalksten, rektangulär. Inskrift: »Här under hwilar rusthållaren / ock nämde (mannen) / Anders Anderson br / i Brunna / född år 1708 död år 1764 / och des k:i hustru / Christina Eriksdotter / född år 1713 / des liktext war tu leder mig / Psalm 73 v 4». Längd 205, bredd 138 cm. — 4. Av grå kalksten, rektangulär. Inskrift: »Här under hvilas / Iohan Anderson / död i Wiferna A:o 1769 / samt des kiära hustru / Chärstin Matsdotter / död år 1774 / samt/des kiära son / Iohan Hagenborg / död den 28 juni år 1789 / samt sonson nämde / man Iohan Hagenborg / född den 23 / 1767 / död de 19 apr 1818 / och des son / kyrkovärden ioh G Hagen/borg född. de 13 oct 1797 / död:de / 28 mari 1825». Utmed vänstra kanten. »Deras dattr Anna Helena Hagenborg född i Kulla den 23/2 1797 död den / 1840 / War 2:ne gnger gift sörids af 5 barn ock ett bbarn. Lys up / ». Längd 178, bredd 119 cm.

Försvunnen gravsten. Ihrfors nämner i Uplandia sacra (I. 2, s 752–61) en gravsten i Kulla med följande text: »Riksdagsman och Nämndeman/Johan Ericson / Uti Kulla socken och Gryta by / Född d. 6 Octobr: 1759 / Dödd d. 1 Novembr 1815 / Til Tacksamt Minne / Reste en sörjande Maka och dotter / Denna sten».

Klockor

1796 omtalas att kyrkans båda klockor hänger i tornet (st prot). Den äldre klockan har hängt där sedan 1738, då klockstapeln revs (räk). Redan under senmedeltiden hängde dock åtminstone en klocka i tornet (se ovan). — 1. Storklockan har på ena sidan en medaljong med Oscar II:s porträtt

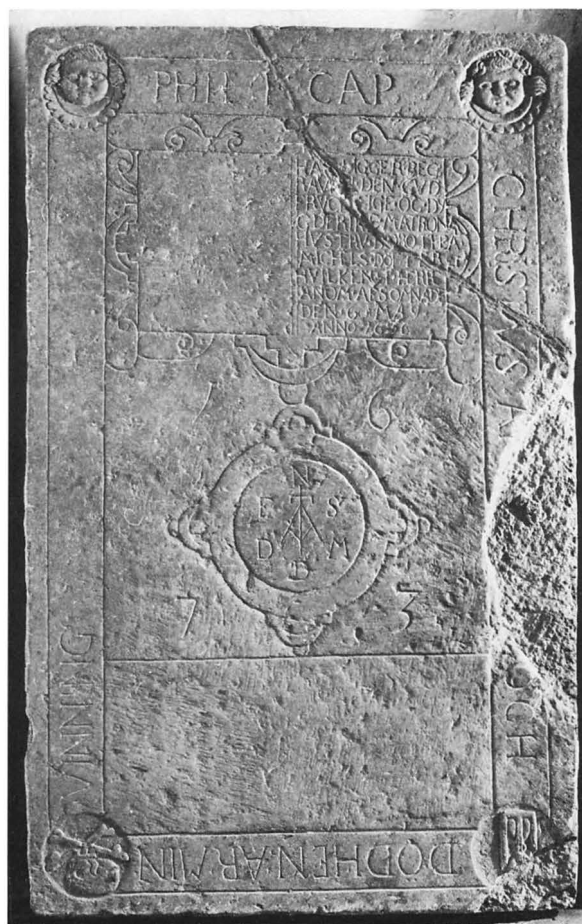

Fig 69. Kistplåt i sakristian, 1800-tal. Foto 1969.

Coffin-plate, 19th century, in the vestry.

Fig 70. Gravsten (I) från 1636 i vapenhuset. Foto 1969.

Incised slab (I), 1636, in the porch.

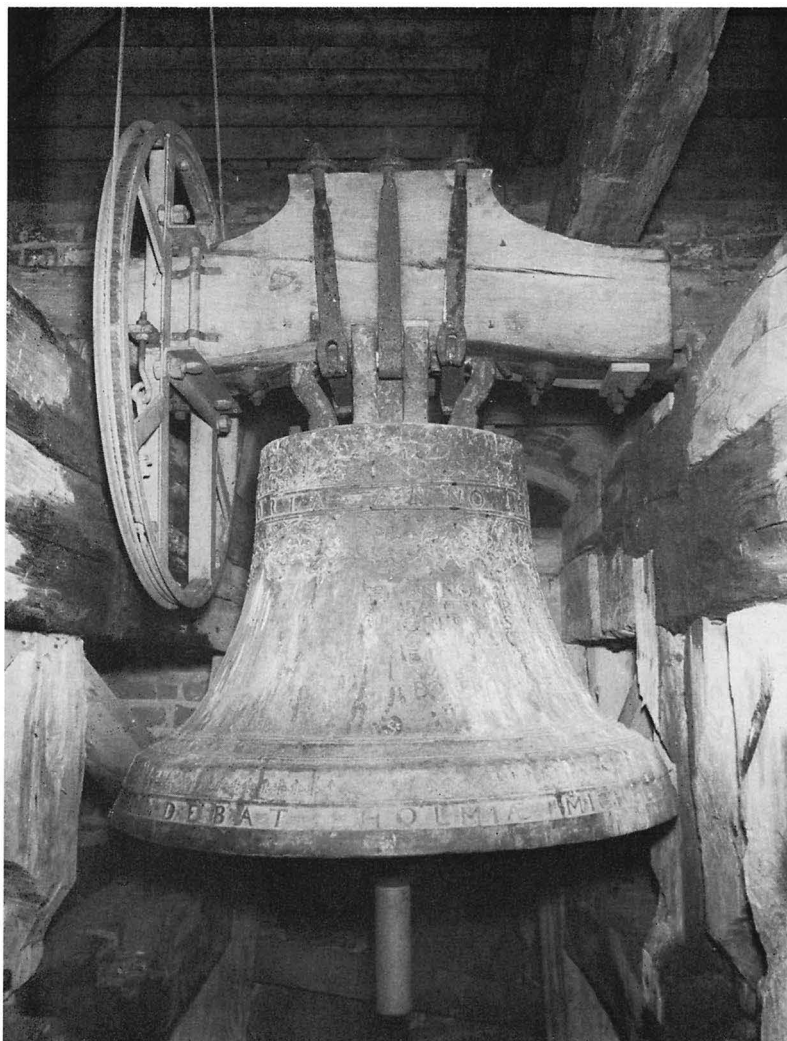

Fig 71. Lillklockan, gjuten 1685 av Michel Bader, Stockholm. Foto 1969.

The small bell, cast in 1685 by Michel Bader, Stockholm.

samt följande text: ÅR 1796 BLEF DENNA KLOCKA GJUTEN MEN ÅR 1897 / UNDER KONUNG OSCAR II:S JUBILEUMSÅR BLEF HON PÅ / BEKOSTNAD AF GODSÄGAREN OCH KYRKOVÄRDEN J.P. PETTERSSON / PÅ FRIBERG OCH HANS MAKAS JOHANNA PETTERSSON, FÖDD TIBBLIN,³⁸ / ÅNYO OMGJUTEN OCH TILLÖKAD MED 200 KILO NY METALL, TILL / KULLA FÖRSAMLING. G.E. LEVANDER VAR DÅ KYRKOHERDE / OCH DEN ANDRA KYRKOVÄRDEN VAR J.G. LANDIN. / GJUTEN I STOCKHOLM AF FIRMAN JOH. A. BECKMAN & CO. / VÄGER 614 KILOGRAM. På andra sidan texten. KOMMEN

OCH LÅTEN OSS GÅ UPP TILL HERRENS BERG, / TILL JAKOBS GUDS HUS ATT HAN MÅ LÄRA OSS SINA VÄGAR, / OCH VI MÅ VANDRA PÅ HANS STIGAR! ES. 2:3. Runt halsen. KOM, ACK KOM ATT LOFVA GUD, ALLT HVAD LIF HAR, RÖST OCH LJUD. Diameter 105, höjd 70 cm. Klockan blev redan 1816 omgjuten och lagades efter sprickbildningar 1847 och 1861 (räk). — 2. Lillklockan (fig 71) har runt halsen följande text: SOLI DEO GLORIA ANNO 1685. På kroppens ena sida. ANNO 1685, MED KONGL. MAYTZ RÄDZ OCH / FÄLTMARSKALCK LEUTENAMPTS, HÖGWÄLBORNE / GREFWES OCH HERRES HERR

Fig 72. Primklocka, troligen senmedeltida. Foto 1969.

Prime bell, probably late Middle Ages.

AXELS IULY DELA / GARDIES, GREFWES
TILL LÄCKÖÖ OCH ARNSBORGH / ETC: ETC:
SAMT DESS HÖGTÄLSKELYE GEMÅLS, HÖG
/WÄLBORNA FRU FRU SOPHIAE JULIANAE
FORBUS³⁹ / BOREN FRYHERRE DOTTERS
TILL CUMO ETC. ETC. / BEKOSTNAD OM-
GUTEN / BESTÄLD AF IOHAN GESTRINIO
PAST HOLM. Runt slagringen GLORIA IN
EXCELSIS DEO ME FUNDEBAT HOLMIAE
MICHEL BADER.⁴⁰ (I inskriften saknas prickar
över å, ä och ö.) Diameter 85, höjd 57 cm. — 3.
Primklocka av malm med järnkläpp, i senare upp-
hängningsanordning av brunbetsad furu (fig 72).
I koret. Diameter 12, höjd utan kläpp 9 cm. Tro-
ligen senmedeltida. Omtalas tidigast i 1634 års inv

Noter

1. Uppgifterna om socknen är till stor del hämtade från *Sveriges bebyggelse*. Landsbygden. Uppsala län IV
2. Av räk och st prot från 1800-talet framgår inte om hela kyrkogårdsmuren lades om vid detta tillfälle. Eftersom muren är lagd i kalkbruk och har putsrester bl a vid sydvästra ingången, är det möjligt att åtminstone en del av den medeltida bogårdsmuren bevarats.
3. Enligt ett kvitto 1738 (L I b:1): »Undertecknad tilstår hafva bekommit arbetslön utaf Kulla kiörkia för mitt besvär med kläckans nedtagande utur den gl:a kläckstapel-n samt des nedrifvande, äfven och bygande uti tornet och kläckans inrymmande därstädes med ett hundrade dlr sm. 29 October 1738. A W Erickson».
4. *J Hadorph*, Afritningar, pl 116 (felaktigt benämnd Biskopskulla).
5. I st prot 1745 sägs att kyrkan skall »til sin bofelighet både innan och utan med torn och tak förbettras» och under 1740-talet finns flera stora poster upptagna till »bygmästaren», »arbetaren på Kyrckian» m fl (räk).
6. Om sturevalv, se *E Lundberg II*, s 127 ff.
7. Om gubbalv, se *E Lundberg II*, s 130.
8. Enl *G Boëthius* uppfördes kyrkan med långhus, rakslutet kor samt torn senast omkring 1200. Därefter skulle allt utom tornet ha rivits och ett nytt rakslutet långhus byggts till under 1300-talets förra hälft. Mot denna teori talar dock, att tornet bär alla tecken på att ha blivit fogat till långhuset i stället för tvärtom. Se *G Boëthius* 1921, s 151.
9. *B Berthelson*, Kyrkoplanens utveckling, s 11.
10. *E Lundberg* har daterat Kullavalven till 1500-talets första decennier på grund av förekomsten av krusade ribbor (mittvalvet) tillsammans med sturevalv (koret), men inte observerat att samma valvtyp förekommer i Hjalsta. *E Lundberg II*, s 131.
11. Ett liknande silverkrucifix skänktes samma år, 1671, av *Ebba Brahe* till Eds kyrka (SvK Up VI, s 744). Dateringen av silverkrucifixet, altarskåpsfigurerna och madonnaskulpturen har meddelats författaren av antikvarie *R Norberg*.

12. *Ebba Brahe*, f 1596, var dotter till riksdrotsen greve *Magnus Brahe* och ägde bl a Arnö i Övergrans sn. 1611 blev hon hovfröken hos änkedrottning *Kristina* och 1613 friade den unge *Gustav Adolf* till henne. Hon gifte sig 1618 på Stockholms slott med riksmarskalken och generalfältherren friherre *Jakob De la Gardie*, åt vilken hon födde fjorton barn. *Ebba Brahe* dog 1674 och ligger begravd i Veckholms kyrka.
13. *A Andersson* 1949, s 271. Upps utst nr 95.
14. *H Rabén* 1934, s 111.
15. *H Rabén* 1934, s 110.
16. *Pehr Åberg*, 1741–1791. Komminister i Holm och Kulla kyrkor 1777
17. Bänkarna breddades vid restaureringen 1949–50, då man avlägsnade en grupp bänkar i tornkammaren, vars gavlar nu förvaras i SHM (inv nr 24959). Rapport i ATA 1951. På ett foto av *O Janse* 1904 i ATA syns en nu försvunnen bänkgavel med en snidad fågel, möjligen en papegoja.
18. *F Dalby* 1963, s 32.
19. *F Dalby* 1963, s 57 (enhörningen); *D Forstner* 1961, s 210 f (livsträdet), 432 (svinet).
20. *D Forstner* 1961, s 344.
21. *H Rabén*, 1934, s 111.
22. *R Norberg*, Kulla kyrka, s 8.
23. Beskrivningen av dopfunten är hämtad från en rapport i ATA 1951 av antikvarie *R Norberg*.
24. En snarlik dopfuntsfot i Buttle (SvK Go IV, s 402 f) har attribuerats till stenmästaren *Calcarius*. Jfr *R Strömbom*, *Calcarius*, en gotländsk stenhuggarverkstad under 1100-talets slut och 1200-talets förra hälft.
25. *Pontus Fredrik De la Gardie*, f 1726, var son till *Magnus Julius De la Gardie*, sonson till *Axel Julius De la Gardie* (se not 39). Blev generalmajor 1769 och en av rikets herrar 1778. Han dog 1791 och ligger begravd i Veckholms kyrka tillsammans med sin första gemål, *Catharina Charlotta Taube*, f 1723, d 1763.
26. Vid en visitation 1849 bestämdes att allt silver som tillhörde kyrkan skulle märkas »Kulla kyrka tillhörig».
27. *Adam Carl De la Gardie*, f 1665, var son till *Axel Julius De la Gardie* och *Sofia Juliana Forbus* (se not 39) och ägde Friberg i Kulla sn. Han var bl a överste vid faderns livländska infanteriregemente och blev landshövding i Kalmar län och på Öland 1710. Han dog 1721 och ligger begravd i Forbuska graven i Riddarholmskyrkan tillsammans med sin gemål *Anna Juliana Horn af Kanckas*, f 1667, d 1753 på Friberg. Eftersom vinkannen är daterad 1751, är den troligen omgjord av en äldre som skänkts av *Adam Carl De la Gardie* och hans hustru.
28. *Carl Fredrik Sahlström*, f 1790, d 1838, klockare i Kulla. I en husförhörslängd (A I:6) sägs han vara »ärlig, haft smittkoppor, änking».
29. Initialerna syftar på *Arvid Forbus*, f i Borgå 1598, ägare till bl a Friberg i Kulla sn. Han började som menig soldat i svenska armén och slutade som general och riksråd. *Arvid Forbus* dog 1665 och ligger begravd i Riddarholmskyrkan tillsammans med sin gemål *Margareta Boije af Gennäs*, f 1604, d 1668.
30. Beskrivningen av textilierna är granskad av antikvarie *I Bergman*, SHM. Antependiet och predikstolsklädet konserverades 1951 vid textilavdelningen, SHM.
31. *Sofia Widén*, f 1900, d 1961, textilkonstnär. Föreståndare och konstnärlig ledare för Licium 1930–51 Från 1952 ledare för »Sofia Widéns textilier» i Hyttinge.
32. Vid konserveringen av antependiet hittades tre fragment av ett senmedeltida flandriskt figurbroderi, som troligen framställt Konungarnas tillbedjan. Fragmenten, som tillsammans med antependiet nu sitter uppsatta i en monter i tornkammaren, kan möjligen härröra från kor-kåpan.
33. *Sofia Hansdotter Lund* var gift med *Gabriel Alm*, son till kyrkoherde *Petrus Alm* i Fittja. *Gabriel Alm* blev 1654 komminister i Fittja och 1678 kyrkoherde i Åkerby. Sökte 1680 till Fittja på grund av »församlingens kall-sinnighet, hårdhet och ovilja emot sig» och dog där 1681.
34. Förvaras i PÅ i Fittja.
35. Se *Rannsakingar*, s 45 samt UUB, *Palmiskiöld*, vol 275, p 411. Om föremålet verkligen var ett rökelsekar, måste det för att fungera ha haft en insats av metall. Troligen har det dock rört sig om en ljus- eller lyktstav.
36. *Johan Agrivillius*, f 1706, d 1776. Komminister i Kulla 1737, kyrkoherde 1750.
37. I inv 1829 (ATA) sägs att »2:ne äldre Grafstenar ligga på Gången. De äro begge af grå Marmor, med årtalen på den ene 1636 och på den andra 1708, men utan vidare historisk Märkvärdighet». Vid den stora reparationen 1832 blev »Kyrkans hela Chor och gångar omlagde och de i sjelfva Bänkarne befintlige Grafgrupparne igenfylld» (vis prot). Mellan 1832 och 1950 förvarades gravhällarna på kyrkogården.
38. *Johan Petter Pettersson*, f i Balingsta 1830, d i Kulla 1924, ägare till Friberg. G m *Johanna Tibblin*, f 1832, d 1919.
39. *Axel Julius De la Gardie*, f 1637, d 1710, var son till *Jakob De la Gardie* och *Ebba Brahe* (se not 12) och greve till Läckö och Arensborg. Han blev 1674 befälhavare över finländska och livländska styrkor och generalguvernör över Estland 1687 Han gifte sig 1664 med friherrinnan *Sofia Juliana Forbus*, f 1649, d 1701, dotter till *Arvid Forbus* och *Margareta Boije* (se not 29).
40. *Michel Bader*, kunglig styckgjutare i Stockholm, verksam 1681–94. Se *L-M Holmbäck* 1951.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: ED:s konsejthandlingar 26.7 1855. KA: Gustaf Vasas kopieböcker, silver 1545, s 78.

ATA. *E Ihrfors*, Uplandia sacra I:2, s 752–761, inv 1829; inv 1917 (*G Boëthius*); konserveringsrapport av *S Dalén* 1950 (altarskäpsfigurer, madonnaskulptur); beskr av äldre inventarier av *R Norberg* 1951, skr ang elinstallation m m; foton tagna före restaureringen 1949–50.

Raä. K-byråns arkiv: Ritning till orgelfasad av *L Hedin* 1855; uppm av *Å Noreen* 1935; restaureringsförslag av *Å Noreen* 1936; elektrisk värmeanläggning 1949; förslag till orgelfasader av *Åkerman & Lund* 1956; restaureringsförslag o uppm av *E Leffler* 1933; restaureringsförslag av *Å Noreen* 1935; handl rör elvärme; skr ang ny orgel m m; foton tagna före restaureringen 1949–50.

KB: *M Aschaneus*, Investigatio Antiquitatis (F b 12); *J Hadorph*, Annotationskladd rörande kyrkor och fornminnen i Uppland (F f 10); *Ransakningar* efter Antiquiteter, från åtskilliga lähn och Stifft. Del I Uppland m fl (F 1 9).

LMS: Kartor över Kulla socken, bl a »Räfstaby uti Uppland Lagunda Harad Kulla socken, afmätt anno 1699» (B 38:12:1); »Geometrisk Charta öfwer Fänsgärdet och Fänängen» (B 38:6:3).

Uppsala

ULA. Räk 1626–1688, 1694–1777 (LIa:1, LIa:2, C:2); st prot 1600-talet, 1736–1791 (LIa:1, KI:1); vis prot 1600-talet (LIa:2), med Holm 1777–1844 (N:2); inv 1600-talet, 1713 (LIa:1, LIa:2), 1738, 1751 (KI:1); ant om gåvor 1634–1671 (LIa:1). Yngre arkivalier förvaras i PÅ i Fittja.

UUB: *Palmkiöldska saml*, vol 275, p 411 (*Palmkiöld*).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Andersson, A, English influence in Norwegian and Swedish figuresculpture in wood 1220–1270. Stockholm 1949.

Berthelson, B, Kyrkoplanens utveckling, i: Sörmländska kyrkor I. Eskilstuna 1943.

Boëthius, G, De tegelornrade grästenskyrkorna i Norra Svealand. Stockholm 1921.

Dalby, F, De heliga tecknens hemlighet. Stockholm 1963.

Forstner, D, Die Welt der Symbole. Innsbruck 1961.

Hadorph, J, Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Uppland (utg av *E Vennberg*). Stockholm 1917 (*Afritningar*).

Holmbäck, L M, Klockor och klockringning. Stockholm 1951

Klingspor, C A, Anteckningar under resor i Uppland sommaren 1869, i: UFT I–V Uppsala 1871–1876.

Lundberg, E, Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans. Stockholm 1948.

Norberg, R, Kulla kyrka. Upplands kyrkor 49. Uppsala 1965.

Rabén, H, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock. Stockholm 1934.

Ransakningar efter antikviteter I (utg av *I Olsson, N-G Stahre, C I Ståhle*). Stockholm 1960 (*Ransakningar*).

Strömbom, R, Calcaarius, en gotländsk stenhuggareverkstad under 1100-talets slut ooh 1200-talets förra hälft. Konst-historisk tidskrift 1942.

Svenskt Diplomatarium III (utg av *B E Hildebrand*). Stockholm 1842, 1850 (SD).

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Uppsala län IV Uddevalla 1947

Tham, W, Beskrifning öfver Sveriges rike. Uppsala län I:3. Stockholm 1850.

Uppsala ärkestifts herdaminne II. Uppsala 1843.

Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918. Katalog Uppsala 1918 (Upps utst).

Wessén, E och *Jansson, S B F*, Upplands runinskrifter III. Stockholm 1949–1951.

Silverstämplar tydda enligt *Upmark, G*, Guld- och silversmeder i Sverige 1520–1850. Stockholm 1925, och *Guld- och silverstämplar*, Svenskt silversmede 1520–1850, IV Stockholm 1963.

Tennstämplar tydda enligt *Bruzelli, B*, Tennjutare i Sverige. Stockholm 1967

Förkortningar

ATA Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm
ED K Ecklesiastikdepartementet
inv inventarieförteckning

KA Kammararkivet, Stockholm
KB K Biblioteket, Stockholm
K-byrån Kulturhistoriska byråns arkiv, Raä
LMS K Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm

PÄ	Pastorsämbetet
RA	Riksarkivet, Stockholm
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm
räk	räkenskaper
SHM	Statens historiska museum, Stockholm
st prot	sockenstämmoprotokoll
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA. Stockholm och Uppsala 1912–
U	Upplands runinskrifter
UFT	Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. 1871–
ULA	Uppsala Landsarkiv
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm
vis prot	visitationsprotokoll

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hs	Hälsingland	Vr	Värmland
Hr	Härjedalen	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottn		

Summary

HISTORY

I. Kulla was mentioned for the first time in conjunction with the visitations of Archbishops Nils Allesson and Olof in 1303. That there was a church at Kulla before this date is shown by old objects in the present church. The west wall of the nave is probably the oldest part of the present stone church, for the church becomes narrower towards the east (fig 8), which suggests that at first it had a rather short, tapering nave with narrower chancel, possibly with an apse. This type of plan is common in Uppland churches dating from ca 1200, and is found in the neighbouring churches of Yttergran and Övergran and others. The entrance to the oldest church (fig 73 A) was in the south wall, where the present south portal is. In the middle of the south front there

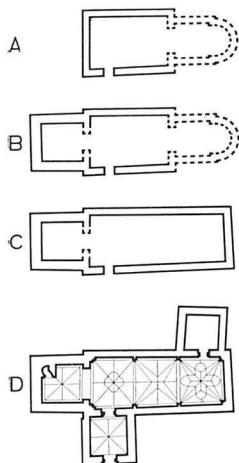

Fig 73. Kyrkans planutveckling, 1 : 1000.

Development of plan of church.

was probably a window, later enlarged, and in the west gable was another window, partly preserved (figs 15, 16). Since the west window was so high up, the church must have had an open timber roof or a wooden barrel vault. The church was probably completed around 1250, when the oldest objects were acquired.

II. The powerful west tower was built shortly after the church was completed (figs 10, 73 B). The east wall of the tower is resting on the west gable of the nave. The ground floor of the tower was covered with a flat wooden ceiling, and possibly illuminated by a west window. The masonry of the tower is very similar to that in the western part of the nave, which suggests that it was erected as early as during the latter half of the 13th century.

III. When the tower was finished, the old chancel was demolished and the church was extended eastwards to its present size (fig 73 C). This made the church into a hall church, i.e. a rectangular church without outer marking of the chancel. The old window in the south wall was enlarged and a vestry may have been built in the north. The comparatively great length of the church suggests that it can hardly be one of the earliest hall churches, which date from the second half of the 13th century, but was probably erected during the 14th century.

IV The church was given its present appearance during late medieval times (fig 73 D). The tower was equipped with a brick bell chamber and a pitched roof (fig 11). A porch with an original vault was added in the south, and the old south window was bricked up (fig 17). The whole church was covered with brick vaulting of a rather unusual design (figs 23–26). The prototype was the vaulting in Hjalsta Church (figs 97–99), which, according to the medieval accounts, was vaulted before 1474, or 1489–96 at the latest. The south portal

of Kulla (fig 13) is very similar to the porch portal of Hjärsta Church (fig 90), which was finished by 1486. The last great period in the building of Kulla Church therefore undoubtedly occurred during the last quarter of the 15th century.

V The vestry vault was demolished in 1680. During the 1740's the church was repaired, and the roof was probably given its present appearance (fig 6). In 1786 the church was plastered and the furnishings painted. The church was replastered and the present large windows were made during a restoration in 1832.

VI. The church was restored in 1949–50 according to plans by Årland Noreen, architect. The interior was limewashed and the furnishings were repainted. The ground floor of the tower was converted into a baptistry, after the benches had been removed, and electric heating installed.

FURNISHINGS

I. The church has several medieval objects. The oldest is the rood, somewhat damaged (figs 29, 30), dating from the second quarter of the 13th century; it shows traces of English style,

but was made by a Swedish master. The base of a font with four carved heads (figs 47–51) was made on Gotland, ca 1250.

The Virgin, Christ and three saints (figs 33, 34) originate from a triptych made during the latter part of the 15th century. A figure of the Virgin (figs 31, 32) probably dates from ca 1500, as does a prime bell (fig 72).

II. A chandelier dating from 1585 (fig 55) is the oldest post-Reformation object. An east European silver crucifix (fig 28), dating from the early years of the 17th century, is probably a war-trophy. The pews have older ends, with carved ornamentation reminiscent of medieval motifs (figs 38–43). Jöns the Carpenter, who probably made the pews in 1628 and 1629, also constructed the pulpit (figs 35, 36). A Polish pulpit pall of red silk with gold and silver embroidery (fig 67) also dates from 1629. A white silk antependium with velvet appliqué and embroidery has initials and the date 1642 (figs 64–66).

Two pairs of pewter candlesticks (fig 62) were made by Christian Wickman and Mårten Kasper Rokus, Stockholm, ca 1700. The parcel gilt silver communion vessels date from the 18th century: the wafer box (fig 54) was made in 1711 by Anders Bengtsson Starin, the wine flagon by Gustaf Henning in 1751 and the chalice and paten (fig 52) in 1752 by Henrik Wittkopf the elder, all of Stockholm.

HJÄLSTA KYRKA

Uppland, Uppsala län, Lagunda härad, Uppsala ärkestift, Lagunda kontrakt

Inledning

Hjälsta kyrka är belägen på en enbevuxen höjd ca 15 km väster om Enköping och drygt två kilometer norr om Hjälstavikens innersta del. Den nuvarande kyrkan har i sin helhet tillkommit under senmedeltiden, men har haft en föregångare, vilket bl a visas av bevarade äldre inventarier (se vidare nedan). Socknen har i våra dagar ca 340 invånare och utgöres huvudsakligen av bördig slättbygd. Det äldsta kända dokumentet i vilket sockennamnet förekommer är ett intyg från 1298 (»hiaelestum», SD nr 1216). En sockenkyrkas existens finns belagd

tidigast i ärkebiskop Nils Kettelssons testamentariska anordning av Ragnvald Ingessons kvarlåtenskap. Detta aktstycke är dagtecknat i Hjälsta kyrka (»ecclesiam hiaelestum») den 26/1 1310 (SD nr 1650). Namnet *hiaelestum* har ansetts vara bildat av dels antingen genitiv form av egennamnet *Hjale* (eg. den pratsjuka) eller ett ursprungligt namn på Hjälstaviken, dels av pluralis *stadh*, ställe, gård till *stadh*, plats. I socknen finns fyra runstenar bevarade, varav två vid kyrkan (se nedan).

Fig 74. Evangelisten Markus. Detalj av predikstolen från 1688. Foto 1969.

St Mark the Evangelist. Detail from pulpit, dated 1688.

Fig 75. Hjälsta kyrka från sydväst. Foto N Lagergren 1947 ATA.

Hjälsta Church from SW

Kyrkogård och klockstapel

Kyrkogårdens äldsta del närmast kyrkan är i öster, norr och väster omgiven av en bogårdsmur av kluven och delvis sprängd gråsten (fig 76). Muren, som är av medeltida ursprung, har från början varit lagd i murbruk och täckt med spåntak. Detta framgår dels av bevarade medeltida räkenskaper (se nedan), dels av senare arkivalier. 1779 var muren dels täckt med torv, dels med gammalt spån eller bräddtak, vilket man beslöt ersätta med torv (vis prot). I st prot 1784 står: »Som gl. Bogårdsmurtaket syntes vara förminskat och förmodligen till Brämet till en stor del borttagit, ty samtycktes öfver alt bort-säljning häraf till en liten kyrkans inkomst med gjörligaste första och kommer denna auction genom kyrkvårdens försorg att ske såsom tillökt af Inventarii persedlen ifrån fattigstugan.» Högsta utvändiga höjd för denna del av muren är 190 cm, största bredden 190 cm.

Den södra delen av den medeltida bogårdsmuren förstördes då kyrkogården i början av 1850-talet utvidgades till ungefär dubbla ytan (inv). Härvid tillkom murens sydvästra, södra och sydöstra delar, som är avsevärt lägre än de ursprungliga. I södra

muren finns ett flertal järnringar, avsedda att binda hästar vid.

Den medeltida bogårdsmuren började enligt en i avskrift bevarad medeltida räkenskapsbok (se vidare nedan) uppföras av murmästaren Lars i Skälby, som år 1479 erhöll 123 mark i engångsbetalning för bygget. Muren stod sedan under arbete under åtskilliga år arbeten gällande muren nämns i räkenskaperna ännu år 1538. Kyrkogårdsmuren hade ursprungligen två stigluckor, en i sydväst som framgår av Graus teckning från 1748¹ (fig 80) och en på östsidan, säkerligen i sydost. I vis prot 1779 nämns att dessa stigluckor var välvda. Möjligen kvarstod stigluckorna till kyrkogårdsutvidgningen på 1850-talet.

Kyrkogårdens nuvarande huvudingång är belägen på södra sidan. Grindstolparna, av gråsten och uppåt pyramidformat avslutade, bär årtalet 1854. Mellan stolparna enkla järngrindar, anskaffade 1853 (vis prot). Kyrkogårdens enda övriga ingång är en stätta av trä över muren i nordöstra hörnet.

Utanför muren i sydväst står en rödmålad redskapsbod av trä. En gammal tiondebod uppges 1779 »stänga kyrkogården i sydvästra hörnet» (vis prot).

Märkligare gravvårdar saknas på kyrkogården. I backen utanför muren i väster står två runstenar — 1 (fig 81 a). Inskriften saknar språklig mening. Höjd 170, bredd 125 cm. Tidigare i bogårdsmuren (U 811). — 2 (fig 81 b). Inskriften lyder: »sin fader. Han blev död i England.» (texten utgör slutet på en längre inskrift, vars början stått på en annan sten). Höjd 130, bredd 88 cm. Tidigare i kyrkans södra mur (U 812). I linje med runstenarna står tre resta stenar utan inskrift.

Klockstapel

Klockstapeln (fig 77, 78) är belägen utanför bogårdsmuren i nordost. Flera tidigare staplar har funnits.² Den nuvarande har klockbockskonstruktion och kröns av ett karnissvängt tak med lanternin och

Fig 76. Kyrkogårdsplan, 1:2000. Uppm J Söderberg 1959. Plan of churchyard.

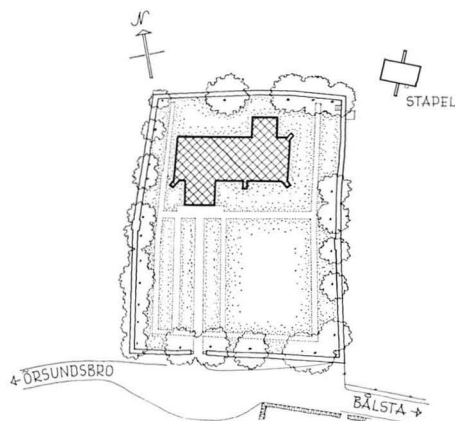

Fig 78. Uppm av klockstapeln, 1:300. J Söderberg 1959.

Scale drawing of bell-tower.

Fig 77. Klockstapeln, uppförd 1739–40, nordost om kyrkogården. Foto 1969.

Bell-tower, erected 1739–40, NE of churchyard.

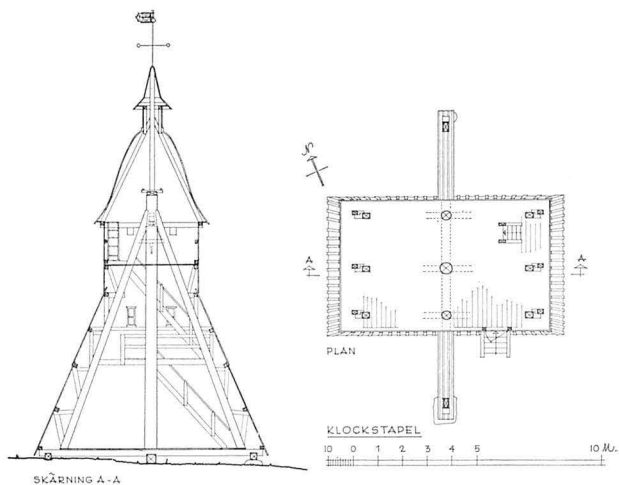
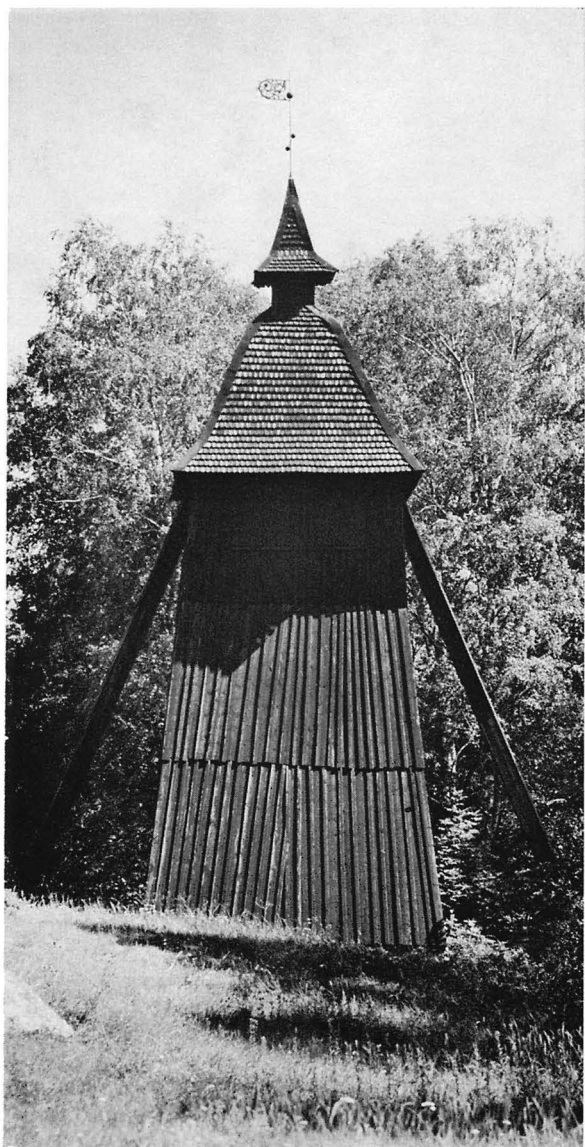
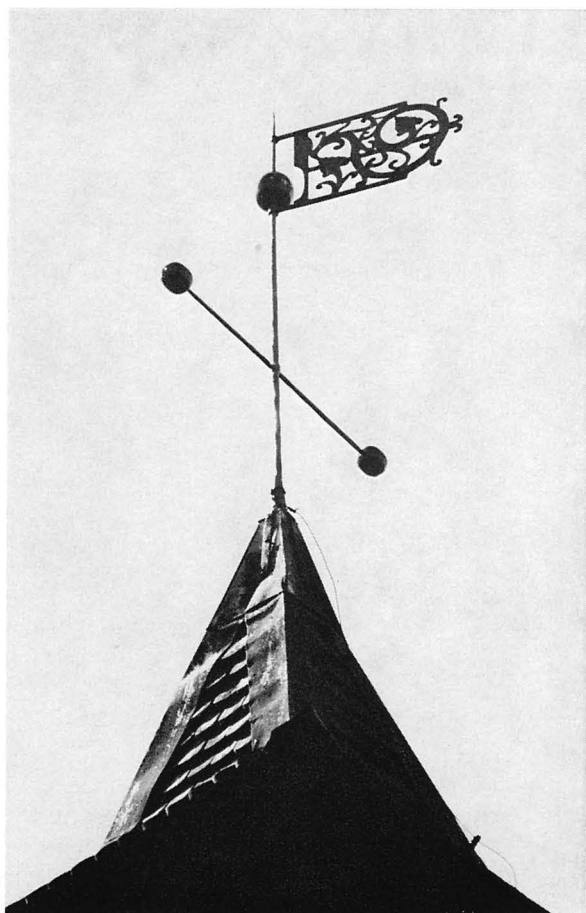

Fig 79. Flöjel på klockstapeln från 1955. Kopia efter en flöjel från 1711. Foto 1969.

Weather-vane of bell-tower, 1955. A copy of a weather-vane made in 1711

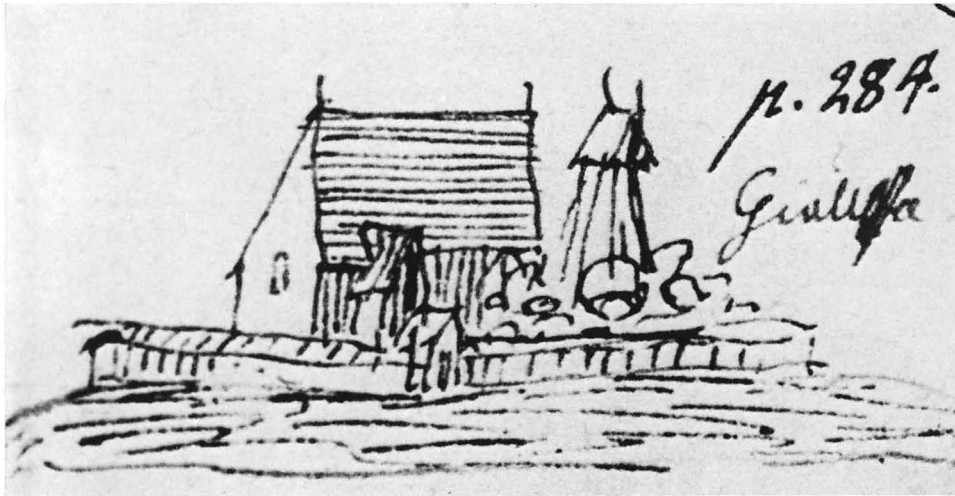

Fig 80. Kyrka och kyrkogård 1748.
Teckning av O Grau.
*The church and churchyard in 1748.
Drawing by O Grau.*

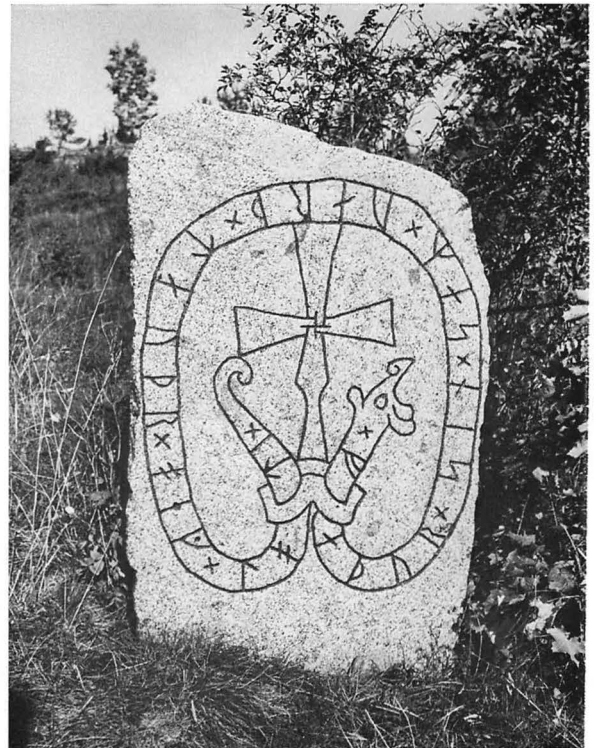
Fig 81a. Runsten väster om kyrkan (U 811). Foto N Lagergren 1947. ATA

Rune-stone W of the church (U 811).

Fig 81b. Runsten väster om kyrkan (U 812). Foto N Lagergren 1947 ATA.

Rune-stone W of the church (U 812).

spira. Nedre delen av stapeln är brädklädd medan taket täcks av spån. Hela byggnaden är utvändigt tjärad.

Klockstapelns uppfördes under åren 1739–40 (räk). Flöjeln (fig 79) av järn, tillkommen 1955, är en

replik av en sönderrostad äldre flöjel från den nuvarande klockstapelns föregångare, sannolikt den »flöjstång» till vilken järn inköptes år 1711 (räk). Flöjeln har genombruten ornamentik i form av en horisontell växtranka.

Kyrkobyggnaden

Hjälsta kyrka är en rektangulär salkyrka utan särskilt markerat kor (fig 83, 84). I sydväst ansluter sig ett vapenhus och i nordost en sakristia. Långhuset har uppförts under andra hälften av 1400-talet. Sakristia och vapenhus har varit planerade från början, men tillfogats omedelbart efter långhusets färdigställande.

Material

Kyrkan är uppförd av gråsten i dels valda, dels huggna block i tämligen regelbundna skiftgångar

Tegel har använts i gavelrösten, portal- och fönsteromfattningar, i en enkel gesims längs murarnas översidor samt i valvsystemet. Kyrkan är utvändigt putsad och kalkad i gulvitt. Ännu 1779 omtalas den dock som orappad (vis prot). Blinderingar, murgesimsen samt portal- och fönsteromfattningar är slätputsade i vit färg. Sockel saknas. — Långhuset har i sydvästra och sydöstra hörnen samt mitt på södra sidan, något åt öster, höga strävpelare av gråsten (fig 82, 83). De är synbarligen uppförda i förband med muren och alltså ursprungliga. I räk

Fig 82. Kyrkan från söder. Foto 1969.

The church from S.

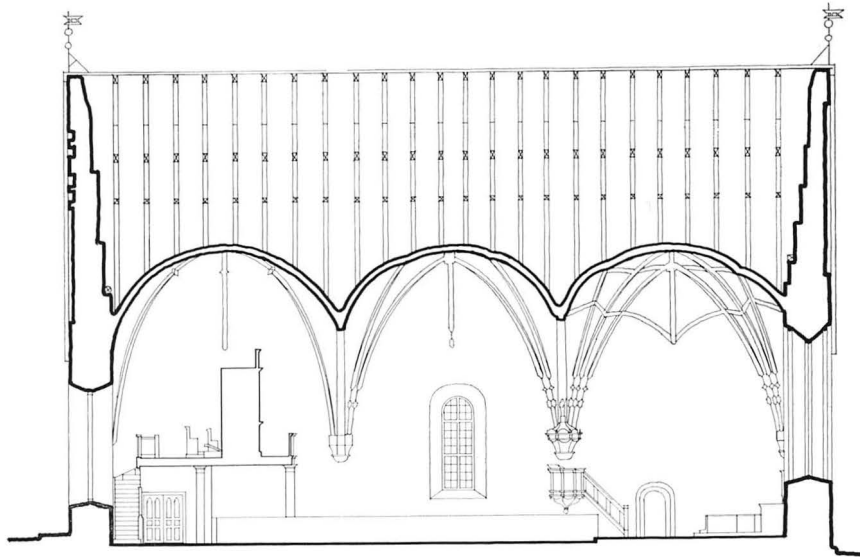
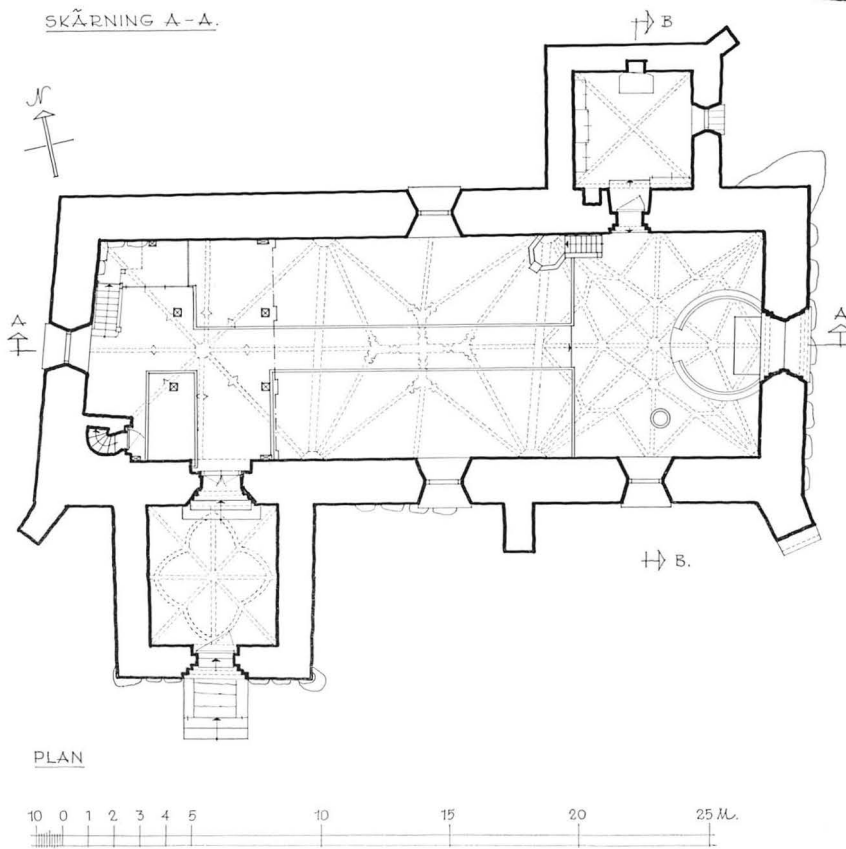

Fig 83. Längdsektion mot norr samt plan, 1:300. Uppm J Söderberg 1959.

Longitudinal section looking N, and plan.

Fig 84. T h. Tvärsektion mot öster, 1:300. Uppm J Söderberg 1959.

To the right. Cross section looking E.

1750 omtalas dock att 5 daler utbetalats »för Pelarens uppmurande och täckande på södra sidan.» Det relativt obetydliga beloppet gör det sannolikt att det endast rört sig om en reparation. En lägre strävpelare finns i sakristians nordöstra hörn.

Blinderingar

Kyrkans västgavel har tre fönsterliknande nischer (fig 85, 87), av vilka den mellersta upptill har ett masverksimiterande rutverk av tegel. Ovanför

mittnischen en kvadrat med liknande rutverk. På sidorna om blinderingsgruppen finns två cirkelrunda blinderingar. Östgavelns blinderingar (fig 86, 91) består av ett stort kors flankerat av två rektangulära nischer. Även vapenhusets och sakristians gavelrösten har blinderingar (se vidare nedan).

Ingång

Långhuset har i söder en hög, spetsbågig och tresprångig portal. Den yttre omfattningen är rikt profilerad (fig 89). Dörrnischen är rak och spetsbågig med bågspetsen avskuren av orgelläktaren. Tre trappsteg leder upp till långhusgolvet, som numera ligger 51 cm högre än vapenhusgolvet. Golvhöjningen företogs vid en radikal modernisering av kyrkans interiör år 1895.

Dubbla dörrar klädda med stående, ljust laserade furuplankor. Nuvarande utseende från 1955. Den medeltida dörrrens hakar för gångjärn och fäste för låskolv sitter ännu kvar.

Fönster

Korets östra fönster har bevarat sin ursprungliga form (fig 94). Det är spetsbågigt med profilerade sneda smygar på både in- och utsidan. Fönstret murades igen år 1782 (vis prot) men togs åter upp år

1895. Det försågs vid detta tillfälle med en glasmålning (fig 101) föreställande Kristus under ett språkband med texten. »Se, jag kommer snart. UppB 22:12». Överst två rundlar med bladornament.

Långhusets södra och västra fönster förstörades på 1760-talet (räk). 1791 beslöts om upptagning av norra fönstret, som fick samma form som sydfönstren (st prot). I början av 1850-talet, troligen 1852, sänktes och förstörades tre fönster, sannolikt de på södra och norra sidan (vis prot).

Yttertak

Alla yttertak är klädda med svarttjärad spån. Nuvarande spånbeklädnad tillkom 1954. Uppgifter om flera tidigare spånslagningar finns, tidigast 1474 i de bevarade medeltida räkenskaperna, som upptar stora utgifter för spåntäckning av kyrkan (se nedan). 1725 uppges att byggmästaren Anders Ersson från Litslena åtagit sig att »mot 120 dhr betalning laga taket på Hielsta kyrka som d. 21 jan. af ett mäcka häftigt stormväder till 10 alnar långt ifrån Västra röstet både på södra och norra sidan blef afkastat och takstolarna förderfvade» (räk). Samme Anders Ersson nämns också i samband med klockstapelbygget 1739–40.

Långhusets östra och västra rösten kröns av likadana järnkors med enkla, odaterade flöjlar av järn. Sannolikt tillkomna 1726 (räk), delvis kompletterade och restaurerade 1954.

Sakristia

Sakristian i nordost (fig 92) är i sina nedre delar uppförd av gråsten, medan murarnas övre delar och gavelröstet är av tegel. Den ligger inte i förband med kormuren. I nordöstra hörnet finns en låg strävpelare av samma typ som långhusets. Samtliga murar har blinderingar. Dessa består på västra muren av ett band med tegel i strömskift, på norra gaveln av en trappformad nisch och på östmuren (fig 93) av ett brett band med rutmönster (rutorna delvis i fyrpassform).

Dörröppningen från koret är enkelt tvåsprångig och tryckt rundbågig. Dörren är den ursprungliga, helt järnbeslagen och mot koret försedd med en år 1853 påspikad furupanel (vis prot).

Fönster åt öster, fyrkantigt och försett med järngaller. Gallret härrör sannolikt från en repara-

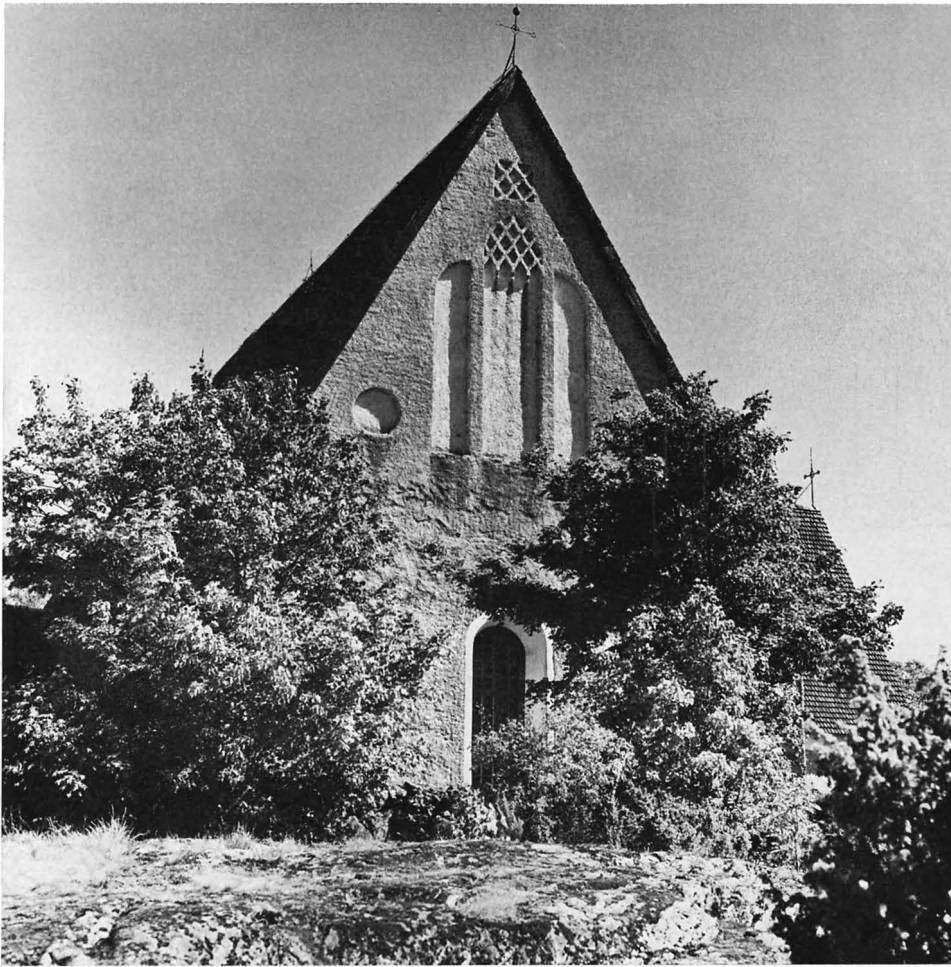

Fig 85. Kyrkans västfasad. Foto 1969.

W front of church.

tion 1782 och ersatte ett tidigare galler (vis prot).

Rummet, som är putsat och vitkalkat, täcks av ett enkelt kryssvalv av tegel med halvstensribbor. Golvet är av trä, inlagt 1895. Tidigare golv var av tegel (vis prot).

En altaranordning (fig 106) vid norra väggen uppmurades 1952. Medeltida altarskiva av kalksten med hålkälad kant och tre invigningskors. Skivans mått: längd 129, bredd 78–88, tjocklek 13 cm. Altarskivan är hopfogad av två delar och ligger på två tegelpallar. Bakom altaret står ett tredje fragment av en kalkstensskiva av samma typ, dock inte från samma skiva.³ Längd 67, bredd 66 cm. Detta sistnämnda har två invigningskors. Två av fragmenten låg tidigare som trappstenar i vapenhusportalen, det tredje i vapenhusgolvet. Samtliga upptogs 1951. — Bakom altaret finns en rektangulär nisch i väggen med underkanten i höjd med altarskivan.

Höjd 112, bredd 58, djup 34 cm. Till vänster om altaret en piscina av mässingsplåt, skänkt av kyrkoherde och fru B I Kilström år 1955.

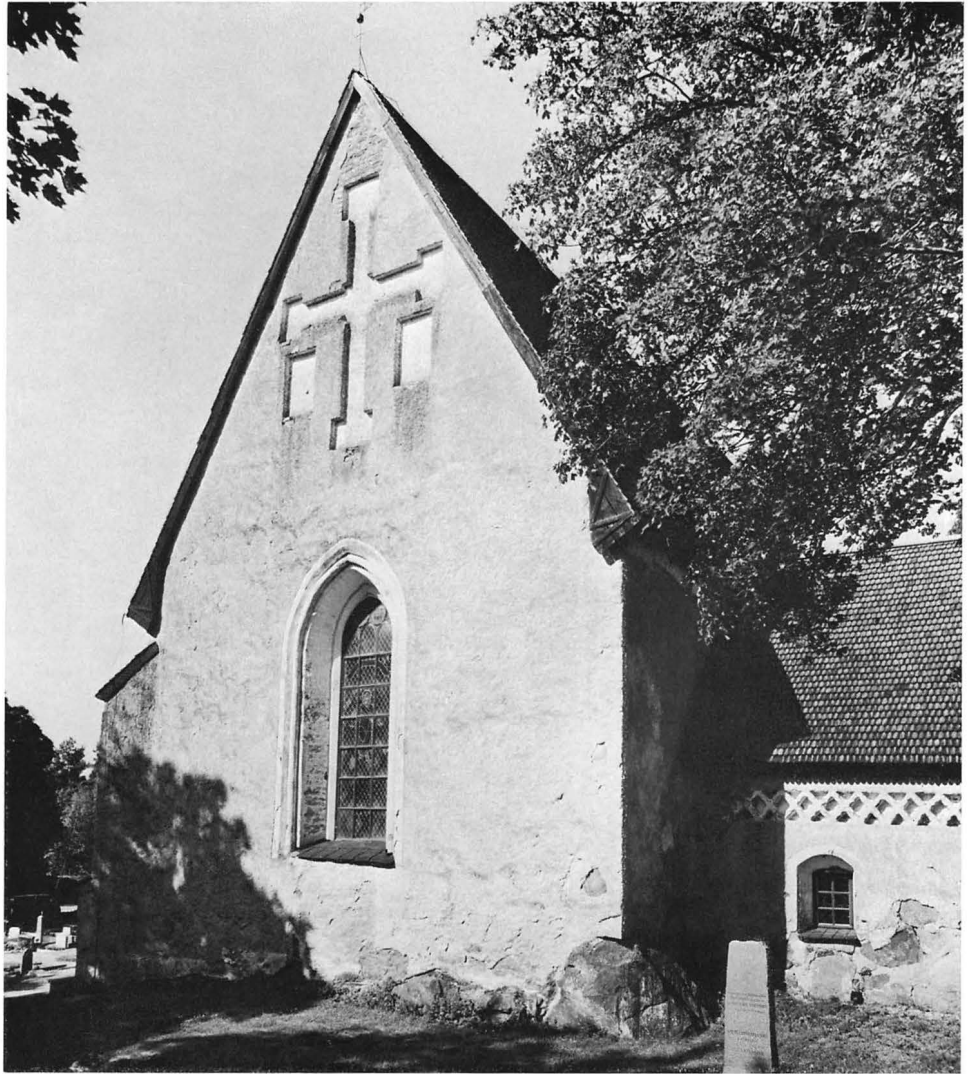
Vapenhuset

Vapenhuset (fig 82) ligger inte i förband med långhuset. Det är uppfört av gråsten i samma teknik som långhuset och har i likhet med detta en enkel tegelgesims längs murarnas översidor. Gavelröset är helt av tegel och försett med blindingar (fig 88), ordnade i rader. Nedersta raden har formen av tre liggande sköldar — antagligen ursprungligen bemålade. Därövanför följer ett enkelt band, så en rad tegel i strömskift och överst en rektangel med rutverk. Vapenhusgaveln har en järnflöjel med årtalet 1739.

Vapenhusportalen (fig 90) är i yttre smygen spetsbågig med tre raka språng. I portalens halva

Fig 86. Kyrkans östfasad. Foto 1969.

E front of church.

höjd löper ett tvärband över alla sprången (samma detalj återfinns i grannkyrkan Kulla på dess södra långhusportal). Dörrnischen är stickbågig och har en rak smyg. Tre steg leder upp till vapenhuset från kyrkogården. Det nedersta steget utgörs av en gråstenschäll, de två övre av kalksten, tillkomna 1951. Medeltida dörr av breda, stående furuplankor. Den har senare beklänts på utsidan med påspikad träpanel, vilken döljer dörrrens medeltida beslag.

Rummet täcks av ett stjärnvalv (fig 99) med ribbor i halvstensbredd, försedda med små ansiktsmasker (fig 100) modellerade i puts — ett s k gubbsvalv⁴ Golv av tegel, inlagt i början av 1850-talet (vis

prot). Det äldre golvet beskrivs 1851 (vis prot) som bestående »dels af tegel, dels af gråsten liggande i en ojmn och mycket stupande ställning

» Enligt vis prot 1779 hade vapenhuset två väggfasta bänkar på västra sidan.

Interiör

Kyrkans interiör (fig 94, 96) är hög, ljus och rymlig. Särskilt utmärkt gräns mellan kor och långhus saknas. Endast genom rikare valvform har korträven markerats.

Kyrkorummet täcks av tre stjärnvalv av tegel med halvstensribbor, åtskilda av gördelbågar i helstensbredd, vilka vilar på konsoler Till konsol-

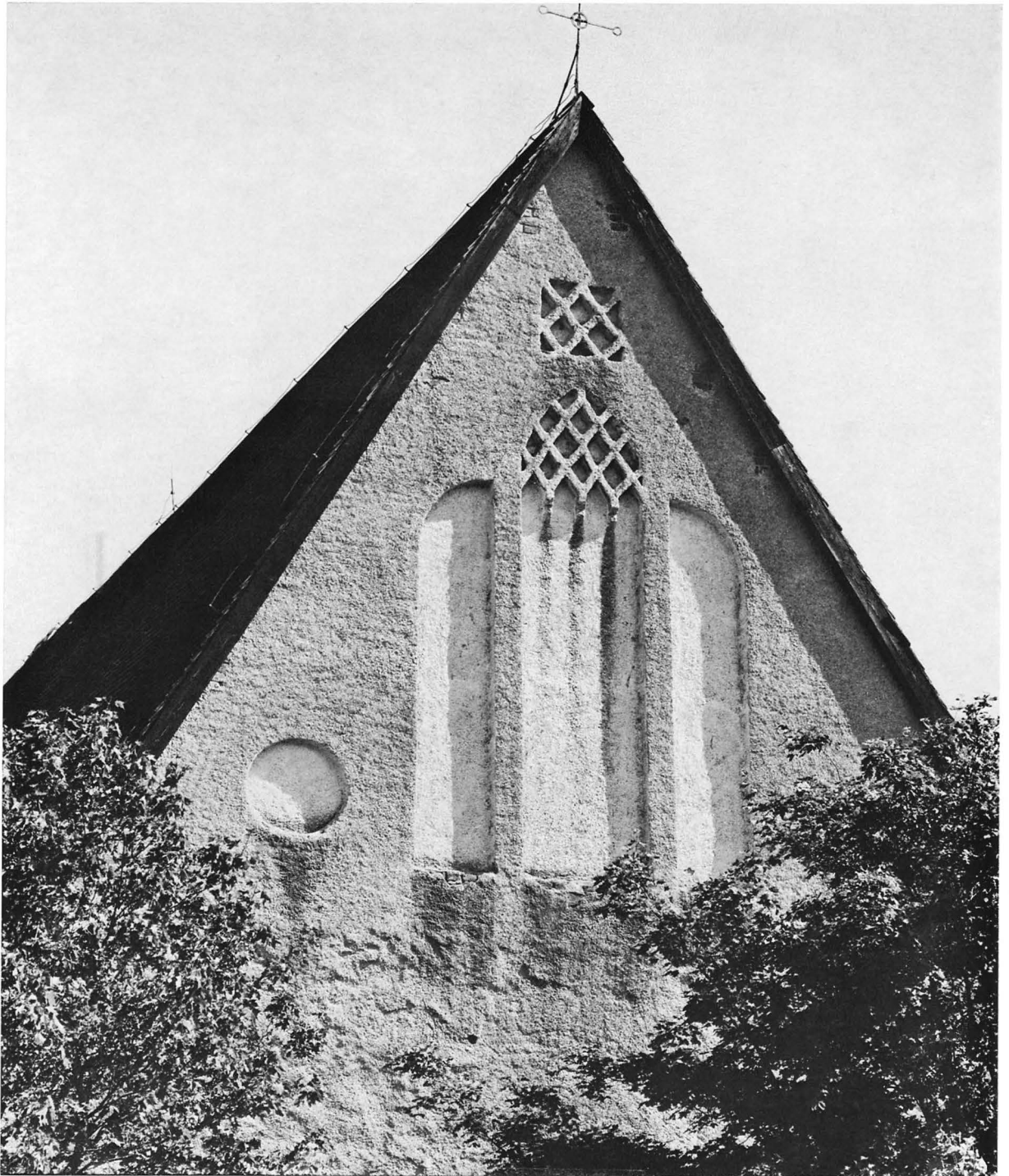

Fig 87 Västfasadens blindingar. Foto 1969.
Ornamental brickwork on W front.

Fig 88. Blindingar på vapenhusgaveln. Foto 1969.

Ornamental brickwork on porch gable.

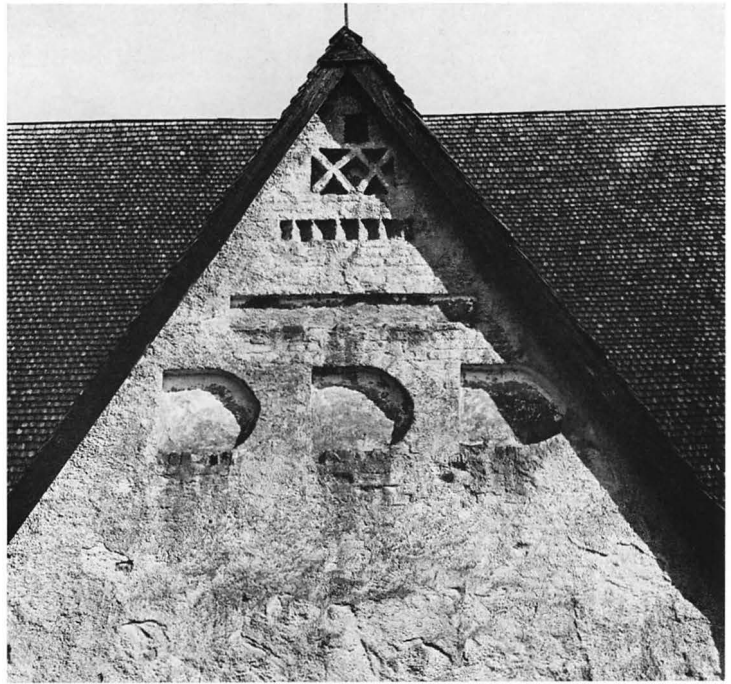
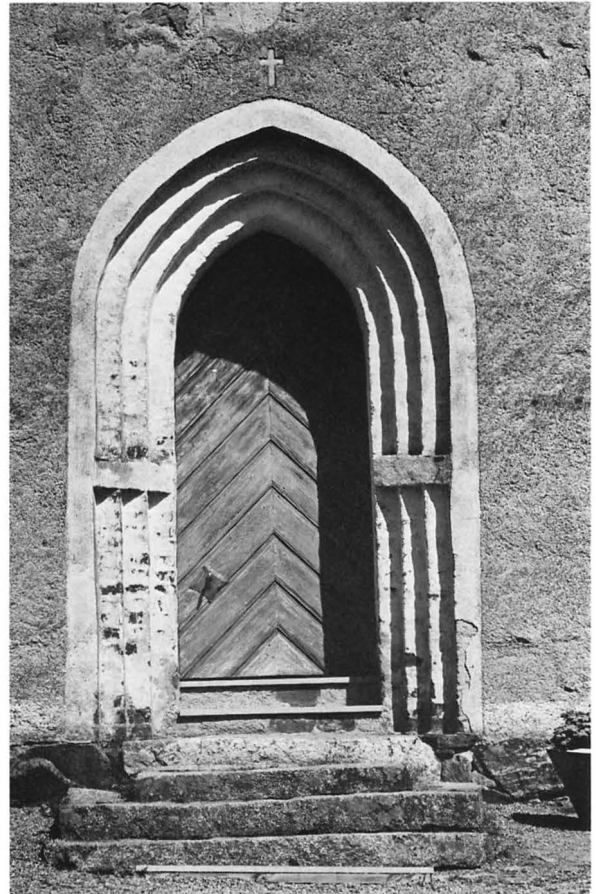
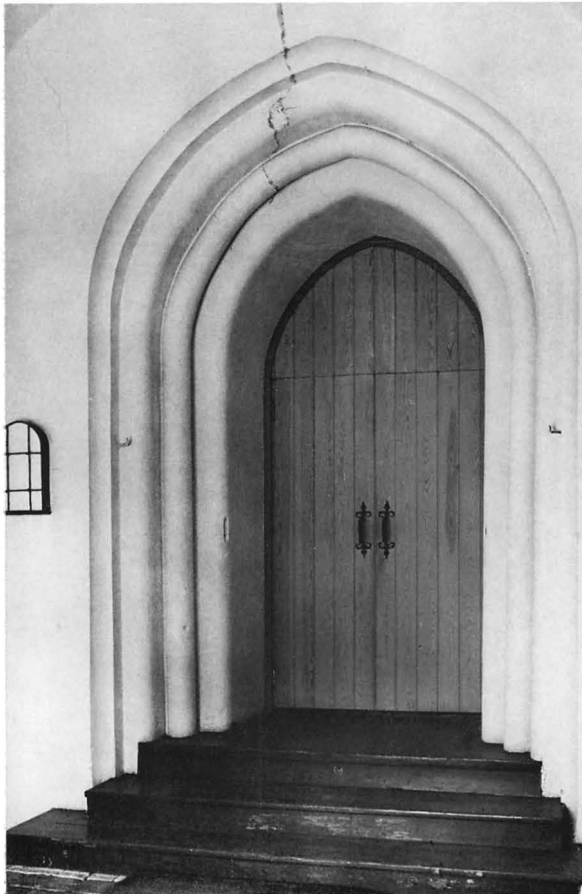

Fig 89. Nedan t v. Långhusets södra portal, sedd från vapenhuset. Foto 1969.

Below to the left. S portal of nave, seen from the porch.

Fig 90. Nedan t h. Vapenhusets portal. Foto 1969.

Below to the right. Porch portal.

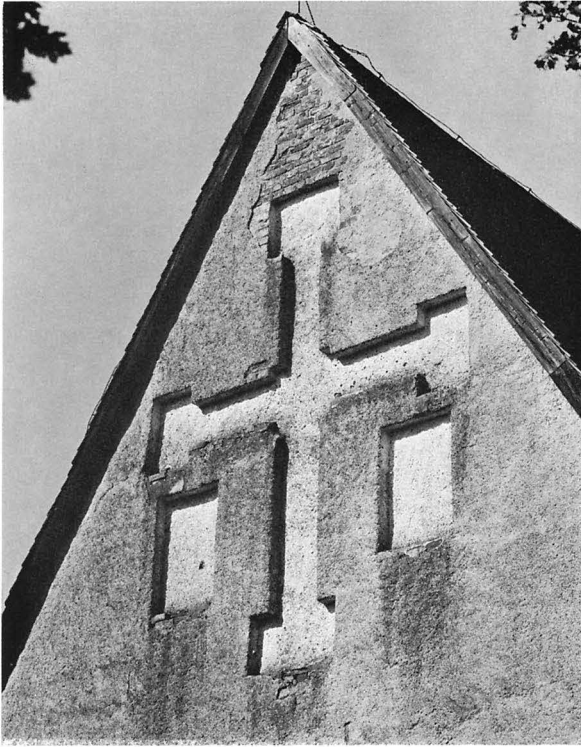

Fig 91. Östfasadens blindingar. Foto 1969.

Ornamental brickwork on E front.

lerna har också valvens diagonalribbor förts ned. Liknande konsoler finns i kyrkorummets sydöstra och nordöstra hörn, medan de saknas i de sydvästra, respektive nordvästra hörnen.

Sköldbågar och pilastrar förekommer inte i kyrkan, varför valven bör ha tillkommit samtidigt med murarna. Detta bestyrks av att de tre yttre strävpelarna på sydsidan förefaller vara uppförda i förband med muren och alltså ursprungliga.

Rikast utformat är korets valv (fig 97), ett sktursturevalv,⁵ där valvstrålarna utgörs av delvis avfasade halvstensribbor. I hjässan har mittpunkten samt fyra av ribbornas skärningspunkter utmärkts genom runda sköldar. Det mellersta valvet (fig 98) har en enkel stjärna, som delas av två transversalribbor. Ribbkorsningarna har utförts i helstensbredd och dessutom markerats med tvärstenar, vilket gör att det i valvhjässan bildas ett kors med en dekorativ »krusad» kontur. Det västra val-

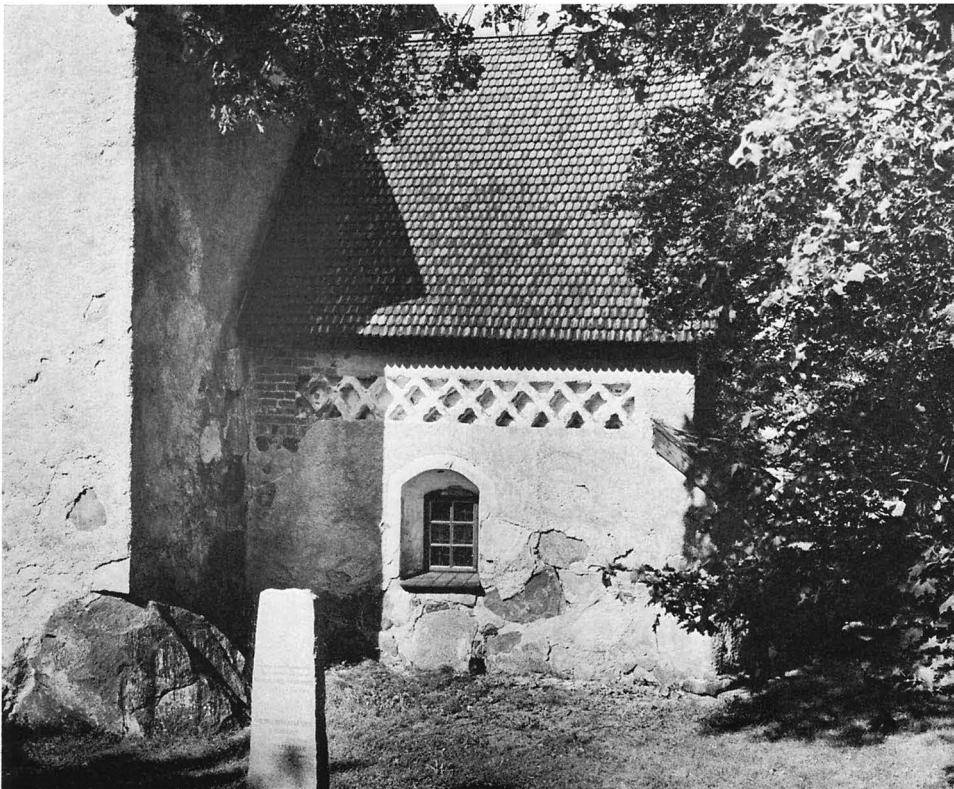
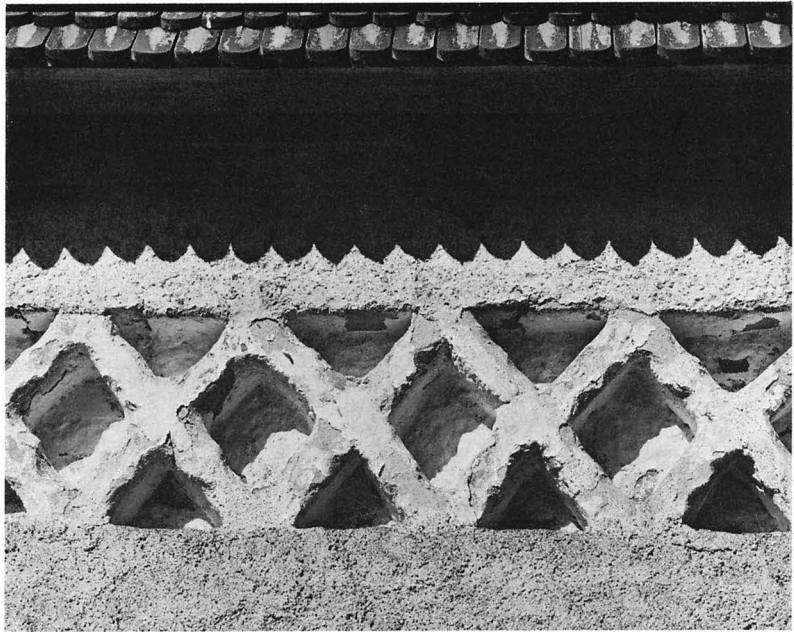

Fig 92. Sakristian från öster. Foto 1969.

The vestry from E.

Fig 93. Blinderingsfris på sakristians östra mur. Foto 1969.

Frieze of ornamental brickwork on E wall of vestry.

vet är åttadelat med spetsiga tvärstenar. Hjässan markeras av en rund putssköld. — Sakristian är försedd med ett enkelt kryssvalv av tegel med halvstensribbor, medan vapenhusets valv (fig 99) är rikare utformat. Det är i likhet med kyrkans västvalv åttadelat, men har i hjässan ett fyrpassformat band, som sammanbinder ribborna. Den öst-västra transversalbågen avslutas nedåt av ansiktsmasker (fig 100) modellerade i puts, s k gubbar.⁴

Kyrkorummets väggar och valv är putsade och vitkalkade. Uppgifter om äldre vitlimning finns i vis prot 1781 och 1853 (den senare sannolikt företagen 1852). Några dekorativa målningar har troligen aldrig funnits.

Byggnadshistoria

Hjälsta socken omnämns första gången i ett intyg från 1298 (SD nr 1216); kyrkobyggnaden omtalas år 1310 (SD nr 1650). Det är alltså tydligt, att den nuvarande kyrkan haft en föregångare. Den skall enligt traditionen dock inte ha legat på den nuvarandes plats utan 600 m söder om denna, intill gården Skönsberg. På platsen syns alltjämt mindre rester av murar, liknande grundmurar för en kyrka med bogårdsmur. Utan grävning på platsen går det

I långhusets sydvästra hörn leder ett trapphus av tegel upp till vinden. I trappan finns en liten fyrkantig ljusglugg i höjd med orgelläktaren och vänd mot öster (23 × 23 cm). Längre ned i trappan syns en liknande glugg, vänd mot norr. Ingången till trappan är stickbågig och försedd med en dörr av trä.

Golv

Hela kyrkorummet har trägolv, inlagt vid ombyggnaden 1895, då också golvet höjdes omkring en halv meter. Golvet i korttraven ligger ett trappsteg (13 cm) högre än långhusgolvet.

dock knappast att avgöra om traditionen är sann. Den äldre kyrkan bör under medeltiden ha legat nära vattnet, som då gick högre upp än nu, och det har ansetts att det varit de olämpliga grundförhållandena som föranlett flyttningen av kyrkan.⁶

Den nuvarande kyrkans byggnadshistoria belyses på ett unikt sätt av några utdrag ur en medeltida räkenskapsbok för kyrkan, bevarade i en avskrift av Martin Aschaneus.⁷ Själva originalet är

Fig 95. Interiör mot öster före restaureringen 1951–55. Foto S Brandel 1925.

Interior looking E before the restoration 1951–55.

Fig 94. T v. Interiör mot öster. Foto 1969.

To the left. Interior looking E.

sedan länge förkommet. Utdragen behandlar huvudsakligen kyrkobyggnaden och dess inventarier, men upptar också en del uppgifter rörande kyrkans ekonomi.

Det tidigaste i räkenskaperna nämnda årtalet är 1458, då man inköpte en liten klocka — *una parva campella* — medan den första uppgiften som direkt berör kyrkobyggnaden härrör från 1474. Från detta år har man varit sysselsatt med spånslagning av kyrkan, ett arbete som pågått flera år 1479 erhöll glasmästaren — *vitreficius* — säd för 22 mark för glas i kyrkan. Samma år utbetalades till murmästaren Lars i Skälby 123 mark i engångsbetalning för bogårdsmuren. Lars i Skälby tycks ha haft omfattande uppgifter och förekommer efter detta år ett flertal gånger i räkenskaperna. Inga utgifter för murning förekommer under 1470-talet, varför man får anta att kyrkans murar och valv varit i det närmaste färdiga vid denna tid och att bygget i så fall bör ha börjats i mitten av 1460-talet.

1481 högs timret till den första klockstapeln. 1481–83 erhöll Lars i Skälby en större summa — sammanlagt 91 mark — för murning och det sista av dessa år finns också en notis om spåntäckning av sakristian. 1485 nämns en utgift för glas i sakristian, som alltså bör ha stått färdig detta år. Arbetet på vapenhuset har pågått samtidigt med eller något senare än sakristiebygget. Taket brädslogs 1485, 1486 insattes dörren och två år senare spånade man taket.

Utgifter för åren 1489–96 saknas och av de därpå följande notiserna har ingen klart samband med

själva kyrkobyggnaden. Man tycks i stället ha ägnat sig åt bogårdsmuren. Arbetet på denna har pågått åtminstone till 1538 då östra porten — antagligen en av stigluckorna — murades. Denna uppgift är den sista i räkenskaperna som berör byggnadsarbeten.

Nya tidens ingrepp i kyrkans arkitektur har omfattat fönsterförstoringar på 1760-talet samt i början av 1850-talet, vidare upptagning av norra fönstret, beslutat 1791. Taket har spånats om vid ett flertal tillfällen och takkonstruktionen delvis reparerats (bl a 1725, se ovan). Slutligen har kyrkan rappats. Rappning saknades ännu 1779.

Restaureringar

Kyrkans interiör genomgick år 1895 en radikal modernisering (beslutad 1893). Nästan all äldre inredning togs ut och försålades till största delen. Altare och bänkinredning fick ersättare i nygotik (fig 95). Även predikstolen kasserades och man anskaffade en annan från den närbelägna Fittja kyrka. Hela inredningen målades i brun färg. Slutligen lades brädgolv en halv meter ovanför det gamla tegelgolvet, som bortogs.

Under åren 1951–55 restaurerades kyrkan efter ett förslag av arkitekt Cyrillus Johansson. Arbetena omfattade spånning av samtliga yttertak samt vitkalkning av kyrkorummet och ommålning av inredningen. Ett medeltida krucifix, som från 1925 förvarats i sakristian och tidigare stått i klockstapeln, upphängdes i triumfbågen. Bänkinredning och altarring förnyades delvis. Predikstolens ursprung-

Fig 97 Senmedeltida valv i koret, s k sturevalv. Foto 1969.

Late medieval vault in chancel, a so-called Sture vault.

Fig 96. T v. Interiör mot väster. Foto 1969.

To the left. Interior looking W

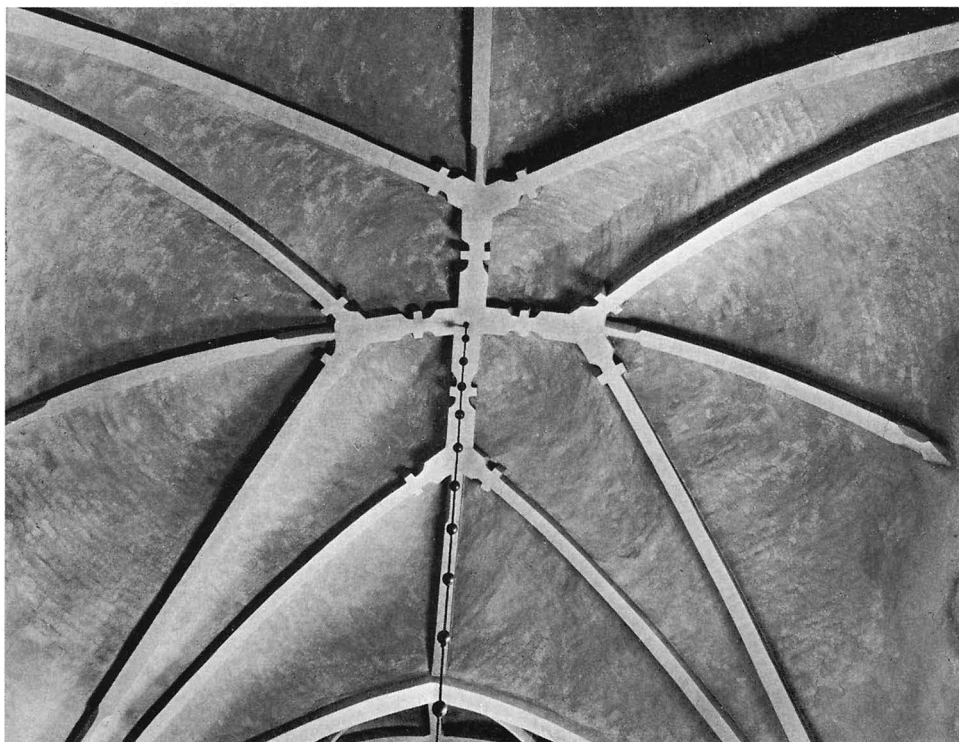

Fig 98. Senmedeltida valv i långhusets östra del. Foto 1969.

Late medieval vault in E part of nave.

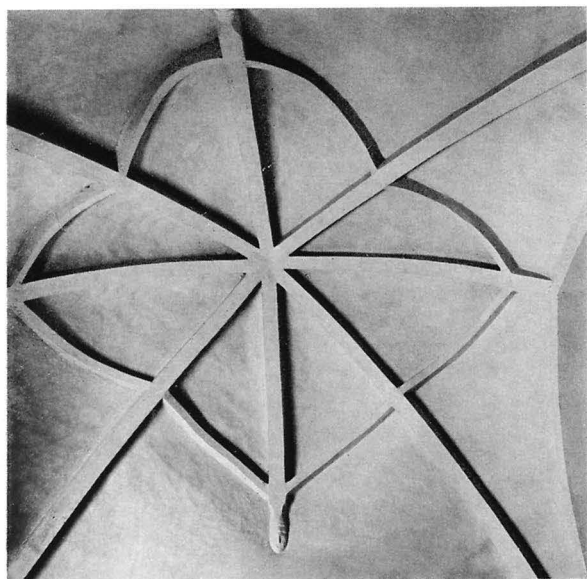

Fig 99. Senmedeltida valv i vapenhuset. Foto 1969.
Late medieval vault in porch.

liga färg framtogs på ett av korgens fält och med detta som mönster kunde predikstolens ursprungliga utseende rekonstrueras. Altaret i sakristian (se ovan) murades upp. Kyrkan återinvigdes den 28 augusti 1955. — Elektrisk uppvärmning installerades efter ett förslag uppgjort 1951 av Älvkarleby kraftverk. Innan dess uppvärmdes kyrkan av en »värmeugn» (fig 95), anskaffad 1881 (vis prot).

Fig 100. Ansiktsmask i vapenhusets valv. Foto 1969.
Mask on porch vault.

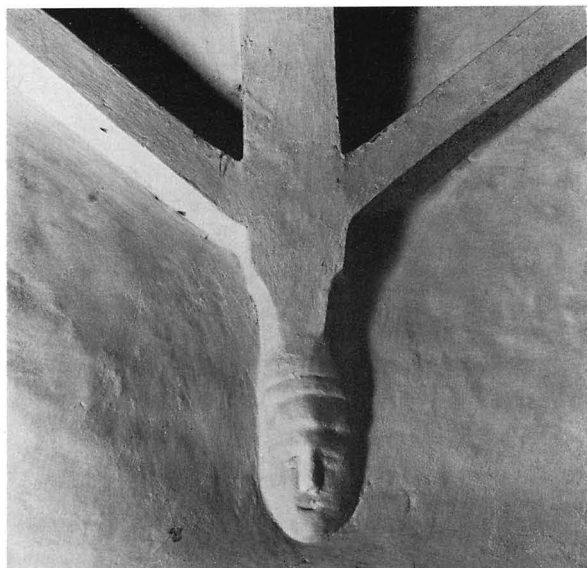
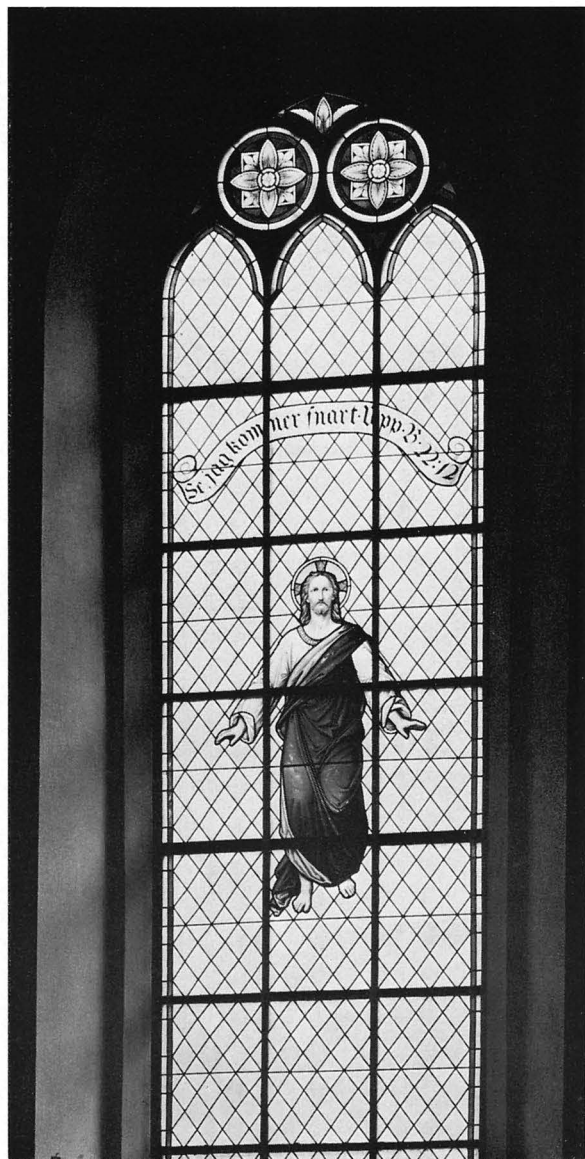

Fig 101. Glasmålning från 1895 i östra korfönstret. Foto 1969.
Stained glass from 1895 in E window of chancel.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altare av trä med sniderier i nygotik, tillkommet 1895. Vid restaureringen 1955 målat i ljusgrått. Altarbordets mått: längd 221, bredd 107, höjd 102 cm.

Om den äldre altaranordningen meddelar inv 1779 följande: » muradt af sten, och fanns omgifvit på norra sidan af en upphöjd hvälfvd graf ofvan gålfvet hvilken är med dörr och lås försedd. Altare-skrank är allenast midt för Altaret, emedan bemålte graf intager aldeles platsen på Norra sidan, och gent deremot eller på södra sidan stod altaret mäst öppet, så at för Nattvardsgäster ej eller der var rum». Om den ovanliga graven, se nedan under gravminnen.

Altarskåp (fig 102) utfört av konstnärinnan Marianne Nordström, anskaffat 1952. Igenfällt visar skåpet en målad korsfästelsescen, uppfällt målningar av från vänster S Ansgar, Bebådelsen, ärkebiskop Jacob Ulfsson (ärkebiskop 1470–1515), den uppståndne Kristus, S Erik, Pingstundret samt S Birgitta. Mått: corpus' bredd 142, flyglarnas bredd 72, höjd med predella 122 cm.

Lars snickare i Enköping erhöll år 1498 20½ mark för icke närmare angivet arbete. Möjligen levererades vid detta tillfälle det altarskåp, av vilket några masverksrester (fig 103,104) nu återstår, förvarade i sakristian (funna i klockstapeln vid senaste res-

taureringen). Lars snickare är säkerligen identisk med den Lars snickare i Enköping som bl a signerat altarskåpet i Lena kyrka.⁸

Kyrkan hade tidigare en altaruppsats (fig 105), beställd hos bildhuggaren Gabriel Beuthin i Stockholm år 1707 och uppsatt samma år. Den består av två målningar i ett yppigt ramverk i barock. Huvudscenen är en korsfästelseframställning, medan överstycket har en bild av Kristi begravning. Altaruppsatsen kasserades och såldes liksom övrig äldre inredning vid restaureringen 1895. 1918 kom den till Björkviks (nya) kyrka i Sörmland där den alltjämt finns kvar. Den har dock numera försetts med två flankerande statyer från år 1929.⁹

Rund altarring, indelad i marmorerade fält (fig 94). Målning i grågrönt med gult listverk, tillkommen 1955. Vid samma tillfälle kläddes altarringen in — den hade tidigare sniderier i stil med altarets — samt försågs med en öppning på mitten så att altaret är synligt mot församlingen. Altarringen anskaffades samtidigt med altaret 1895. Höjd 66 cm. — Rester av den äldre altarringen förvaras i klockstapeln.

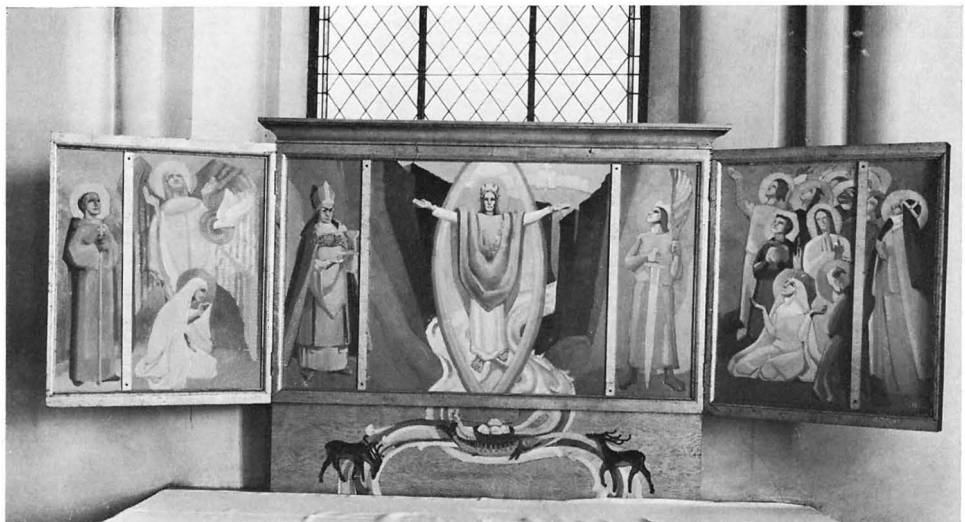
Om altare i sakristian, se ovan.

Triumfkrucifix

Triumfkrucifix (fig 107, 108) av snidat trä, korset av furu, figuren av al (?).¹⁰ Av målningen återstår

Fig 102. Altarskåp, utfört 1952 av Marianne Nordström. Foto 1969.

Triptych, executed in 1952 by Marianne Nordström.

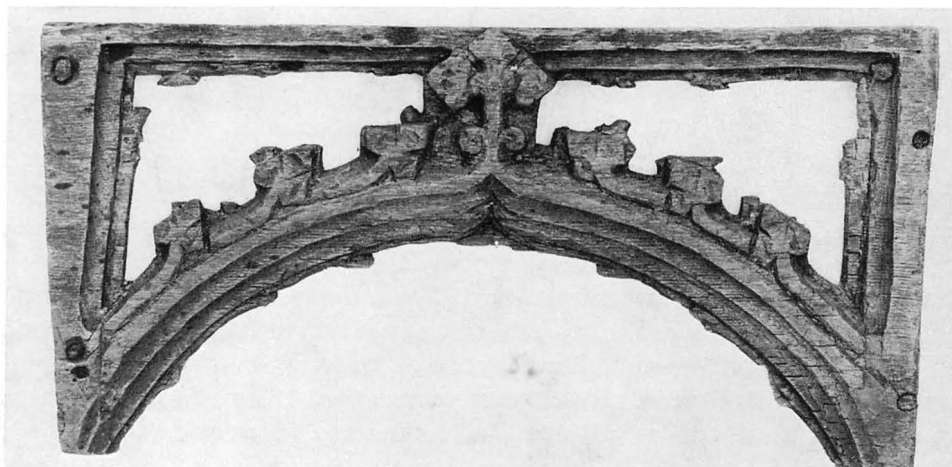

Fig 103 .Masverksfragment från ett senmedeltida altarskåp. Foto 1969.

Fragment of tracery from a late medieval triptych.

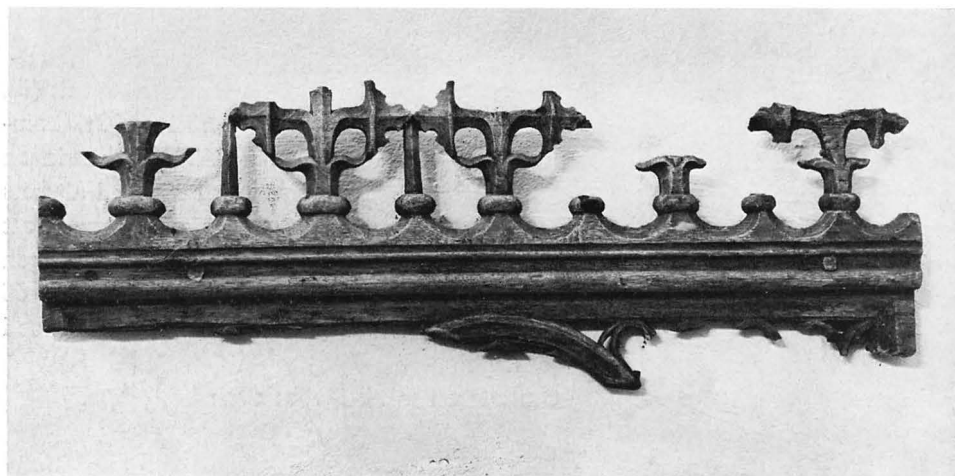

Fig 104. Masverksfragment från ett senmedeltida altarskåp. Foto 1969.

Fragment of tracery from a late medieval triptych.

endast några karnationsspår på Kristusfigurens hals. Korset har ett stiliserat livsträd, skuret i samma stycke som det bakomliggande korset. Ändplattor i form av rundlar med blad. Korset har längst ned en tapp, som tidigare varit infogad i en trabesbjälke. Kristus är framställd med huvudet lutat åt höger axel, händerna och de korslagda fötterna är fästade med var sin spik. Ländklädet är stramt draperat utan nedhängande flikar. Höjd 275, bredd 175 cm.

Svenskt arbete, sannolikt från 1400-talets senare del. Påminner i viss mån om krucifix i Sörmland och Närke av den skräckmästaren.¹¹

Krucifixet, som en tid stått i klockstapel, flyttades år 1925 åter in i kyrkan och placerades i sakristian. 1952 upphängdes det i triumfbågen efter att

först ha konserverats av konservator Sven Carlsson, Gimo (konserveringsrapport i ATA). Härvid kompletterades korset med tre ändplattor. Även Kristusfigurens törnekrona och högra fot kompletterades delvis.

Ett litet krucifix över altaret i sakristian (i nischen) skänktes 1964 av Kyrkliga syföreningen. Inköpt från Libraria. Höjd 38 cm.

Försvunnen träskulptur

De medeltida räknenskaperna omtalar att en bild av S Staffan år 1480 inköptes för 9 daler. 1510 inköptes en bild av S Ursula för 20 mark och 1520 en Mariabild för 42 mark. Träskulpturerna var i huvudsak bevarade ännu vid restaureringen 1895, men såldes detta år på auktion.

Predikstol

Predikstol bestående av korg, ljudtak och trappa (fig 109–112), målad i grönt, gult, rött, brunt och blått. Korgen är polygonal (fem sidor av en åttkant) med sidorna åtskilda av sirade kolonner. Kolonnerna vilar på konsoler med framskjutande kerubhuvuden. Mellan kolonnerna finns nischer med skulpturer av de fyra evangelisterna samt S Paulus. Över och under skulpturerna fält med bibeltexter respektive den avbildades namn.

Trappa med barriär, indelad i tre fält, åtskilda av fjällmönstrade pilastrar. I varje fält en målad figur, föreställande uppifrån räknat profeten Joel, profeten Nahum samt en tredje profet (namn saknas). Namnen står under figurerna.

Bibeltexterna på korg och barriär är följande: »Herren är Mild och ett Fäste uti nödnēs ting Nah. v 7» (över Nahum); »Och Ther Effter Skal iagh Uthgiuta min Anda Joel.2.v.28» (över Joel); »Men en Sådana Tröst hafwe Wij til Gudh genom Christum thn II Cor 3.C.4» (över Paulus); »Hwilken Som Gömer Mit Tahl Han Skal Icke See Döden Til Ewig tid joh 8 51» (över Johannes); »Sahlige Ähro The Säm Höra Guds Ord Och Göma Thet LUC. II.V» (över Lukas); »Tyden Ähr Fulkomnat Och Gudz Rijke Ähr När. Marc.IV 15» (över Markus); »Menniskian Lefwer icke Allenast Wijd Brödh. Mt.4. v 4.» (över Matteus).

Ljudtaket är åttkantigt, prytt av bladstav och små ansiktsmasker och har gavelfrontoner med broskverk. Ljudtaket kröns av en Kristusfigur med korsfana. På undersidan en i trä skulpterad

Fig 105. Altaruppsats, skulpterad 1707 av Gabriel Beuthin, Stockholm. Nu i Björkviks kyrka, Södermanland. Foto I Schnell 1965.

Reredos, made in 1707 by Gabriel Beuthin, Stockholm. Now in Björkvik Church, Södermanland.

Fig 106. Altare i sakristian från 1952, med medeltida altarskiva. Foto 1969.

Altar in the vestry, made in 1952, with medieval altar slab.

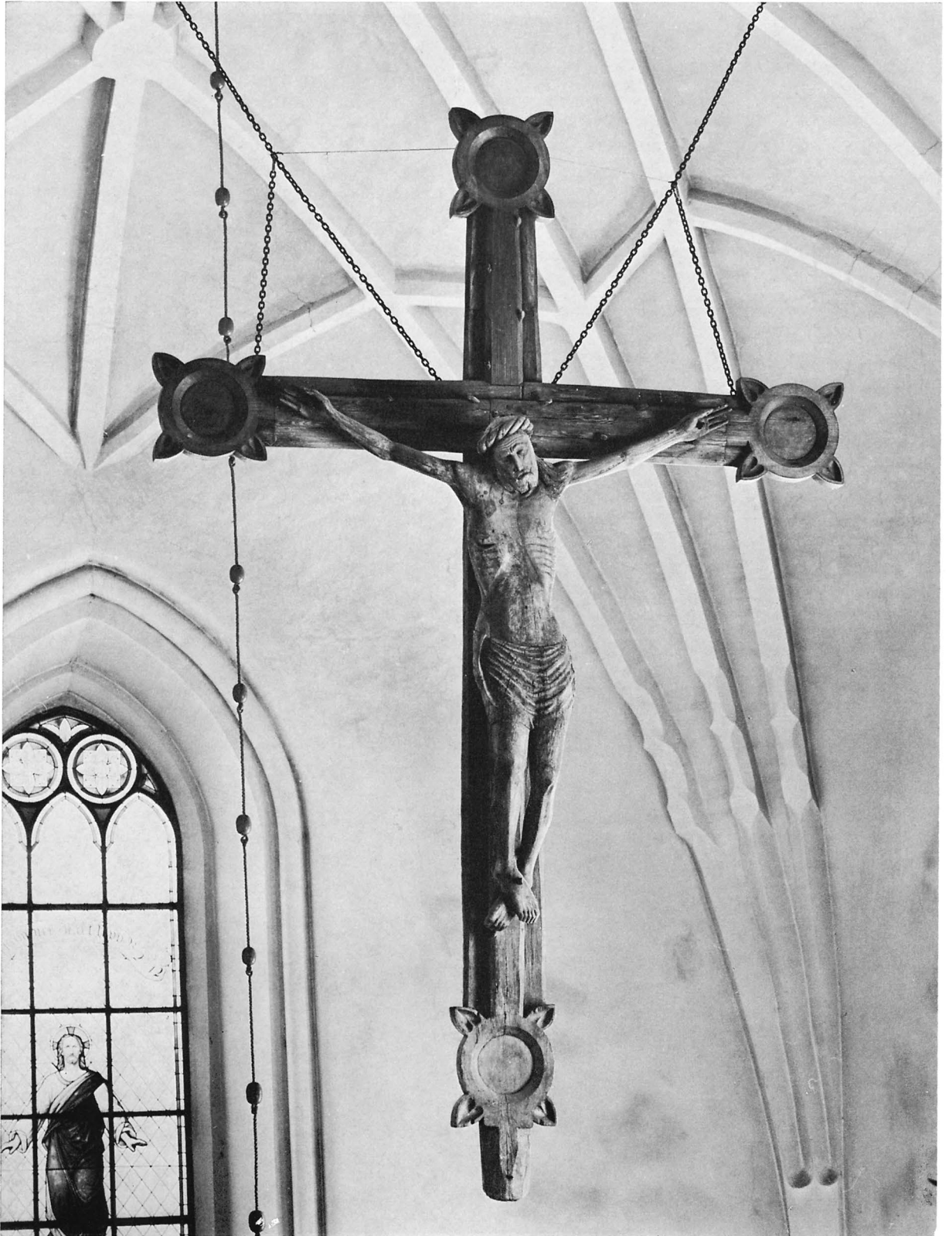

Fig 108. Detalj av triumfkrucifixet fig 107. Foto 1969.

Detail of rood, fig 107

Fig 107 T v. Triumfkrucifix, svenskt arbete från 1400-talets senare del. Foto 1969.

To the left. Rood, Swedish work, second half of 15th century.

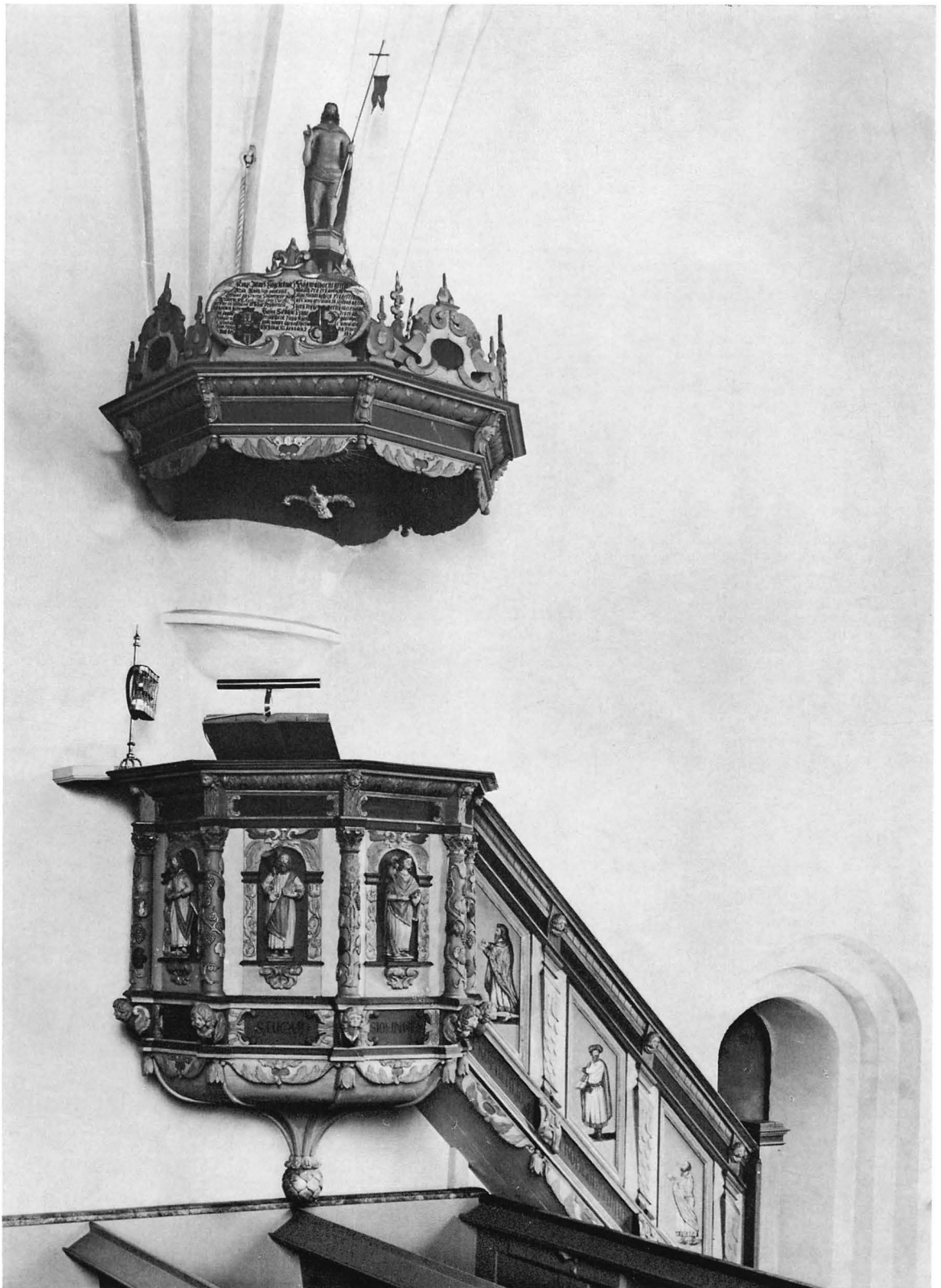

Fig 110. S Paulus
samt profeten Joel.
Detalj av predik-
stolen fig 109. Foto
1969.

*St Paul and the
prophet Joel. Detail
from pulpit, fig 109.*

Fig 109. Tv. Predik-
stol från 1688. Inköpt
från Fittja kyrka
1895. Foto 1969.

*Left. Pulpit, dated
1688. Purchased from
Fittja Church in
1895.*

och försilvråd duva under en förgylld sol. På en av gavelfrontonerna följande inskription. »Kongl Majjtz Högtbettrade Man Rådth FelDt marsckalk Leintant och General Gouverneur Hög Welborne gref Axel Julius Dela Gardie greffwe til läcköö och arnsbor Frijherre til eckholmen Here til dagdö tullgarn cumo nutis oc FRiber med des Högwälborne grefwina och Fru Fru Sophia Juljana Forbus¹² bohren Frijherredotter af Cumo grefwiña til läckö och ahrensborg Frijherrriña til eckholmē Fru til dagdö tulgarn Cumo nutis och Fribergh Hafwa Sckägnt Denne Predijkstol til Fithia Kyrkia

gudz namn ähra och kyrkian til prydnat An 1688 den 7.»

I B I Kilströms skrift om kyrkan uppges att predikstolen enligt traditionen ursprungligen skall ha tagits som krigsbyte från Polen och ha stått i slottskapellet på Biskops-Arnö innan den kom till Fittja.¹³ Att predikstolen skulle vara av polskt ursprung är dock mindre sannolikt, då den har nära motsvarigheter på andra håll i Mellansverige.¹⁴ 1895 inköptes predikstolen till Hjalsta för 150 kronor. (Fittja kyrka hade lagts öde 1868.) Den målades vid detta tillfälle över med samma bruna

Fig 111. Evangelisten Johannes. Detalj av predikstolen fig 109. Foto 1969.

St John the Evangelist. Detail from pulpit, fig 109.

Fig 112. Evangelisten Lukas. Detalj av predikstolen fig 109. Foto 1969.

St Luke the Evangelist. Detail from pulpit, fig 109.

färg som den övriga inredningen. 1955 restaurerades predikstolen av konstnären Gustaf Ambe, Stockholm. Den ursprungliga färgen framtoogs på fältet närmast trappan (med S Paulus) och efter förebild från detta rekonstruerades predikstolens övriga målning.

En äldre predikstol tillverkades 1640 och målades 1644 (räk). I inv 1779 beskrivs den på följande sätt: »Predikstolen af Ek, nog gammal är på dess speglar med gammal och enfaldig målning försedd, men förtjenar med ny målning förbättras, har över sig en himmel, med påskrift: Uphög dina röst som en Basun, och förkunna mit folk deras synder, hvilken himmel även bör med målning förses, lika med Predikstolen.»

Vid predikstolen är fästade ett timglas (fig 113) med foder av förgylld plåt för fyra glas. Ståndare av förgyllt gjutjärn. Möjligen från 1722 (räk). Höjd 60 cm.

Bänkinredning

I klockstapeln förvaras en dörr och en gavel (höjd 89, bredd 76 cm) från den bänkinredning, som enligt kyrkans räkenskaper tillverkades åren 1759–60 och stod omålade till 1781 (vis prot). Nya korbänkar anskaffades 1780 (vis prot). Denna slutna bänkinredning kasserades 1895 och ersattes med öppna bänkar i nygotisk stil (fig 95). Vid restaureringen 1955 återinfördes slutna bänkinredning med den bevarade dörren och gaveln från 1759–60 som modell. Sätena från 1895 behölls.¹⁵ Bänkfasaderna (fig 96) har speglar med profilerade lister samt en profilerad krönlister och är målade i grågrönt med gult listverk.

Nummertavlor

Två nummertavlor (fig 114) av snidat, målat och förgyllt trä. Överstyckena fyrkantiga med svart sifferfält

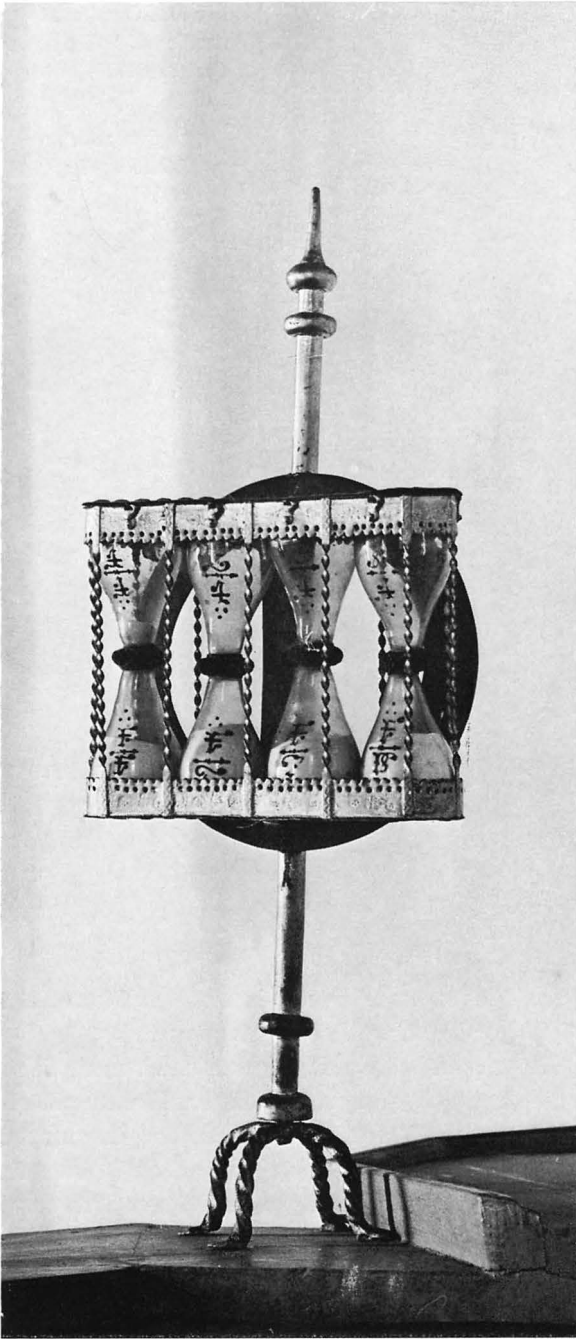

Fig 113. Timglas på predikstolen, möjligen från 1722. Foto 1969.

Hourglass on the pulpit, possibly dating from 1722.

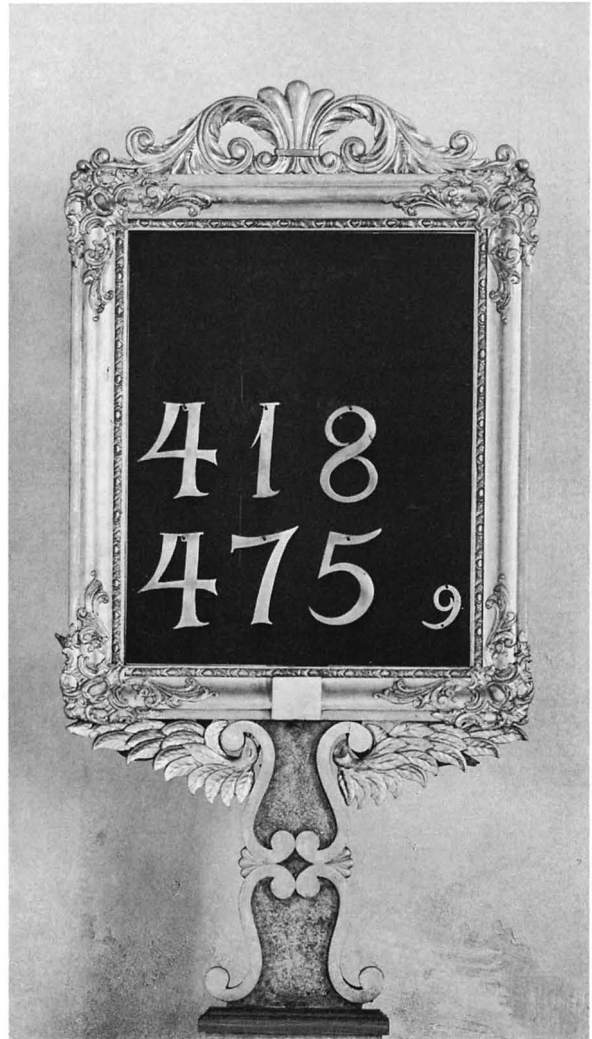

Fig 114. Nummertavla, skänkt 1854. Foto 1969.

Hymnboard, donated in 1854.

i rikt utformade, förgyllda rammar. Enligt inskrift på ramarnas baksidor skänkta av rusthållaren G D Stark och hans son F A Stark i Jädra år 1854.¹⁶ Höjd (med ställning) 244, bredd 70 cm. — En liknande nummertavla finns i Kulla kyrka. Jfr fig 45.

Orgelläktare

Orgelläktaren (fig 96) i väster vilar på fyra träpelare samt fyra pilastrar. Enkelt bröstvärn i samma färg som bänkinredningen. Läktaren uppfördes åren 1757–58 (räk). Den var omålad 1779, men målades

Fig 115. Orgelfasad ritad av C G Blom Carlsson 1847. Foto 1969.

Organ front, designed by C G Blom Carlsson in 1847

1781 med brun marmorfärg (vis prot). Under nordvästra delen finns ett redskapsskåp, förstorat vid senaste restaureringen. En trappa leder upp till läktaren i nordvästra hörnet. I klockstapeln finns en kasserad fyllning från orgelläktarens bröstvärn, målad i ljusgrått med korslagda trumpeter i grönt. Höjd 80, bredd 62 cm.

Orgel

Den nuvarande orgeln (fig 115) tillverkades 1847 av orgelbyggarna Johan Blomquist & A V Lindgren i Stockholm. Fasaden, ritad av C G Blom Carlsson,¹⁷ är av triumfbågstyp, målad i ljusgrått med förgyllda ornament. Samtliga fasadpipor är blinda. Orgeln har fem stämmor, manual och bihängd pedal. År 1960 utbyttes en stämma mot en annan (Fugara 8 mot Flöjt 4). 1968 sattes den borttagna stämman, som under tiden varit magasinerad, åter in i or-

geln. Vid samma tillfälle insattes en Oktava 2' i stället för Trumpet 8', som magasinerades.

Att kyrkan haft en orgel redan under medeltiden framgår av en uppgift i räkenskapsboken om en utgift år 1482 för »reparatione organoru(m)». 1634 fanns »Gambla årgepipor både stora och små — 38 st». 1688 betecknas dessa som försvunna (räk).

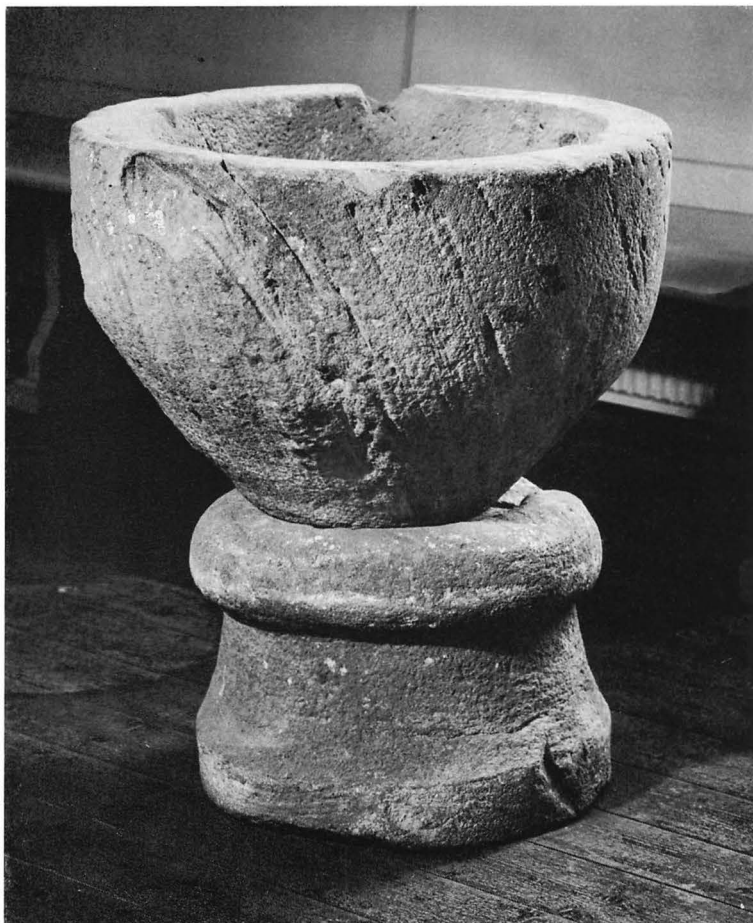
Dopredskap

Dopfundt (fig 116) av gulbrun, i foten ljusgrå, grovkornig sandsten med på cuppan starkt vittrad yta. Cuppan kalkformig, foten rund med hålkäl och vulst. Centralt uttömningshål, i senare tid igensatt upptill. Funten är helt utan ornering. Höjd 81, cuppan diameter 67, cuppan djup 26 cm.

Dopfunten är av 1200-talstyp och härstammar således från den äldre kyrkan. Vid visitationen

Fig 116. Dopfunt av sandsten från 1200-talet. Foto 1969.

Baptismal font, sandstone, 13th century.

1779 föreslogs att dopfunten skulle flyttas till vapenhuset: »Som i Choret, der stående stora och gamla Funt intager nog rum, vid hvilken icke eller döpseln varder i hela Församlingens åsyn förrättad. Så tillstyrkte Prepositus att denna stenfunt med sin fot flyttas uti Vapenhuset, der godt rum är till dess förvar, och at i dess ställe et litet vackert Bord, hvarå dopskålen må stå och hvilket dess emellan kan nedfällas fästes vid altarringen mellerst, eller midt emot ingången till Choret». Dopfunten togs på nytt i bruk 1925 efter påpekande av ärkebiskop Nathan Söderblom.

Dopskål (fig 117) av tenn med årtalet 1740. Angripen av tennpest. Höjd 8,5, diameter 21 cm. Anskaffad i Stockholm 1740 i utbyte mot en äldre dopskål och ett stop, båda av tenn (råk).

Dopfot av driven och punsad mässing. I dess mitt en rundel med en duva och däromkring texten.

»Låten barnen komma till mig.» Diameter 67 cm. Skänkt av Kyrkliga syföreningen 1952.

Nattvardskärl

— 1 Nattvardskärl av delvis förgyllt nysilver (fig 118), inköpta hos A G Dufva 1856 (inv): Kalk med balusterformad fot i drivet arbete. Rund oornrad cuppa. Höjd 23, cuppens diameter 12 cm.

— Tillhörande paten, utan dekor. Diameter 17 cm. Pärnformad vinkanna i drivet arbete. Locket har en bladbård och kröns av ett lamm. Rund fot, invändigt förgyllt. Höjd 32 cm.

Oblatask, rund. På locket ett lamm. Längs askens underkant en smal bladbård. Höjd 9, diameter 14 cm.

— 2. Nattvardssilver, delvis förgyllt, bestående av kalk, vinkanna, paten och oblatask. Enligt stämplarna tillverkat av guldsmedsfirman Mark-

Fig 117 Dopskål av tenn från 1740. Foto 1969.
Pewter baptismal bowl, 1740.

Fig 118. Nattvardskärl av delvis förgyllt nysilver, inköpta 1856. Foto 1969.
Silver-plate communion vessels, parcel-gilt, purchased in 1856.

Fig 119. Sockenbudstyg av silver, tillverkat år 1800 av Erik Ernander, Uppsala. Foto 1969.
Silver viaticum communion vessels, made in 1800 by Erik Ernander, Uppsala.

Fig 120. Ljuskrona (1) i koret, skänkt 1677. Foto 1969.
Chandelier (1) in the chancel, donated 1677

Fig 121–122. Ljuskröna (2) i långhuset, inköpt 1710. Foto 1969. T h detalj.

Chandelier (2) in the nave, purchased 1710. Detail to the right.

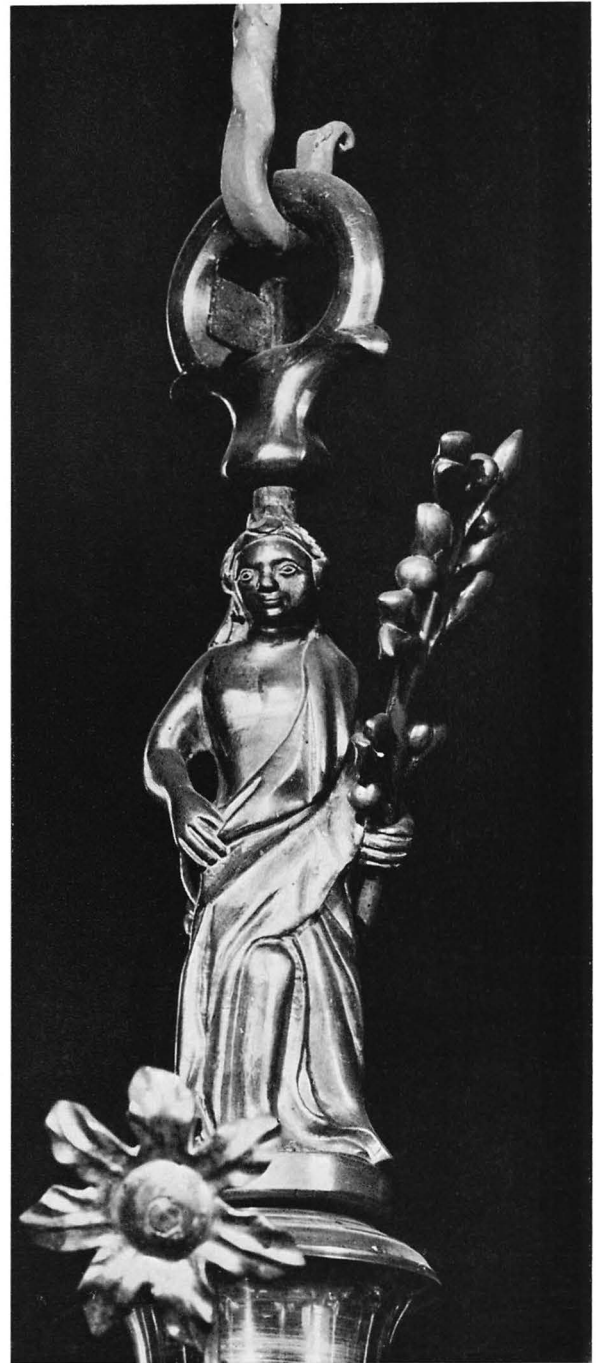
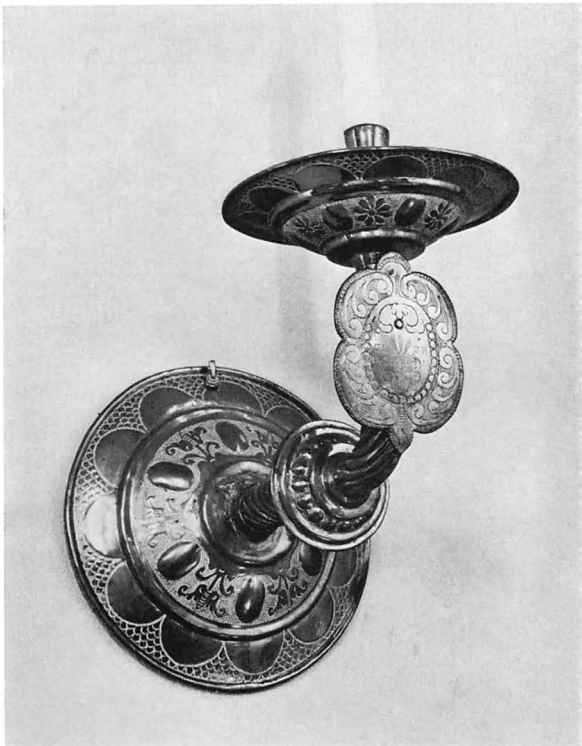

Fig 123. T v. Väggarms (1) i koret, skänkt 1651. Foto 1969.

To the left. Candle bracket (1) in the chancel, donated 1651

Fig 124. Ljustake (1) av tenn på altaret. Tidigast omnämnd 1705. Foto 1969.

Pewter candlestick (1) on the altar. Mentioned first in 1705.

ström i Uppsala och skänkt år 1950 av Kyrkliga syföreningen. Fyrkantig grundform med utåt välvda sidor. Denna form har vinkannen, patenen, oblatasken samt kalkens fot.

Kalkens cuppa är rund med förgylld insida. Foten har en nod i grundformen, försedd med små infattade stenar. Kalkens höjd 16,5, diameter 10 cm.

Patenen har på mitten ett likarmat kors och kring kanten inskriptionen: »Altarservisen skänkt av Hjärsta Kyrkliga syförening + salig är den som får bliva bordsgäst i Guds rike + Luk 14:15 » Mått: 15,5 × 15,5 cm.

Oblatasken är invändigt förgylld och har på loc-

ket ett förgyllt ornament, bestående av en hand med infattade stenar samt vinlöv och vindruvor
Längd 9, bredd 8, höjd 10 cm.

Vinkannen är invändigt förgylld och har samma ornament på locket som oblatasken. Höjd 25 cm.

Sockenbudstyg (fig 119) av silver Kalken invändigt förgylld. Den runda foten har en nod med pärlstav Inskription på cuppens utsida. »Pastor Gust. Eric Berg. Comm. Joh. Thorén.¹⁸ Åhr 1800.» Höjd 16,5, cuppens diameter 6,5, fotens diameter 9 cm. Slät paten med förgylld översida. Diameter 9 cm. Enligt stämpel tillverkat av Erik Ernander (mästare i Uppsala 1776–1809). Till sockenbudstyget finns det ursprungliga läderetuiet bevarat.

Brudkrona av förgyllt silver med fem taggar och små infattade stenar Tillverkad av ateljé Borgila

Fig 125. Ljustake (2), renässanstyp. På predikstolen. Foto 1969.

Brass candlestick (2), Renaissance type. On the pulpit.

och skänkt 1948 av Kyrkliga syföreningen. Höjd 7, nedre diameter 6,5 cm.

Försvunnet kyrksilver

Kyrkans äldre nattvardssilver bortstals 1855 och kom aldrig tillrätta. I inv 1779 uppges att silvret bestod av en silverkanna med handtag, förgylld inuti, med lamm och segerfana på locket; en kalk, förgylld inuti med »ritadt och drefvet arbete» samt ett krucifix på foten; tillhörande paten; en förgylld oblatask, testamenterad av Christina Treuderus 1729 »efter sig och 2^{ne} sina män, sahl. Kyrkoherd. Herr Anders Österman och herr Gustaf Norander,¹⁹ som uti Hjelsta kyrka begrafne ligga». En sockenbudskalk med paten undgick stölden (se ovan). 1856 anskaffades kalk, vinkanna, paten och oblatask av nysilver (se ovan).

Ljusredskap

Ljuskronor av malm eller mässing: 1 För tolv ljusarmar i två kransar (fig 120). Skaftet avslutas nedåt i kula. Kulan bär på undersidan inskriptionen. S.H:B:P.D:S:I:S.D I. TAXNEAS. GIFVIT THENA CRONA I TESTAMENTE ANNO 1 6. 77²⁰ Höjd 93 cm. Hänger i koret. — 2. För sexton ljusarmar i två kransar och sexton prydnads-

Fig 127 Bokdyna, klädd med tyg från en medeltida mässhake. Foto 1969.

Book cushion, covered with cloth from a medieval chasuble.

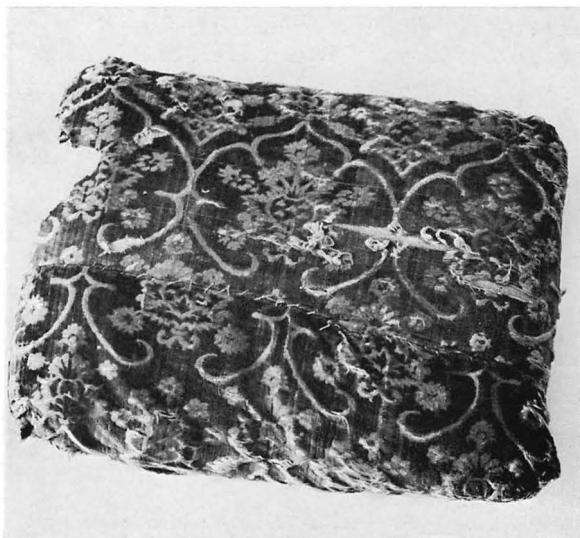

Fig 126. Mässhake, inköpt 1824. Foto 1969.

Chasuble, purchased in 1824.

armar i två kransar (fig 121, 122). Skaftet avslutas nedåt i kula och kröns av en kvinnlig figur Inköpt 1710 från krongjutaren Johan Brunnberg i Stockholm (räk). Höjd 150 cm. Hänger mitt i kyrkan.

3. Två st med åtta ljusarmar för elektrisk belysning (under orgelläktaren resp i sakristian). Inköpta 1951 Höjd 60 cm.

Väggarmar av malm eller mässing: — 1 Två st med runda väggbrickor och inskriftsplåtar Den ena (fig 123) bär initialerna G I S H och årtalet 1651 samt ätten Svinhufvuds af Qvalstad vapen.²¹ Den andra har haft en likadan inskriftsplåt, som blivit utbytt mot en nyare med uppgift om att väggarmarna renoverats 1895. Vägglattans diameter 24, ljusarmens längd 28 cm. Sitter i koret. — 2. Fyra st med vardera tre ljusarmar för elektrisk belysning. Anskaffade 1951 Höjd 50 cm. Sitter i långhuset. — Fyra järnljusstakar på kyrkmurarna nämns 1779 (vis prot).

Ljusstakar — 1. Ett par av tenn (fig 124) för

Fig 128. Fattigstock av ek från 1661. Foto 1969.

Poor-box, oak, 1661

vardera ett ljus, på altaret. Båda bär initialerna E.D. Mästarstämpel saknas. Nämns första gången i en inventarielista från 1705. Höjd 27, fotens diameter 16 cm. — 2. Av mässing med två armar, på predikstolen (fig 125). Renässanstyp. Nämns tidigast i inv 1705. Höjd 36, fotens diameter 19 cm. — 3. Malmkandelaber för tre ljus samt två malmljustakar för vardera två ljus. Kandelabern med inskription under foten. »Skänkt till Hjelsta Kyrka af

Rusthållaren G de Starch¹⁶ i Jädra 1863». Kandelaberns höjd 50, fotens diameter 12 cm. Ljustakarnas höjd 41, fotens diameter 12 cm. I sakristian. — 4. Två mindre tennstakar. Nyttillverkade av empiretyp. Skänkta 1964 av Kyrkliga syföreningen. Höjd 11 cm. I sakristian. — 5. Sex bårstakar av snidat trä. Höjd 120 cm. Utförda av kantor R Bergvall, Örnsundsbro, och skänkta år 1953 av Kyrkliga syföreningen. I sakristian. — 6. Två mindre trästakar för vardera ett ljus. Används på sakristiealtaret. Skänkta år 1967 Höjd 11, diameter 23 cm.

Textilier

Antependier — 1 Av rött linne med broderier Tillverkat av Licium. Skänkt 1945 av Kyrkliga syföreningen. — 2. Av blått ylle. Odekorerat. Utfört på Hillevi Nilssons textilateljé. Skänkt av kyrkoherde B I Kilström 1955. — 3. Av vitt linne med blå bårder samt broderier i blått och guld. Utfört av Sofia Widén.²² Skänkt av Kyrkliga syföreningen 1955. 4. Av grönt ylle. Odekorerat. Utfört av Hillevi Nilsson 1959.

Mässhakar — 1 Av svart sammet med silverdekor i form av kors och Jehovahsol (fig 126). Anskaffad 1824 (inv). — 2. Av grönt ylle med broderat kors i gult och rött. Tillverkad av Kristlig konst 1951. Skänkt samma år av församlingsbor. — Tillhörande stola. — 3. Av vit sidendamast med dekoration av korsmotiv i ett flertal färger. Utförd av Libraria 1958. Skänkt av Kyrkliga syföreningen och enskilda personer. — Tillhörande stola. — 4. Av blått ylle med broderat kors i silver och rött. Utförd av Libraria 1963. Skänkt av Cecilia och Valdemar Karlsson, Östersta. — Tillhörande stola.

Stola av gråblått siden med mönster i flera färger, kors av guldgaloner.

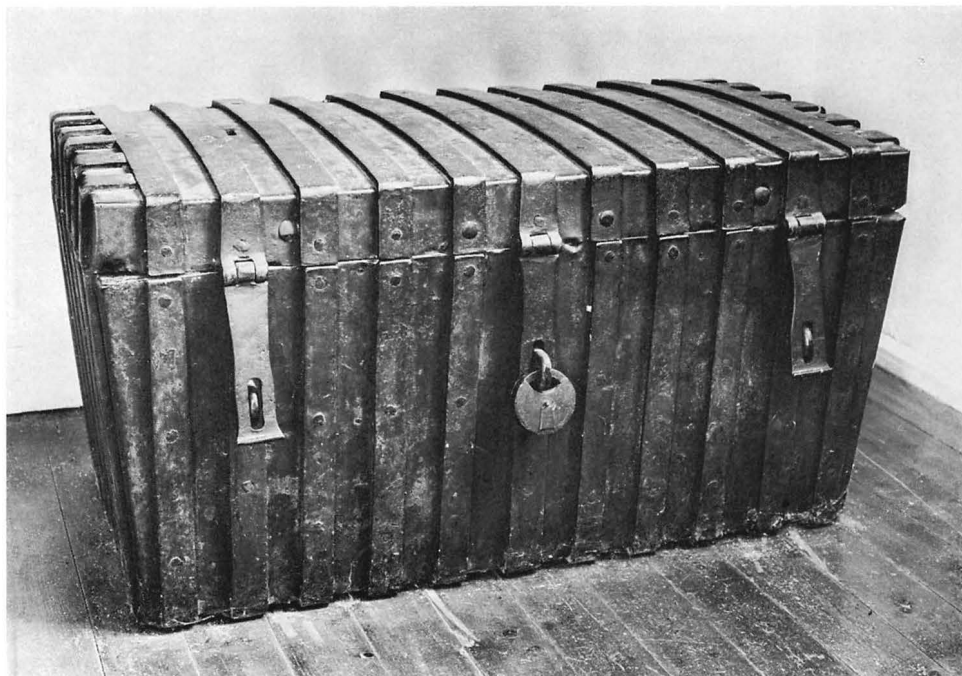
Predikstolskläden. Tre st, moderna (blått ylle, grönt ylle respektive vitt linne).

Kalkkläden. — 1 Av svart sammet med silverspets. — 2. Av blåsvart sammet med silverdekor. — 3. Av benvitt siden med broderat kors i guld. Guldband i kanten. Skänkt av Kyrkliga ungdomscirkeln 1956. — 4. Av naturfärgat linne med bred knypplad spets i kanten. Skänkt av Kyrkliga syföreningen 1966.

Mattor — 1. Ryamatta mönstrad i grått och

Fig 129. Järnbe-
slagen kista, troligen
från 1851. Foto 1969.

*Iron-bound chest, pro-
bably made in 1851*

beige, 140 × 200 cm. Bär årtalet 1948. Skänkt 1949 av Kyrkliga syföreningen. — 2. Ryamatta i tre delar, vardera 120 × 260 cm, mönstrad i grönt, gult och grått. Gåva av Kyrkliga syföreningen 1955.

Hävar: — 1 Av mörkviolett sammet med silvergaloner och silvertofs. Svart svarvat träskaft. Längd 153 cm. — 2. Av brun sammet med guldgaloner och guldtofs. Kort snidat skaft. Längd 42 cm. Tillverkad och skänkt av kantor och fru R Bergvall samt fru S Carlman 1941 — 3. Av rött siden med broderier i guld, försedd med guldtofs. Utförd av Ersta parlamentavdelning. Snidat brunt skaft med årtalet 1948, tillverkat av kantor R Bergvall. Ursprungligen avsett för håv 2 och använt omväxlande med det korta skaftet på denna. Längd 148 cm.

Bokdyna (fig 127) av röd granatäpplemönstrad sammet. Tyget, som är starkt slitet, härstammar från en medeltida mässhake som söndertogs i början av 1800-talet (inv). Förvaras i ett skåp i sakristian. Dynans mått 30 × 40 cm.

Försvunna textilier

I Aschaneus' avskrift av de medeltida räkenskaper-
na förekommer tre förteckningar över kyrkans tex-

tilier. Den äldsta, från 1475, upptar 8 handkläden, 6 örngott, 16 hyenden, 3 tapeter och 3 åkläden. År 1479 hade man 7 handkläden, 6 örngott, 11 hyenden 5 tapeter, 3 åkläden, 6 altarkläden samt 2 ryor. År 1501 fanns 7 handkläden, 4 örngott, 12 hyenden, 3 tapeter, 1 åkläde, 9 altarkläden, 1 rya samt 1 bolster

Förteckningarna har intresse som vittnesbörd om vad som under medeltiden ingick i en kyrkas

Fig 130. Mullspade från 1767 Foto 1969.

Sand shovel, 1767

Fig 132. Snidad konsol, troligen till ett epitafium, 1700-tal. Foto 1969.

Carved bracket, probably for a memorial tablet, 18th century.

Fig 131. Epitafium från 1674 över kyrkoherde Martinus Olai Treudderus och hans hustru. Foto 1969.

Memorial tablet, dated 1674, in memory of Vicar Martinus Olai Treudderus and his wife.

skrubdbestand. Någon mässkrud omtalas inte i räkenskaperna förrän 1513, då mässekläder inköptes för 26 mark. 1515 anskaffades ett röcklin för 2 mark och 1517 en korkåpa för en så stor summa som 121 mark. Räkenskaperna upptar ytterligare några uppgifter om anskaffning av textilier, bl a av altarbrun för ett Vårfrualtare 1502 och 1511 ett altarkläde för S Mauritii altare (ett i Sverige sällsynt helgon).

En medeltida mässhake av röd sammet fanns kvar vid 1800-talets början, men uppges i inv 1815 ha söndertagits och delvis använts till att klä en bokdyna (se ovan).

Även senare inventarier vittnar om en rik uppsättning textilier. Sälunda hade kyrkan 1634 sex stycken mässhakar, 1705 fem stycken.

Övriga inventarier

Fattigstock av ek (fig 128). Stocken avfasad till åttkantform. Översidan något nedsänkt och försedd med myntskåra. Fattigstocken bär initialerna M R S samt årtalet 1661. Höjd 73, bredd 33 cm. Står i sakristian.

Kista (fig 129), helt järnbeslagen, med tre utvändiga lås och myntspringa i locket. Står i långhusets västra del. Sannolikt från 1851 (inv). Längd 115, bredd 67, höjd 58 cm.

Två äldre järnbeslagna kistor omnämns 1779, den ena med »et innanlås och 2ne utanlås», den andra med »et lås och nyckel, med 3ne hål på locket, för skiljemynt» (vis prot).

Mullspade av svartmålat trä (fig 130). Inskrift

på skovelns sidor: »Anno 1767» samt »Fredrich Sneidz». På skovelns översida vid övergången till skaffet en dödskaile med korslagda benknötar och ett timglas. Längd 83 cm.

Möbler i sakristian. Bord av bocktyp. Rektangulär skiva, 75×95 cm. Höjd 80 cm. Fyra stycken tillhörande stolar (varav en i långhuset i väster). Höjd 94, bredd 44, sitthöjd 50 cm. Troligen 1700-tal. — Tre skåp längs västra väggen. Det mellersta av 1700-talstyp, sannolikt från 1790-talet (st prot), de på sidorna från senaste restaureringen.

Böcker. Bland kyrkans böcker märks ett mycket skadat band, innehållande Svenska mässan 1548, Kyrkohandboken 1548 samt Liten sångbok 1548, 1553.²³ Kyrkohandböcker finns också från åren 1637, 1693, 1772 m fl. På predikstolen ligger ett vackert exemplar av Karl XII:s kyrkobibel från 1703.

Gravminnen

Den ovanliga välvda grav som tidigare fanns vid altaret och som finns beskriven i vis prot 1779 (se ovan) borttogs år 1780. I en anmärkning till 1779 års prot står: »Prepositus ansåg att graven vid altaret (enl sockenborna uppbyggd av forne kyrkoherden Gabriel Österman) borde bortskaffas på grund av att den vanpryde kyrkan, i viss mån hindrade nattvardsgång och var skadlig för hälsan.» Året därpå »gjordes ny Altaredisk och Chorbänkar, sedan man borttagit den i norra sidan gl. och förfallna Präst-Famillegraven, uttagit Liken därutur och dem i kyrkogården nedgrafvit.»

Epitafium av trä med stuckdekoration (fig 131). Epitafiet har två inskriftstavlor, den översta fyrkantig med inskription. »Martinus/ Olai Treudde/ rus²⁴ Past in fittia/ Elisabeth/ Tidemans Dot/ter.» Därunder en fyrkantig tavla med text: »Phil 1:26 Christus är mitt lijf och dö/den är min winningh.» Nederst en kartusch med året 1674. Höjd 155, största bredd 90 cm. Epitafiet står nu i klockstapeln. Tidigare hängde det i koret på östra väggen. Det nedtogs på 1850-talet och placerades i sista bänken i kyrkan tillsammans med ett annat epitafium över kyrkoherden Gustaf Norander. Detta sistnämnda hängde tidigare vid sakristidörren och såldes 1895. — Konsol (fig 132), sannolikt till ett epitafium, med rik snidad ornamentik, 1700-tal. Höjd 67, bredd 71 cm. Förvaras i klockstapeln.

Fig 133. Porträtt av kyrkoherde Gustaf Norander, död 1721. Foto ATA.

Portrait of Vicar Gustaf Norander, †1721

Tavlor

Av kyrkoherden Gustaf Norander¹⁹ (död 1721) fanns tidigare ett porträtt, placerat på korets östra vägg (fig 133). 1818 omtalas i inv som nytillkommen en målning föreställande Korsfästelsen, skänkt av rådmannen och garvaren Norrman i Sala. Båda dessa målningar såldes 1895 och skall ha förstörts vid en brand i Uppsala på 1920-talet, men finns bevarade i fotografier.

Klockor

I klockstapeln hänger två klockor. Den större av dem (fig 134) har runt halsen inskriften. SI DEVS PRO NOBIS QVS CON/DRA NOS (= Om Gud är för oss, vem kan vara emot oss?). Orden åtskiljs av en medaljong med drottning Kristinas bild. Runt slagringen texten: GLORIA IN EX CEL SIS DEO DVRCH GOTTES HVLF (orden åtskiljs

Fig 134. Storklockan, gjuten 1649 av Jurgen Putensen, Stockholm. Foto 1969.

The great bell, cast in 1649 by Jurgen Putensen, Stockholm.

av en avgjutning av ett blad). M GVRGEN PVDENSEN²⁵ ME FECIT I STOK HOLM ANNO 1649. På kroppen finns fyra myntavgjutningar samt en bild av ett lejon (hund?). Diameter 101, höjd 90 cm.

Den mindre klockan (fig 135) har en bård med bladmotiv samt runt halsen texten. GLORIA IN EXCELSIS DEO. Runt mynningen texten. ME FECIT HOLMIAE ANNO 1727 ERICH NÄHSMAN²⁶ På sidan åt söder TÄNCK UPPÅ SABBATHS DAGEN / AT TU HELGAR HONOM / EXOD: 20 v 8 / KYRCHIOHER HR GAB: ÖS-

Fig 135. Lillklockan, gjuten 1727 av Eric Näsman, Stockholm. Foto 1969.

The small bell, cast in 1727 by Eric Näsman, Stockholm.

TERMAN P.L.²⁷ / HRIONASSTRÖM COMIN.²⁸ / KIRCKIOWÄRDAR / O.D.S. / A.E.S. På sidan åt norr två krönta medaljonger och däröver bågformigt inskriften. FRIDERIC ET ULRICA / EL D.G. REX ET REG. SVEC. Diameter 93, höjd 85 cm.

Enligt räk var kyrkans ena klocka trasig år 1726 och skickades till klockgjutaren E Näsman i Stockholm för omgjutning. I räk 1634 uppges att kyrkklockan år 1632 blivit omgjutet för tio daler kopparmynt, skänkta av Junker Frans Henrik Wackerbart.

Vid en uppbörd 1531 försvann en äldre klocka.²⁹

Noter

1. *O Grau*, Hushålds anmärkningar 1748.
2. Den första uppfördes redan under medeltiden. Timret till klockstapeln högs enligt räk 1481. Senare räk omtalar på flera ställen arbeten på klockstapeln. 1635 utbetalades 3 daler för brädselning och 1674 inköptes virke till stapeln för 45 daler. 1711 inköptes syllar och stödband och byggmästaren *Carl Matson* erhöll 75 daler för »klockestapelns uppsättande».
3. En uppmätning av fragmenten av *R Norberg* 1951 förvaras i ATA. Altaret uppfördes efter en ritning av *O Malmfors* 1952.
4. Om gubbvalv, se *E Lundberg II*, s 130.
5. Om sturevalv, se *E Lundberg II*, s 127 ff.
6. Denna uppgift finns bl a i *Hadorphs Annotationskladd*: »Kyrkian har fordom varit funderat och förmenas upbyggd längre nidh åth siön sampt hela kyrkiogrundualen,

- sakristija och uåkenhuus stå quar och boogårdzmuren men uppflytt för sankhets skull som förmenas».
7. *M Aschaneus*, *Investigatio Antiquitatis*. De delar av *Aschaneus'* handskrift som upptar räkenskaperna för Hjälsa har publicerats av *Å Nisbeth* i *Fornvännen* 1956.
 8. *R Norberg*, Lena kyrka, s 9.
 9. *I Schnell*, Björkviks gamla och nya kyrka, s 14.
 10. Enligt en rapport av *R Norberg* 1951 i ATA.
 11. Jfr tex ett krucifix i Vintrosa kyrka (SvK Nä I, s 248).
Författaren tackar antikvarie *R Norberg* för en givande diskussion rörande Hjälsakrucifixets proveniens och datering.
 12. Se not 39, ovan s 56.
 13. *B I Kilström*, Hjälsa kyrka, s 11.
 14. *H Rabén* 1934, s 212. Rabén tillskriver predikstolen samme mästare som utfört predikstolen i Runtuna kyrka (Sö) 1682, nämligen *Anders Larsson* i Björkviks sn. Mycket nära kommer också predikstolen i Vagnhärads kyrka (Sö), som målades 1657 Bildprogrammet överensstämmer helt med Hjälsapredikstolens och flera detaljformer är identiska. Trappräckets nedersta profet, som i Hjälsa saknar namn, har här namngivits som profeten Obadja. Se *B Berthelson*, Vagnhärads kyrka, s 12.
 15. Två bänkar i koret och några bänkar på läktaren behölls i sin helhet.
 16. *Gustaf Daniel Stark*, f 1795, d 1863. *Fredrik August Stark* f 1824, d 1877 Jädra är en gård i socknen.
 17. *Carl Gustaf Blom Carlsson*, f 1799, d 1868, arkitekt, intendent vid Överintendentsämbetet. Har utfört många offentliga byggnader, bl a residenset i Växjö, samt byggt och inrett talrika kyrkor. Om orgeln, se *E Erici* 1948, s 113 f.
 18. *Gustaf Eric Berg*, f 1741, d 1815. Kyrkoherde i Hjälsa 1794, kontraktsprost 1801. G m *Brita Lisa Södergren*, dotter till *Gustaf Norander* (se not 19). *Johan Thorén*, f 1748, d 1833. Komminister i Fittja 1784, kyrkoherde i Tärna 1809, prost 1831.
 19. *Christina Treudderus*, dotter till *Martinus Olai Treudderus* (se not 24). G 1 m *Anders Johan Österman*, kyrkoherde i Hjälsa 1681, d 1688. G 2 m *Gustaf Norander*, f 1655, kyrkoherde i Hjälsa 1688, d 1721.
 20. I inv 1688 uppges att en krona med pipor inköpts för 100 daler kopparmynt »som salig Hustru Brita i Hjelstaby skänkte till kyrkan anno 1675».
 21. Initialerna syftar på *Gustaf Svinhufvud* till Hjelstaby, f 1619, d 1669 (?). Kapten vid Upplands regemente.
 22. Se not 31, ovan s 56.
 23. *J Jacobsson* 1958, s 152.
 24. *Martinus Olai Treudderus*, d 1680. Kyrkoherde i Hjälsa 1659. »År 1662 klagade Hjelstaboerna att han i somliga stycken är mycket obetänksam och otidig. Samma år hade han överfallit en Capitain Svinhufvud med oqvädingsord i dryckenskap. För denna förseelse pliktade han till kyrkan 12 daler, och Bönderna förmantes, att icke drifva på honom med drickande, efter han är så svag.» (Herdaminne I). Se även not 21.
 25. *Jurgen Putensen*, klockgjutare i Stockholm 1631–58. Mästare ca 1630, ålderman 1636. Död 1660. Se *L M Holmbäck* 1951.
 26. *Eric Näsman*, klockgjutare i Stockholm 1717–39. Mästare 1729, ålderman 1729. Död 1742. Se *L M Holmbäck*, a a.
 27. *Gabriel Österman*, son till kyrkoherden i Hjälsa *Anders Johan Österman*. Kyrkoherde i Hjälsa 1721, död 1736.
 28. *Jonas Ström*, komminister i Fittja och Hjälsa, död 1730. Anklagades 1720 för att han under predikan »den han med svordom och bannskap skall hafva förrättat jemväl låtit sitt vatten i Predikstolen» (Herdaminne I).
 29. UUB, *Nordin*, fol 39:12, p 92.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA. Avlatsbrev om reparation 1515 (avskr E 8972). KA: Gustaf Vasas kopieböcker, silver 1545, s 76.

ATA. *E Ihrfors*, Uplandia sacra I:2, s 782–793; inv 1829; inv 1917 (*G Boëthius*); konserveringsrapport av *S Carlsson* 1952 (triumfkrucifix); skr ang målning och ombyggnad av bänkar m m; skr ang ändring av orgel; skr ang uppsättande av triumfkrucifix; skr ang altarfragment; skr ang elinstallation; foton tagna före restaureringen 1951–55.

Raä: K-byråns arkiv: Ritning till orgelverk av *C G Blom Carlsson* 1847; förslag till elektrisk installation 1951, foto av

altarskåp av *M Nordström* 1951, uppm av altarfragment av *R Norberg* 1951, förslag till altare i sakristian av *O Malmfors* 1952; förslag från Raä till placering av triumfkrucifix 1952; uppm av bänkgavlar av *C Johansson* 1954; handl rör eluppvärmning; foton tagna före restaureringen 1951–55.

KB: *M Aschaneus*, *Investigatio Antiquitatis* (F b 12); *J Hadorph*, Annotationskladd rörande kyrkor och fornminnen i Uppland (F f 10); *Ransakningar* efter Antiquiteter, från åtskilliga lähn och Stifft. Del I Uppland m fl (F 1 9).

Uppsala

ULA. Räk 1634–1722 (LI:1), 1722–1801 (LI:2), räk special 1801–1861 (LI:6), 1861–1904 (LI:9); st prot 1775–1815

HJÄLSTA KYRKA

(KI 1); inv 1829 (N 1). Inv och vis prot 1779–1887 (N) samt yngre arkivalier förvaras i PÄ i Fittja.

UUB: *Nordinska saml*, fol 39, p 92 (*Nordin*).

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Berthelson, B, Vagnhärads kyrka. Sörmländska kyrkor 5. Eskilstuna 1942.

Boëthius, G, De tegelornrade gråstenskyrkorna i Norra Svealand. Stockholm 1921.

Erici, E, Hjärstaorgeln 100 år, i: Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1948.

Inventarium över bevarade äldre kyrkoglar i Sverige. Stockholm 1965.

Grau, O, Hushålds anmärkningar under Resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748 (utg av *S T Kjellberg*), i: UFT 34, bilaga. Uppsala 1919.

Hadorph, J, Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Uppland (utg av *E Vennberg*). Stockholm 1957

Holmbäck, L M, Klockor och klockringning. Stockholm 1951.

Jacobsson, J, Mässans budskap. Lund 1958.

Killström, B I, Hjärsta kyrka. Upplands kyrkor 79. Uppsala 1956.

Klingspor, C A, Anteckningar under resor i Uppland sommaren 1869, i: UFT I–V Uppsala 1871–1876.

Källström, O, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustaf Vasas konfiskationer. Stockholm 1939.

Lundberg, E, Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans. Stockholm 1948.

Nisbeth, Å, En medeltida räkenskapsbok för Hjärsta kyrka, i: Fornvännen 1956.

Norberg, R, Lena kyrka. Upplands kyrkor 123. Uppsala 1967

Rabén, H, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock. Stockholm 1934.

Rannsakingar efter antikviteter I (utg av *I Olsson, N-G Stahre, C I Ståhle*). Stockholm 1960.

Schnell, I, Björkviks gamla och nya kyrka. Sörmländska kyrkor 87 Nyköping 1965.

Svenskt Diplomatarium II (utg av *B E Hildebrand*). Stockholm 1837 (SD).

Upsala ärkestifts herdaminne I. Upsala 1842 (Herdaminne I).

Wessén, E och Jansson, S B F, Upplands runinskrifter III. Stockholm 1949–1951.

Silverstämplar tydda enligt *Upmark, G*, Guld- och silvermeder i Sverige 1520–1850. Stockholm 1925, och *Guld- och silverstämplar*, Svenskt silversmede 1520–1850 IV Stockholm 1963.

Förkortningar

ATA	Antikvariskt–topografiska arkivet i VHAA, Stockholm
inv	inventarieförteckning
KA	Kammararkivet, Stockholm
KB	K Biblioteket, Stockholm
K-byrån	Kulturhistoriska byråns arkiv, Raä
PÄ	Pastorsämbetet
RA	Riksarkivet, Stockholm
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm
räk	räkenskaper
st prot	sockenstämmoprotokoll
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA. Stockholm och Uppsala 1912–
U	Upplands runinskrifter
UFT	Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. 1871–
ULA	Uppsala Landsarkiv
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm
vis prot	visitationsprotokoll

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hs	Hälsingland	Vr	Värmland
Hr	Härjedalen	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Ån	Ångermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrboten		

Summary

HISTORY

The parish of Hjalsta was mentioned first in a letter dated 1298, but it was not until 1310 that Hjalsta Church was mentioned in another letter. The present church, however, was built wholly during the 15th century, and very little is known about the earlier church. Tradition has it that it was 600 metres south of the site of the present church, and traces of foundations of what may have been a churchyard wall can still be seen, as well as some stones belonging to the foundations of a building inside this wall. This site has not been excavated, however. It was close to the water during the Middle Ages, and it is said that the unsuitable condition of the soil was the reason why the new church was erected on another site.

The building of the church is illuminated in a unique way in a copy of the medieval account book of the church. This makes it possible to follow, sometimes in detail, the erection of a typical Uppland late medieval granite rubble church. The church consists of a rectangular nave, a chancel without outer marking, a vestry in the north-east and a porch in the south-west (figs 82–84). On all the gables built of brick — is ornamental brickwork (figs 87, 88, 91). The church is covered inside with three stellar vaults, the most complicated of them being the chancel vault (fig 97). The vestry and porch are also vaulted. The vestry vault is a simple cross-vault. The porch vault (figs 99–100) is of a late medieval type with ribs and small heads modelled in plaster common in central Sweden.

The preserved copy of the medieval church accounts is not complete and does not cover the time when the building of Hjalsta Church was begun. In 1474, the church roof was covered with shingles, which implies that the walls and vaults of the nave were erected before that date. In 1479, the win-

dows were glazed and work was begun on the churchyard wall (which went on for a long time, for this work was mentioned as late as 1538). The wall is still in existence, except for the south part, which was pulled down when the churchyard was enlarged. The nave was probably finished about 1480 and the building work should therefore have been started during the 1460's. Immediately after the nave was finished, the vestry was begun, and seems to have been completed by 1485, when the window was glazed. In the same year the covering of the roof of the porch was begun, which suggests that the porch was built at the same time as the vestry. The porch was completed shortly before 1490.

The medieval character of the church has been preserved up to the present time, except for the enlargement of the windows (only the east window has its original shape), and the raising of the floor during an extensive restoration in the 1890's, when the greater part of the old furnishings were sold. In 1951–55, the church was again restored, according to plans by Cyrillus Johansson, architect, Uppsala.

FURNISHINGS

I. Apart from some insignificant remains of tracery (figs 103, 104) from a triptych, the church has now only two medieval objects, an unornamented 13th century sandstone font (fig 116), from the older church, and a rood (figs 107, 108) of Swedish origin from the latter part of the 15th century.

II. Among more recent furnishings is the early Baroque style pulpit (figs 109–112), bought in 1895 from the nearby Fittja Church, to which it was donated in 1688. The pulpit was repainted in 1895, but the original painting was reconstructed on the basis of fragments of the original painting revealed during the most recent restoration. In 1952 a painted triptych (fig 102), by Marianne Nordström, was acquired.

Sveriges Kyrkor KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 134

UPPLAND
Band XII, häfte 1
Lagunda härad

- + Kyrka, kapell
 - + Ödekyrka, kyrkoruin
 - Större ort, ofta med flera kyrkor
 - ▬ Stad
 - ▬ Landskapsgräns
 - ▬ Länsgrens
 - - - Häradsgrens
 - ⋯ Större väg
- 0 5 10 15 20 km

KARTOGRAFISKA INSTITUTET